
TARTALOM

Szerkesztőségi előszó	3
---------------------------------	---

▼ TANULMÁNYOK

Dr. RÁKÓ Erzsébet, PhD: Változó családsegítés: gyermekjóléti szolgáltatások a család- és gyermekjóléti szolgálaton át a család- és gyermekjóléti központig	5
ENDRE Szilvia: Egyedül nem megy, együtt könnyebb	13
Dr. FALUS Orsolya, PhD: Az asszonyi hűség díja a tradicionális magyar jogban – a hitbér	21

▼ MŰHELY

SÁNDOR Andrea: Családkísérés – egy lehetséges szociális munka-modell	29
CSONKÁNÉ UTASI Katalin – BRETTNER Zsuzsanna – FEHÉR Angéla – ROMSITS Anita – JÓNÁS Gergely – GYURIN Kinga – VÁRDA Ferenc: A Magyar Máltai Szeretetszolgálat mélyszegénységben élő családokat támogató, a pécsi modellprojektekben végzett tevékenysége	38
Dr. DÁVID Beáta, PhD: Társas kapcsolatok. A kirekesztődés dimenziói hátrányos helyzetű kisgyermekes nők körében	56
BOROS Julianna: A roma/cigány tanulók támogatása.	73
DÚL Géza – GYÖNGYÖSI Gyula: Háromlábú szék – romapasztorációs családi napközök szerepe a „hídépítésben”	88

▼ MAPPA

KOVÁCS Zoltán, Dr.: A serdülők családi élet iránti érdeklődése	95
BARABÁSNÉ Dr. KÁRPÁTI Julianna, PhD: Mi véd a kábítószer ellen? Protektív tényezők vizsgálata fiatalok körében	104
DrD. LÖRINCZ Csilla: Családi döntés – egyéni életpálya. Romániai szakközépiskolások tanulmányi karrierje a családi háttérük függvényében.	112
ALPEK B. Levente – Dr. habil. TÉSITS Róbert: Az új típusú szociális szövetkezetek térszerkezeti sajátosságai – Reményteljes megoldás a hátrányos helyzetű településeknek ?.. . . .	129

▼ RECENZIO

Dr. CSÜRKÉNÉ Dr. MÁNDI Nikoletta, PhD: Család – konstrukció – önségítés: az „ideális” család modellje. Recenzió Gary Chapman: <i>A jól működő család 5 jellemzője</i> című könyvéről	148
Dr. TÖRÖK Péter: Háromszor jobb a fitnessnél. Előzetes könyvismertető John M. Gottman PhD és Nan Silver: <i>A működő házasság hét alapelve</i> című könyvéről	153

Szerkesztőségi előszó

Az életünket átszövő számtalan változás, külső meghatározó tényező mellett bizonyos, hogy belső egyensúlyra, támaszra, a biztonság élményének átélésére mindig elemi szükségünk van. Alapvető törekvésünk a közvetlen környezetünkben rátalálni minderre, amit legtöbbször magunk is elérhetünk a saját családjunkban. Számtalan nehézség kísérheti ugyanakkor ezt a folyamatot, s ilyenkor a szociálpedagógusok kiemelt szerepet kapnak. A kliensek családi életének működési jellegzetességei, sajátosságai lényeges információkat hordoznak, melyek tükröt tartanak a változás irányában is.

Lapszámunkban olyan publikációkat mutatunk be, amelyek különböző szakterületek irányából összegzik a család fogalomkörének sokszínűségét, legyen az a segítő hivatás, az egészségügy, a lelkipozítás, a jog világa, vagy olyan gyakorlati tapasztalatok összegzése, mint a családkísérés, egy mélyszegénységben élő családokat támogató modellprojekt, kitérve a roma családok helyzetére, a romapasztorációs családi napközis feladatkörének megvalósulására, a serdülők sajátos kapcsolatára családjaikkal, valamint az „ideális” családról alkotott elgondolásokra.

Kívánjuk, hogy olvasóink megtalálhassák mindazokat az elméleti iránymutatásokat, kutatási eredményeket és gyakorlati tapasztalatokat, amelyek saját segítő-nevelő munkájukat is hatékonyabbá tehetik a családok támogatásában.

A Szerkesztőség

DR. RÁKÓ Erzsébet, PhD

Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Felnőttképzési Kar
Szociálpedagógia Tanszék
Hajdúböszörmény, Magyarország

Változó családsegítés: gyermekjóléti szolgáltatások a család- és gyermekjóléti szolgálaton át a család- és gyermekjóléti központig

Jelen tanulmányban a családok segítésének lehetőségeit, a gyermekjóléti szolgálatok tevékenységét, annak főbb jellemzőit mutatjuk be. Áttekintjük továbbá azokat a változásokat, amelyek család- és gyermekjóléti szolgáltatásban következtek be 2016-ban. Összevetjük és elemezzük a család- és gyermekjóléti szolgálat és a család- és gyermekjóléti központ feladatait, kiemelve a két szolgáltatás együttműködésének szükségességét.

A családi funkciók azokat a feladatokat foglalják össze, amelyek megoldása elsősorban a család feladata. A család öt fő funkciója a termelés-gazdálkodás, a fogyasztás, a reprodukció, a gyermek szocializációja, a gondozás.¹ Amennyiben a család nem tudja megvalósítani valamelyik feladatát, különféle szolgáltatások mentén kaphat segítséget. A család védelme több intézmény tevékenységén keresztül valósul meg. Így többek között az egészségügyi, a szociális és közvetetten a köznevelési intézmények is ellátnak ilyen jellegű feladatokat.

Az egészségügy területén az 1993-ban megalakult Családvédelmi Szolgálat segíti a családokat. Az állami családvédelmi szolgálat vagy az egészségügyi államigazgatási szerv által engedélyezett családvédelmi szolgálat végzi a tanácsadást, válsághelyzet esetén segítséget ad annak feloldásában, valamint szervezi az oktatási intézményeken kívül a családtervezéssel kapcsolatos ismeretek terjesztését.² A Családvédelmi Szolgálat munkatársai a védőnők. A szolgálat főbb feladatai közé tartozik a családtervezéssel kapcsolatos tanácsadás, ismeretek nyújtása, a házasság előtti tanácsadás, a terhesség-megszakítás előtti tanácsadás, a válsághelyzetben levő várandós anya támogatása.

A köznevelésben a Nemzeti Alaptanterv a fejlesztési területek, nevelési célok között nevesíti többek között a családi életre nevelést, amelynek elsajátíttatása komplex feladat, így minden tárgyat meg kell jelennie. „A szűkebb és tágabb környezet változásai, az értékrendben jelentkező átrendeződések, a családok egy részének működésében bekövetkező zavarok szükségessé teszik

1 KULCSÁR K., *Az ember és társadalmi környezete*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1969.

CSEH-SZOMBATHY L., *Családszociológiai problémák és módszerek*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1979.

ANDORKA R., *Bevezetés a szociológiába*, Osiris Kiadó, Budapest, 2006.

2 1992. évi LXXIX. törvény a magzati élet védelméről. 2. §

a családi életre nevelés beemelését a köznevelés területére. A köznevelési intézményeknek ezért kitüntetett feladata a harmonikus családi minták közvetítése, a családi közösségek megbecsülése. A felkészítés a családi életre segítséget nyújt a gyermekeknek és fiataloknak a felelős párkapcsolatok kialakításában, ismereteket közvetít a családi életükben felmerülő konfliktusok kezeléséről.³ A köznevelésben a pedagógiai családgondozás révén lehetőség nyílik a családok támogatására annak érdekében, hogy hatékonyan tudjanak megküzdni a mindennapjaikban felmerülő problémákkal, konfliktusokkal. Szerepe jelentős a prevencióban, mivel a gyerekek olyan ismereteket, technikákat sajátíthatnak el, amelyek segítik őket a konfliktuskezelésben. A prevenció mellett a korrekció is jelen van a pedagógiai családgondozásban. „A problémamegoldó – korrekciós – célú pedagógiai családgondozás feladata a konkrét – családon kívüli, családon belüli – viselkedés formálása, változtatása. A pedagógiai családgondozás a nehezen működő családi közösség fejlesztésére-formálására és a családtagok önfejlesztésének segítésére irányul.”⁴

A szociális intézmények közül a családok segítését komplexen biztosítja a 2016. január 1-től egységes szolgáltatóként működő család- és gyermekjóléti szolgálat és a család- és gyermekjóléti központ. A következőkben a gyermekjóléti szolgáltatás főbb jellemzőit mutatjuk, majd a szolgáltatás szervezésében 2016. január 1-től bekövetkezett változásokat tekintjük át. A gyermekjóléti szolgáltatás 1997-ben került bevezetésre, az 1997. évi XXXI. Gyermekek védelméről és gyámügyi igazgatásról szóló törvényben. Új típusú szolgáltatásként központi szerepet tölt be a gyermekvédelem rendszerében. A gyermekjóléti szolgáltatás paradigmaváltást tükröz, amelynek fő elemei Szöllősi⁵ szerint az állam, a szülők és a gyermekek közötti hármass viszony elemeinek újrarendezése, a gyermekvédelemhez sorolt helyzetek kiterjesztése és a gyermekvédelem hagyományos megoldásainak új szolgáltatás formájában megjelenő megoldásokkal való részbeni felváltása.

A gyermekjóléti szolgáltatás fő feladatai közé tartozik a gyermek családban történő nevelésének segítése, a veszélyeztetettség kialakulásának megelőzése, okainak feltárása, a kialakult veszélyeztetettség megszüntetése és családból kiemelt gyermek családba történő visszahelyezése.

A gyermekjóléti szolgáltatást biztosító gyermekjóléti szolgálatokkal ellátott települések száma az elmúlt években folyamatosan nőtt. Míg 2010-ben a 754 település működtetett gyermekjóléti szolgálatot, 2334 települést bevonva összesen 3045 településen, azaz a települések 96,6 százalékában volt elérhető a szolgáltatás, addig 2013-ban 621 település működtette, 2573 települést bevonva így összesen 3147 településen, azaz, 2013-ban összességében a települések 99,8 százaléka volt lefedve a szolgáltatással.⁶ A szociális, gyermekjóléti és gyermekvédelmi rendszer fenntartói struktúrája folyamatosan változott az elmúlt években. A szolgáltatások harmadát (34,6%) települési önkormányzatok saját működésükben látják el. A kistérségi vagy több önkormányzati társulásával működtetett szolgáltatások az összes szolgáltatás közel negyedét (23,4%) teszik ki. A szolgáltatások 17,5 százaléka nonprofit, civil fenntartású, 11,7 százalékát pedig egyházak, egyházi intézmények működtetik. Nagyon alacsony az egyéni és társas vállalkozások kezelésében működő szolgáltatások aránya (2,1%).⁷

3 NAT, 2012

4 FARKAS P., *A családi életre nevelés bevezetésének alapkérdései*, in *Kapocs*, 2012/4, 68-74.

5 SZÖLLŐSI G., *A gyermekjóléti szolgáltatás előzményei, közpolitikai kapcsolata és funkciói*, in *Család, Gyermekek Ifjúság*, 2000/4, 17-24.

6 *Szociális statisztikai évkönyv 2013*. KSH Budapest 2014.

7 GOLDMANN R. – MESTER D. – MÓD P., *A szociális, gyermekjóléti és gyermekvédelmi szolgáltatások igénybevevői*. 2012, Nemzeti Rehabilitációs és Szociális Hivatal, Budapest, 2013.

„A fenntartókat tekintve a legjelentősebb változást a többcélú kistérségi társulások megalakulása okozta. A kistérség összehangolt fejlesztésének előmozdítása és az önkormányzati közszolgáltatások színvonalának emelése érdekében a települési önkormányzatok többcélú kistérségi társulásáról szóló, 2004. évi CVII. törvény alapján a legtöbb társulás többcélú kistérségi társulássá alakult át. Ez – az állami feladatokat társulásban megvalósító többcélú önkormányzati társulás – a gyermekvédelmi alapellátásában teljesen új struktúrákat hozott létre. A fenntartó önkormányzatok számára egyértelműen hasznos változás volt – hiszen kevesebb pénzből, megosztott felelősséggel látja el a törvényben rögzített feladatait –, a szolgáltatások struktúrájára, illetve az általuk nyújtott szakmai tartalom színvonalára azonban nem hatott egyértelműen pozitívan.”⁸

A gyermekjóléti szolgáltatás biztosítása alapvetően a települési önkormányzatok feladata. Többféle fenntartó által működtethető a szolgáltatás, így önkormányzat, önkormányzati intézményfenntartó társulás, a fentiekben bemutatott többcélú kistérségi társulás, alapítvány, közalapítvány, egyesület, non-profit gazdasági társaság, egyház és társas vállalkozás keretében is. Erre a szektorsemleges szabályozás bevezetésével, a Gyermekvédelmi törvény által nyílt lehetőség. A gyermekjóléti szolgálatok által ellátott gyerekek száma 2013-ban az önkormányzat által fenntartott intézményekben volt a legmagasabb (58585 fő), ezt követték a többcélú kistérségi társulásban működő intézmények (40378 fő), majd az önkormányzat intézményfenntartó társulás intézményei (38124 fő). Lényegesen kisebb létszámban láttak el gyerekeket az alapítványok, közalapítványok, egyesületek összesen 1733 főt, a nonprofit gazdasági társaságok 1177 főt, a társas vállalkozások 320 főt, az egyházak pedig 516 fő gyermeket gondoztak.⁹

A fenti adatok alapján jól látszik, hogy a legtöbb gyerek segítésére az önkormányzati fenntartású, illetve a többcélú kistérségi társulásban működő intézményekben került sor. A civil szervezetek jelen vannak, de jóval kisebb mértékben vesznek részt e feladat ellátásában.

A kezelt probléma típusa	2000	2009	2010	2011	2012	2013
Anyagi	102370	160030	204029	201272	180081	165549
Gyermeknevelési	60775	125225	160987	165468	158692	144515
Beilleszkedési	16603	44106	54294	63971	57556	48845
Magatartászavar	32764	72414	96144	104571	94348	80169
Családi konfliktus	40895	64303	76370	71854	68256	64486
Életviteli	51093	97185	120963	122188	111800	110798
Szülői elhanyagolás	21954	40112	48663	51437	50285	50309
Családon belüli bántalmazás	4857	11535	14286	13318	13802	12286
Fogyatékoság, retardáció	8972	9826	10967	9435	8989	8155
Szenvedélybetegség	15258	15248	16038	16326	12583	12136
Összesen	355541	639984	802741	819840	756392	697248

1. számú táblázat: A gyermekjóléti szolgálatnál kezelt problémák száma

Forrás: Szociális statisztikai évkönyv, 2013, 46. o. Saját szerkesztés.

⁸ Gyermekjóléti alapellátások és szociális szolgáltatások – helyzetértékelés – 2011. március Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet Országos Szolgáltatás-módszertani Koordinációs Központ
file:///C:/Users/oktat%C3%B3/Downloads/gyermekjoleti-alapellatasok-es-szocialis-szolgáltatások.pdf (utolsó megtekintés: 2016. 09. 10.)

⁹ Szociális statisztikai évkönyv 2013. KSH Budapest 2014.

A gyermekjóléti szolgálatoknál kezelt problémákat foglaljuk össze az 1. számú táblázatban. A táblázat adatait áttekintve megállapítható, hogy 2000-ben legnagyobb arányban (28,7%) anyagi és megélhetési problémákat kezeltek a szolgálatok. Ezt követi a gyermeknevelési problémák köre (17%), majd a szülők vagy a család életvitelének problémái (14,3%). A családi konfliktus (11,5%), és a magatartászavar (9,2%) foglalja el a kezelt problémák sorrendjében a negyedik és ötödik helyet. A szolgálatok által kezelt problémák körét 2013-ban is legnagyobb számban az anyagi problémák adták, mivel az összes kezelt probléma 23 %-a anyagi jellegű. Ezt követik a gyermeknevelési (20,7%) és a szülők vagy a család életvitele miatti (15,8%) problémák. Magas a magatartászavar (11,4%), és a családi konfliktusok (9,2%) miatti problémakezelések száma is. A 2009 és 2013 közötti öt éves időszakot áttekintve megállapítható, hogy a gyermekjóléti szolgálatok által kezelt problémák köre lényegesen nem változott, az anyagi nehézségek kezelése meghatározó minden évben 20% feletti aránnyal. Ezt követi a gyermeknevelési problémák kezelése. A 2009 és 2013 közötti időszakban nőtt a gyermeknevelési esetek száma, illetve az összes problémához viszonyítva 20% körüli minden évben az aránya.

VÁLTOZÁSOK A GYERMEKJÓLÉTI SZOLGÁLTATÁSOKBAN

A következőkben a 2. számú táblázat alapján áttekintjük a család- és gyermekjóléti szolgáltatást biztosító család- és gyermekjóléti szolgálat, valamint a család- és gyermekjóléti központ ellátási területét, feladatait, a munkaköröket és az intézmények közötti együttműködés lehetőségeit.

2016. január 1-től a családsegítő és gyermekjóléti szolgálat egy szolgáltató lett, így a gyermekjóléti szolgáltatásokat és a Szociális törvény által szabályozott családsegítési feladatokat a család- és gyermekjóléti szolgálat biztosítja. A feladat ellátását a polgármesteri hivatallal rendelkező települések mellett a közös önkormányzati hivatal székhelye szerinti települési önkormányzat köteles biztosítani. A család- és gyermekjóléti szolgálat működésében lényeges változás, hogy hatósági intézkedésekhez kapcsolódó feladatokat a továbbiakban nem lát el, ezek teljes köre a család- és gyermekjóléti központokhoz került. A gyermekjóléti szolgálat feladatai öt tevékenység köré sorolhatók, ezek a tájékoztatás, a szociális segítőmunka, az ellátásokhoz való hozzáférés, a nevelési problémák kezelése, a hivatalos ügyek intézése. A korábbiakhoz hasonlóan ellátja az információnyújtás, a tájékoztatás, az ellátásokhoz való hozzáférés segítését. Tájékoztatás keretében szociális információkat gyűjt, tájékoztatja a szülőt az ellátásokról, a válsághelyzetben levő várandós anyát a jogairól, támogatási lehetőségekről. A születendő gyermekét vállalni nem tudó anyát tájékoztatja az örökbefogadásról, a területi gyermekvédelmi szakszolgálat tevékenységéről, elérhetőségéről. Az örökbefogadó szülőt az örökbefogadás utánkövetése körében igényelhető szolgáltatásokról. A szolgálatnak kiemelt feladata a preventív programok biztosítása, amelynek eszköze lehet a szabadidős programok szervezése is. A válsághelyzetben levő várandós anya támogatása, a különböző tanácsadások biztosítása, ahogy korábban volt, jelenleg is feladata. Új fogalomként jelent meg a családsegítés során a szociális segítőmunka fogalma, ami tudatos, tervezett, időkeretekben zajló folyamat, szociális segítő tevékenységet foglal magában.¹⁰

A szociális segítőmunka keretében a család- és gyermekjóléti szolgálat segíti a családban jelentkező működési zavarok helyreállítását, a gyermek gondozását. Más szakemberekkel együttműködve segíti a család erőforrásainak mozgósítását, szükségleteinek kielégítését. Meg-

¹⁰ *Fogalomtár a család- és gyermekjóléti szolgálatok és központok feladataihoz kapcsolódóan*, Emberi Erőforrások Minisztériuma, Budapest, 2016.

tervezi a segítő folyamatot esettől függően a család- és gyermekjóléti központot is bevonva esetmegbeszélést, esetkonferenciát szervez. Az esetkezelés eredményességét félévente felülvizsgálja. Lényeges változás, hogy a szociális segítőmunka során a családdal legalább három találkozást kell havonta megvalósítani. A nevelési problémák okozta nehézségek enyhítésére szabadidős programokat, közösségi programokat szervez. Ahogy az 1. számú táblázat adatai mutatták, a gyermekjóléti szolgálatok által kezelt problémák száma folyamatosan nő, ezért különösen indokolt a nevelési problémák következményeinek enyhítése. A szabadidős programok szervezése szintén indokolt. Ezt alátámasztja az UNICEF 2013. évi kutatása. 0-18 éves gyermeket nevelő családokat kérdeztek meg. Egyrészt a gyerekek létfenntartási, az oktatási és tanulási szükségleteiről, valamint a társas kapcsolatok és lehetőségek területén érvényesülő lehetőségekről. A gyermek mellett a család (háztartás) helyzetét is vizsgálták. A kutatás egyik részeredménye szerint a gyermekek legnagyobb arányban a társas/közösségi szükségleteit tekintve nélkülöznek. A baráti kör rendszeres meghívása, az évi egy nyaralás a gyerekek 35 százaléka számára elérhetetlen marad. Ugyanígy jelentős a szabadidős tevékenységhez való hozzáférés hiánya. Az oktatási szükségletek közül a fizetős iskolai programokon való részvétel a legkevésbé hozzáférhető a gyerekek számára.¹¹ A szabadidő hasznos eltöltését, a társas szükségleteket tekintve a család- és gyermekjóléti szolgáltatás jelentős mértékben hozzájárulhat a gyerekek ezen szükségleteinek kielégítéséhez.

A jelzőrendszer tekintetében változás, hogy a gyermek veszélyeztetettségének megelőzése érdekében működtetett jelzőrendszer mellett a család vagy személy krízishelyzetét észlelő- és jelzőrendszert is működtet a szolgálat. Amennyiben több családsegítőt foglalkoztat, akkor jelzőrendszeri felelőst kell kijelölni, aki a jelzőrendszer tagjai által küldött jelzést fogadja. Tevékenysége során szolgáltatásairól tájékoztatást ad, intézkedik a veszélyeztetettség megelőzése, megszüntetése érdekében. A jelzőrendszer tagjainak munkáját esetmegbeszélés keretében koordinálja. Éves jelzőrendszeri intézkedési tervet készít minden évben március 31-ig. A beérkezett jelzésekről hetente jelentést készít a család- és gyermekjóléti központ számára.

A CSALÁD- ÉS GYERMEKJÓLÉTI KÖZPONT

A gyermekjóléti központok 2005. július 1-jétől a 40.000 főnél nagyobb lélekszámú településen illetve a megyei jogú városokban működtek kötelező jelleggel. Speciális szolgáltatásokat nyújtottak: a gyermekjóléti szolgáltatások mellett kórházi szociális munkát, utcai és lakótelepi szociális munkát, kapcsolattartási ügyeletet és készenléti szolgálatot is biztosítottak. 2009-ben 44 gyermekjóléti központ működött Magyarországon.

A család- és gyermekjóléti központ működtetése 2016. január 1-től a járasszékhelyi település feladata lett. Ennek eredményeként jelentősen nőtt a központok száma, 44-ről összesen 198-ra.

A korábbi években a speciális szolgáltatásokhoz való hozzáférés a kis településen élők körében meglehetősen korlátozott volt, a központok számának növekedésével ez vélhetően javulni fog, mivel az ellátási terület járási szintű.

Az átalakításokkal változott a munkakörök megnevezése: a gyermekjóléti szolgálatban dolgozók a családgondozó helyett családsegítő munkakörben, a család- és gyermekjóléti központban dolgozók esetmenedzser, tanácsadó intézményi munkakörben dolgoznak.

¹¹ GYURKÓ SZ. (szerk.), *Te hogy vagy?* Az UNICEF Magyar Bizottság Gyermekjóléti jelentése Kutatási zárójelentés, UNICEF Magyar Bizottság Budapest, 2013.

A család- és gyermekjóléti központ a család- és gyermekjóléti szolgálat feladatain túlmenően a következő szolgáltatásokat nyújtja. A gyermek családban nevelkedésének elősegítése, a gyermek veszélyeztetettségének megelőzése érdekében a gyermek igényeinek és szükségleteinek megfelelő önálló egyéni és csoportos speciális szolgáltatásokat, programokat nyújt, amelyek keretében biztosít: utcai és lakótelepi szociális munkát, kapcsolattartási ügyeletet, kórházi szociális munkát, gyermekvédelmi jelzőrendszeri készenléti szolgálatot, jogi és pszichológiai tanácsadást, családkonzultációt, családterápiát, családi döntéshozó konferenciát.

A gyermekvédelmi gondoskodás keretébe tartozó **hatósági intézkedésekhez kapcsolódóan** a gyermekek védelmére irányuló tevékenységet lát el, amelynek keretében védelembre vételre tehet javaslatot. A védelembre vett gyermek esetében a gyámhivatal megkeresi a gyermekjóléti központot esettanulmányi feladatok ellátása, valamint a családsegítő és gyermekjóléti szolgálat által biztosítandó szociális esettanulmány megvalósítására. A szülőnek mind az esettanulmányokkal, mind a családsegítővel együtt kell működnie. Az esettanulmány és a családsegítő partneri viszony keretében, előre tervezett, meghatározott munkamegosztás mentén végzi a segítő tevékenységet. A családba fogadás esetében a gyámhivatal a család- és gyermekjóléti központot kéri fel környezettanulmány készítésére és a gyermek meghallgatására. A család- és gyermekjóléti központ elkészíti a környezettanulmányt vagy felkéri a család- és gyermekjóléti szolgálatot a feladatra. A megelőző pártfogásra a gyermek bűnelkövető, szabálysértő magatartása miatt kerülhet sor. A megelőző pártfogás célja a bűnisméltés, a deviáns karrier kialakulásának megelőzése. A megelőző pártfogó felügyelő és az esettanulmány közös munkájával segíti a gyermek szocializációját. Szükség esetén az ideiglenes elhelyezésre vagy nevelésbe vételre tesz javaslatot a család- és gyermekjóléti központ. A nevelésbe vett gyermek családját gondozza annak érdekében, hogy a gyermek minél hamarabb visszakerülhessen a vér szerinti családjába. A család gondozásába bekapcsolódik a családsegítő munkatárs, aki elsősorban a család körülményeinek rendezésében nyújt segítséget, úgymint a lakókörnyezet rendbe hozása, a szülő számára munkahelykeresés stb. Az esettanulmány ebben a folyamatban a gyermek és a család közötti kapcsolattartás előmozdításában, a szakemberek közötti együttműködés szervezésében lát el feladatot. A család- és gyermekjóléti központ esettanulmányi együttműködve a szolgálat családsegítőjével utógondozói feladatokat lát el a családjába visszakerült gyermek beilleszkedését segítően.

A **hatósági intézkedéseket** áttekintve valamennyi intézkedésre vonatkozóan megállapítható, hogy az eset kezeléséért az esettanulmány felelős, de minden hatósági intézkedés során megvalósul a családsegítő szakemberrel az együttműködés közös feladatmegoldás, partneri együttműködés keretében.

A gyermekjóléti központok tevékenysége hivatott a **jelzőrendszerrel kapcsolatos** feladatok ellátásával. A jelzőrendszer járási szintű koordinációját látja el, támogatást nyújt a jelzőrendszeri intézkedési tervek elkészítéséhez és összehangolásához. Segíti a szakmaközi megbeszélések lebonyolítását, a tanácskozás megvalósítását. Segíti a konfliktusok megoldását a család- és gyermekjóléti szolgálat valamint a jelzőrendszer tagjai között. Ezeket a feladatokat a járási jelzőrendszeri tanácsadó látja el. A jelzőrendszeri tevékenység vonatkozásában is egyértelmű, hogy a család- és gyermekjóléti szolgálat és központ tevékenysége szorosan összekapcsolódik, egymást kiegészíti.

Megnevezés	Család- és gyermekjóléti szolgálat	Család- és gyermekjóléti központ
Feladatot ellátja	polgármesteri hivatallal rendelkező települések mellett a közös önkormányzati hivatal székhelye szerinti települési önkormányzat köteles biztosítani	járászhelyi település

Ellátási terület	település	járás egésze
Feladatok	információnyújtás, tájékoztatás, ügyintézés, az ellátásokhoz való hozzáférés segítése	hatósági intézkedésekhez kapcsolódó feladatok: javaslattevés, esetenedzseri feladatok védelembé vétel, családba fogadás, ideiglenes elhelyezés, nevelésbe vétel, megelőző pártfogás, utógondozás esetén
	prevenációs szolgáltatások, szabadidős programok szervezése	szociális segítőmunka koordináció a nevelésbe vett gyerekek családba való visszahelyezését segítő
	válsághelyzetben levő várandós anya támogatása	Speciális feladatként: utcai és lakótelepi szociális munka (helyi viszonyoktól függően)
	tanácsadás életvezetési, mentálhigiénés	kapcsolattartási ügyelet
	veszélyeztetettség megelőzése, veszélyeztetettséget valamint krízishelyzetet észlelő- és jelzőrendszer működtetése, jelzőrendszeri felelős veszélyeztetettség okainak feltárása, iskolai szociális munka	kórházi szociális munka (helyi viszonyoktól függően)
	veszélyeztetettség megszüntetése szociális segítőmunka	gyermekvédelmi jelzőrendszeri készenléti szolgálat
	konfliktuskezelés	jogi tájékoztatásnyújtás, pszichológiai tanácsadás
	szolgáltatások közvetítése, hozzáférés (pedagógiai, egészségügyi stb.)	családkonzultáció, családterápia,
	közösségfejlesztő programok egyéni, csoportos készségfejlesztés	családi döntéshozó konferencia, mediáció
	kríziskezelés	járás jelzőrendszeri tanácsadó
	csoportmunka	menekültek integrációjának segítése (erre kijelölt központok)
Munkakörök	családsegítő	esetenedzser, tanácsadó
Együttműködés	A család- és gyermekjóléti szolgálat szorosan együttműködik a család- és gyermekjóléti központtal, amely szakmai támogatást nyújt a területén működő a család- és gyermekjóléti szolgálatok számára havi rendszeres konzultáció keretében. Az együttműködés többek között esetszembeszélés, járás jelzőrendszeri tanácsadás, esetkonferencia, szakmaközi megbeszélés, tanácskozás, szociális segítőmunka keretében valósulhat meg. Az együttműködés formája lehet közvetlen, személyes: esetszempontú egyéni, csoportos konzultációk, egyeztetés, esetszembeszélés, tanácsadás, szupervízió, team; közvetett, írásos: jelzések, viszszafelelések, beszámolók, összefoglalók, feljegyzések, jelentések, értékelések. ¹	

¹ Protokoll a gyermekvédelmi gondoskodáshoz kapcsolódó család- és gyermekjóléti szolgáltatások folyamatairól. Emberi Erőforrások Minisztériuma, Budapest, 2016.

2. sz. táblázat A család- és gyermekjóléti szolgálat és a család- és gyermekjóléti központ főbb feladatai.

Forrás: 15/1998. (IV. 30.) NM rendelet a személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézmények, valamint személyek szakmai feladatairól és működésük feltételeiről. Saját szerkesztés.

JÖVŐBENI FELADATOK

A család- és gyermekjóléti központok feladatai a következő években bővülnek, ezek a következők. 2017. január 1-től a szociális diagnózis készítése, szükségletfelmérés, a család szociális helyzetének teljes körű vizsgálata lesz új feladat. A feladat ellátásába bevonhatják a járasszékhelyen kívüli településen működő családsegítést biztosító szolgáltatót is. Szintén 2017. január 1-től lesz új feladat a támogatott lakhatás során megvalósuló eseményes feladatok ellátása. A nagy intézmények átalakítása révén többen veszik igénybe a támogatott lakhatást, ezen személyek utánkövetését biztosító eseményes feladatokat a család- és gyermekjóléti központ látja majd el. Az óvodai, iskolai szociális segítő tevékenység keretében egyéni és csoportszolgáltatásokat és programokat biztosít a gyermek családban történő nevelésének segítése, a veszélyeztetettség megelőzése érdekében a család- és gyermekjóléti központ. Ez a feladat 2018. január 1-től vár a család- és gyermekjóléti központokra.

ÖSSZEGZÉS

A család- és gyermekjóléti szolgálat és a család- és gyermekjóléti központ szolgáltatásait összevetve megállapítható, hogy jelentős változások következtek be a feladataikban. Mivel a gyermekvédelmi rendszer maga is változik, nem tekinthető befejezettnek a folyamat. Míg a család- és gyermekjóléti szolgálatok feladataiban erőteljesen jelenik meg a prevenció, szabadidő-szervezés, közösségszervezés, addig a család- és gyermekjóléti központok inkább a hatósági intézkedések foganatosításában működnek közre. Ugyanakkor az is jól látható, hogy a két szolgáltatás tevékenysége szorosan összekapcsolódik, a két intézmény munkatársainak együttműködése elengedhetetlen a gyermekek védelme érdekében.

SUMMARY

Comparing services provided by family and child welfare services and family and child welfare centres it can be stated that significant changes have taken place in their tasks. Since child protection system itself is altering constantly, the process cannot be considered accomplished. While prevention, free time activity organization and community building are present mainly in the tasks of family and child welfare services, family and child welfare centres contribute in the execution of measures taken by authorities. At the same time, it is also clear that the activities of the two services are closely linked, their cooperation is essential in order to protect the children.

ENDRE Szilvia

Integrált Nappali Szociális Intézmény
Pszichiátriai Betegek Szociális Ellátását Biztosító Részközpont
Pécs, Magyarország

Egyedül nem megy, együtt könnyebb

A pszichiátriai rehabilitáció vezérelve, hogy a krónikus mentális betegséggel élő emberek is autonóm életet élhessenek, amelyhez hozzátartozik a saját otthon, a megfelelő oktatás, az „értelmes” munka, a szociális és intim kapcsolatok, valamint a társadalmi életben való teljes jogú részvétel lehetősége. A hosszantartó mentális zavarral élő személyek többsége azonban optimális farmakoterápia mellett is reziduális tünetekkel, kognitív deficittel, pszicho-szociális problémákkal küzd. Az intézményi formák hatékonysága csökken azáltal, hogy a kliens a kezelés, ellátás alatt szociális környezetéből kiemelődik, ezáltal csak Ő maga kerül „kezelés alá”, a vele kapcsolatban álló személyek, hozzátartozói, támogató kapcsolatai nem.

Az elmúlt évtizedekben a pszichiátriai ellátás terén paradigmaváltásnak vagyunk tanúi. Ez hatással van a társadalom betegséggel kapcsolatos szemléletére, a társadalmi környezetre és az ellátás mindennapjaira.¹ Ezáltal egyre nagyobb hangsúlyt kapnak a nem intervenció jellegű, „non-specifikus” tényezők: a segítő személyisége, a segítő kapcsolat megléte és minősége, a megtartó kapcsolati háló, a biztonságos menedék, támogató család, barátok, méltányos bánásmód, a személyes szükségletek tisztelete, a remény, ezek a humán tényezők és értékek hatásosak, még ha ez a hatásosság nehezen is mérhető.

A nemzetközi szakirodalomban a hazánkban közösségi ellátásnak nevezett szolgáltatást rendszerint eszményment (case management) néven említik. Ennek egyik legismertebb úttörője Leonard Stein volt, aki ACT (assertive community treatment) néven hozta létre programját az Egyesült Államokban. Stein megközelítésében a legnagyobb felismerésnek az tekinthető, hogy a pszichotikus krízisek apró élethelyzetekből állnak össze.² Meglátásuk szerint a relapszusokhoz (visszaesésekhez) hozzájárulnak a hétköznapi felmerülő stresszhelyzetek és azok mentén kialakuló kudarcélmények, feszültségek. Amennyiben sikerül ezeket a stresszhelyzeteket csökkenteni, ritkulhatnak a relapszusok gyakoriságai, esetleg meg is szűnhetnek, ezáltal kevesebb a kórházakban töltött napok száma. Elsősorban azt célozza meg, hogy az ellá-

1 HARANGOZÓ J., *Bizonyítékokon alapuló pszichoszociális intervenciókkal való közösségi pszichiátriai gondozás és rehabilitáció*, in TRIXLER M. – TÉNYI T. (szerk.), *A szkizofrénia pszichoterápiája*, Medicina Könyvkiadó, Budapest, 2006, 256-304.

2 SZ. MAKÓ H. – KERÉKES ZS., *Pszichiátriai szakellátás és mentálhigiéné*, in KISS E. CS. – SZ. MAKÓ H., *Mentálhigiéné és segítő hivatás. Fejezetek az elmélet és gyakorlat területeiről*, Pro Pannonia Kiadó, Pécs, 2013, 13-31.

tást igénybe vevők képessé váljanak az általuk választott környezetben élni anélkül, hogy mindennapi nehézségeik miatt folyamatosan visszakertülnének a kórházba. Annak ellenére, hogy pszichiátriai betegségről van szó, a hétköznapi felmerülő nehézségekkel való megküzdés nem medikális feladat, hanem a szociális munka eszköztárával lehetséges: készségfejlesztés, problémamegoldás segítése, új problémamegoldó eszközök elsajátításának segítése (pl. bevásárlás, csekk feladása, munkavállalás segítése).³

Ezért fontos lenne, hogy a krónikus pszichiátriai betegséggel élő személyek segítséget kapjanak a mindennapi élet során felmerülő problémák kezelésében, megoldásában, megtanulják leküzdeni a számukra megoldhatatlannak tűnő problémákat, képessé váljanak kezelni a stresszhelyzeteket. Továbbá amennyiben lehetséges, képessé váljanak a családtagok, barátok és a szakemberek segítségével a mindennapi életvitelhez szükséges készségeket megtartani, illetve fejleszteni, úgy, hogy a betegség relapszusának, az egyén szociális funkcióinak és életminőségének mutatói javuljanak. Az integrált közösségi alapú ellátások (közösségi pszichiátriai ellátás és pszichiátriai betegek nappali ellátása) célcsoportja azok a krónikus pszichiátriai betegséggel élő egyének, akik remisszióban vagy a betegségük aktív szakaszának lezajlását követő állapotban vannak. Az integrált közösségi alapú ellátások a készségfejlesztésre és az esetmenedzselésre helyezik a hangsúlyt. A reszocializáció csak a közösségben lehet eredményes, az itt végzett rehabilitációs munka csökkenti a stigmatizációt motiválja a beteget és megtartja a családot.⁴

Hazánkban jelenleg pszichiátriai betegek közösségi ellátásának és pszichiátriai betegek nappali ellátásának szolgáltatási kereteit, a szolgáltatás tartalmát és az ellátást igénylők körét az 1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról, valamint a szolgáltatást nyújtókra vonatkozó képesítési előírásokat az 1/2000 SzCsM rendelet szabályozza.

A közösségi pszichiátriai szemlélet nem a kórházból a közösségbe való fokozatos átmenetet kívánja biztosítani, hanem a gondozás és rehabilitáció minden lehetséges formáját a közösségi keretek között, a közösség integrált tagjaként, a beteg otthonában, vagy annak közelében a beteg számára.

A pszichiátriai rehabilitáció vezérelve, hogy a krónikus mentális betegséggel élő emberek is autonóm életet élhessenek, amelyhez hozzátartozik a saját otthon, a megfelelő oktatás, az „értelmes” munka, a szociális és intim kapcsolatok, valamint a társadalmi életben való teljes jogú részvétel lehetősége. A krónikus pszichiátriai betegséggel élő személyek többsége azonban optimális farmakoterápia mellett is reziduális tünetekkel, kognitív deficittel, pszicho-szociális problémákkal küzd. Az intézményi formák hatékonysága csökken azáltal, hogy a kliens a kezelés, ellátás alatt szociális környezetéből kiemelődik, ezáltal csak Ő maga kerül „kezelés alá”, a vlc kapcsolatban álló személyek, hozzátartozói, támogató kapcsolatai nem. A rehabilitáció hatékonyságát komplex, integrált módon, a kliens családjával, közvetlen környezetével lehet növelni alapszolgáltatási szinten (pszichiátriai közösségi ellátása, pszichiátriai betegek nappali ellátása) azokra az erőkre építve, melyek a pszichiátriai betegséggel élő egyén és környezete meglévő, nem felszűnő forrásai.⁵

Jelen esettanulmány keretében egy hosszantartó mentális zavarral élő fiatal nő és családja történetét, gondozását kívánom bemutatni közösségi pszichiátriai módszertan szemszögéből.

3 BUGARSZKY ZS., *A közösségi pszichiátriai ellátásról, Néhány gondolat egy új szolgáltatásról*, in *Esély*, 2006/1, 67-73.

4 BÓDY É., *Közösségi ellátás keretei*, in VÁRADY E. (szerk.), *Pszichiátriai gondozási kézikönyv*, Oriold és Társai Kiadó, Budapest, 2012, 261-269.

5 HARANGOZÓ J., *Bizonyítékokon alapuló pszichoszociális intervenciókkal való közösségi pszichiátriai gondozás és rehabilitáció*, in TRIKLER M. – TÉNYI T. (szerk.), *A szkizofrénia pszichoterápiája*, Medicina Könyvkiadó, Budapest, 2006, 256-304.

A helyi pszichiátriai gondozótól érkezett a jelzés, Viktória pszichiáter gondozó orvosa kérte, hogy a közösségi pszichiátriai ellátás vegye fel a kapcsolatot a 26 éves fiatal nővel, kérte a család szociális helyzetének feltérképezését, Viktória nagyon magányos, mindennapjait egyedül tölti otthon, nincsenek a családján kívül szociális kapcsolatai, szüleivel a kapcsolata nagyon konfliktusos, gyógyszer-compliance problémák jellemzik, nagyon sűrűn kerül pszichiátriai klinikára kezelés céljából, részben a gyógyszerelhagyások következtében. Betegségtudattal és betegségbelátással nem rendelkezik.

Viktóriát a helyi Gyermekideggondozóban magatartásproblémák miatt kezelték alsó tagozatos korában iskolai jelzést követően, majd 14 évesen pánikzavar, szorongásos zavarok diagnózissal kezelték a Gyermekklinikán, 20 évesen került klinikai kezelésre a pszichiátriai klinikára schizoaffectív zavar mániás epizód diagnózissal, a kezelés alatt együttműködőnek tűnt, gyógyszeres terápiát javasoltak számára, a helyi illetékes gondozóba irányítottak további gondozásra. Az első klinikai kezelést számos követte, gyógyszereit elhagyta a kezeléseket követően rövid időn belül.

Édesapja paranoid schizofrén beteg, évtizedek óta kompenzált állapotban van, édesanyja szorongásos depresszió diagnózissal gondozott, valamint jobb temporális epilepsziát diagnosztizáltak nála, nővére szintén epilepsziás, szorongásos panaszai vannak, pszichiátriai gondozás alatt nem áll. Anyai női vonalán schizofrén beteg van a családban, anyai ág férfi vonalán pedig epilepsziás beteg. Szüleivel él közös lakásban, rokkantsági ellátásban részesül, dohányzik, megismerkedésünk naponta 2-3 doboz cigarettát fogyasztott, napi több adag kávé.

Klinikai kezelést többségében családja kezdeményezte Viktória állapotváltozását követően, általában mentő kíséretében, sokszor rendőrségi beszállítással, általában 1-2 havi gyakorisággal történik ez már évek óta. Klinikai kezelésekre igénybe vételekor általában irritábilis, nehezen irányítható, fenyegető magatartással érkezik meg. Szüleivel nagyon konfliktusos a viszonya, elutasító, szenzitív, indulatos.

Viktóriát és családját telefonos egyeztetés után otthonukban kerestük fel kollégámmal, szüleivel közösen beszélgettünk az ellátás igénybevételéről lehetőségekről. A család nyitottságot mutatott, Viktória nagyon érdeklődő volt, viszont első alkalommal már érezhető volt az intenzív konfliktusos családi légkör. A család számtalan problémát felsorolt, hogy miben szeretnének segítséget kérni: Viktóriával nagyon sokat veszekednek, vitatkoznak, kiabálnak egymással, anyagi nehézségekkel küzdenek, Viktóriát nem merik egyedül hagyni szülei, félnek, hogy káit tesz magában vagy a lakásban, ezáltal beszűkült a család élettere. Viktória viselkedése miatt – sokat kéreget pénzt, cigarettát a lakóktól, hangoskodik – a szomszédokkal is konfliktusos a viszonyuk. Viktória tünetei az évek folyamán egyre erősödtek és több területen jelentek meg, a család számára a legnehezebben elfogadható, hogy sokat beszél magában, parafenoménnak nevezi magát, amikor elhagyja a gyógyszereit. Gyógyszereit csak rövidebb ideig szedi, általában csak a klinikai kezelés időtartama alatt, ezután pár nappal elhagyja azokat.

Hosszas beszélgetést követően sikerült megegyeznünk abban, hogy a közösségi pszichiátriai gondozás keretében a személyes szükségletekkel és célokkal fogunk dolgozni, s nem csak Viktóriával, hanem ahhoz, hogy valós változást érzünk el, az egész családdal. Viktória nehezen, de elfogadta, a szülők nyitottak voltak.

A közösségi pszichiátriai ellátás rehabilitációs irányelve, hogy a kliens és a hozzátartozók személyes szükségleteit helyezi előtérbe. Előfordulhat, hogy ezek a szükségletek nem azonosíthatóak könnyen, ebben az esetben fontos, hogy közös feltárás során segítsük a klienseket, hogy meg tudják fogalmazni szükségleteiket. A személyes szükségleteket a személyes célok tükrözik. A hosszú távú célok segítenek a rövidebb távú célok kitűzésében. Fontos, hogy le-

gyenek rövidebb távon kivitelezhető céljaink, amelyek közelebb visznek álmaink, hosszú távú céljaink megvalósulásához. Ezeket kell a személyes gondozási tervben rögzítenünk.⁶

Célom az volt, hogy Viktóriával bizalmi kapcsolatot alakítsak ki, aminek keretében meg tud nyílni, érzéseit, problémát, nehézségeit meg tudja fogalmazni. Segítő beszélgetések keretében állapotának stabilizálása, továbbá az családi kapcsolatok feltérképezése, amennyiben lehetséges a család szociális helyzetének feltérképezése, javítása.

Fontos először kitűzni a legfontosabb rövid távon kivitelezhető célokat, amelyek belátható időn belül, realisan meg tudnak valósulni, örömet okoznak a kliens számára. Fontos, hogy egyszerre ne tűzzünk ki sok célt a következő időszakra.

Viktória hosszú távú célja, hogy szeretne leérettségizni, munkát vállalni, elköltözni otthonról. Sikerült Viktóriával megegyeznem, hogy egyelőre rövidtávú örömteli célokat tűzzünk ki, majd az évek során ezekkel tudunk haladni a hosszú távú céljaik felé.

Viktória rövid távú céljai:

- szeretné szobáját újra kifesteni, laminált parkettát leraktatni, szeretne megismerkedni az internettel, szeretne egy számítógépet;
- szeretne lefogyni, mivel jelentős túlsúllyal rendelkezik, ehhez szeretne diétázni és tornázni;
- szeretne olyan szabadidős tevékenységet találni magának, ami leköti figyelmét és kitölti ideje nagy részét;
- szeretne leszokni a dohányzásról, mivel a cigaretta sokba kerül, és emiatt gyakoriak a konfliktusok a családban;
- szeretne naponta többször kimegyeni a lakásból, a kutyát levinni sétálni, könyveket olvasni.

A gondozási tervben meghatározott rövidtávú célok után felmérjük a célokat akadályozó kulcsproblémákat, majd ezek elemzése után megoldásukra tervet készítünk, amellyel kapcsolatban megállapodunk a beteggel és a hozzátartozóval. A gondozási terv megalkotásának következő lépése, hogy meghatározzuk azokat a kulcsproblémákat, amelyek a célok megvalósulását akadályozzák. Ezek a kulcsproblémák esetében általában megjelennek a beteg tünetei, mivel ezek akadályozzák a személyes célok megvalósulását.⁷

A személyes célokat akadályozó kulcsproblémák:

- pszichiátriai betegsége akadályozza a mindennapi teendők elvégzésében;
- gyógyszerszedése rendezetlen, ezáltal betegsége hullámzó, pszichés állapotát instabilitás jellemzi;
- jövendelmét nem tudja jól beosztani;
- gyakran feladja céljait, ha valami negatív élmény éri ezzel kapcsolatban;
- nehézség esetén gyakran feladja a céljait. Túlsúlya miatt nehezen mozog, kisebb távolságok megtétele is nehezebbé esik. Szülei a dohányzás kérdésében nem értenek egyet, az anya szinte mindig ad pénzt cigire lányának, ha Ő hangosan kiabálva követeli. Ha feszült, sűrűbben gyújt rá. Édesapjával rendszeresek a nézeteltérések, ami a feszültség forrása számára.

6 HARANGOZÓ J., *A közösségi pszichiátriai gondozás felépülés alapú értékeinek és hatékony módszereinek bemutatása a gyakorlatban*, in KISS E. CS. – SZ. MAKÓ H., *Mentálhigiéné és segítő hivatás. Fejezetek az elmélet és gyakorlat területeiről*, Pro Pannonia Kiadó, Pécs, 2013, 187-208.

7 HARANGOZÓ J. (2013) i.m.

Pszicho-szociális stratégiák:

- **pszichoedukáció;**
- **kommunikációs tréning;**
- compliance tréning;
- napi tevékenység napló;
- diétás napló vezetése;
- életviteli készségek fejlesztése.

A gondozási terv fontos pontja a családtagok céljainak felmérése. A gondozás és rehabilitáció bizonyítottan akkor hatékony, ha családtagok, hozzátartozók, barátok vagy olyan személyek bevonásával történik, akik körülveszik a klienst. Fontos a család „megnyerése”, vagyis, ha úgy érzik, hogy nemcsak a „kliensünk” a fontos, hanem Őrök is szó van, vagyis Ők is gyarapodnak a gondozás által, helyzetük könnyebbé, élhetőbbé válik. Ez a rendszerszemléletű családgondozás révén valósulhat meg, melynek során megjelenítjük a gondozási tervben is a hozzátartozók személyes céljait, az eltérő célok esetén pedig közösen megtaláljuk a kompromisszumot, amely minden résztvevő számára megfelelő.

A szülők először meglepődve, majd örömmel vették, hogy lányuk gondozási folyamatába aktívan bekapcsolódhatnak Ők is. Viktória céljai felmérése után a szülők céljait azonosítottuk és közösen kidolgoztuk a megvalósítás menetét.

Anya célja:

- nagyon zavarja a család anyagi nehézségei, szeretné, ha csökkennének a tartozások.

Ezt az akadályozza,

- hogy átláthatatlan a család anyagi helyzete, nagyon sok pénzt költenek ételre a helyi kisboltban.

Pszicho-szociális stratégiaként

- itt is kommunikációs tréninget javasoltam és pénzkezelési napló vezetését.

Apa célja:

- szeretne nyugodtabb és kiegyensúlyozottabb lenni, sokat idegeskedik;
- szeretne barátkozni más emberekkel.

Ennek a célnak elérésében akadályozza,

- hogy saját elmondása szerint nem ismeri megfelelően Viktória betegségét, szeretne többet tudni róla;
- pszichiátriai betegsége miatt úgy érzi, kommunikációs készségei jelentős mértékben visszafejlődtek.

Pszicho-szociális stratégiaként:

- pszichoedukációt és
- kommunikációs tréninget javasoltam.

A gondozási terv kidolgozásakor fontos felmérni a természetes segítőkhoz kapcsolódó, illetve a közösségben rejlő erőforrásokat, és ezeket kell preferálni a gondozó szakemberek nyújtotta segítséggel szemben, ahol csak lehet. A gondozási terv egyes lépéseit aprólékosan meg kell tervezni, akár heti, kétheti bontásban. A rendszeres találkozások során mindig át kell tekinteni az előrehaladás mértékét, apró lépésekre kell bontani.

Miután sikerült a családdal elkészíteni a közös gondozási tervet, először megszerveztem a pszichoedukációt a gondozóorvos bevonásával. Rendszeresen előfordul, hogy Viktória tüneteit a család nem tudja jól kezelni, sok konfliktus forrása az, hogy nem betegség tüneteként, hanem személyiségbeli vonásnak tekintik egy-egy megnyilvánulását, bizonyos helyzetekben nem tudnak hogyan reagálni, bizonytalanok vagy vádaskodóak.

A pszichoedukáció strukturált tréning, ahol minden fontosat alaposan, de közérthetően és könnyen elsajátítható módon tanítunk az adott betegségről a beteg és hozzátartozói bevonásával. A tréning során feltérképezzük a relapszusokat megelőző, figyelmeztető tüneteket is. A tanulás mindig kölcsönös: a pszichoedukációs ülések során sokkal mélyebb betekintést kaphatunk a kliens tüneteivel kapcsolatban, megismerhetjük érzéseiket, coping stratégiákat, a családtagok megfigyeléseit. Minden egyes elméleti tudást megpróbálunk a mindennapi életre lefordítani, konkrét helyzetek beazonosításával. Tréningfüzetet szoktunk használni, amibe beleírjuk az egyes példákat, ezt megtarthatják, és a találkozások között is tanulmányozhatják a közösen megbeszélteket. Alkalomról alkalomra „házi feladatot” adtunk a családnak, melyek legtöbbször a tanult fejezetek közös otthoni feldolgozása, és a munkafüzetben szereplő kérdések írásos kitöltése. A következő üléseken a házi feladat megbeszélésére kerül sor. Ilyenkor nem csak a tananyag ismétlése a fontos, hanem hogy a családon belül kialakuljon egy szokásként, hogy rendszeresen leülnek megbeszélni a „közös dolgaikat”, jelen esetben a „házi feladatot”. A tanulmányban említett család szempontjából ezeket az alkalmakat nagyon fontosnak éreztem, mivel a cél a család önálló és hatékony működésének elősegítése, nem pedig az, hogy a szociális munkás által vezetett ülések vegyék át a családi élet irányításának szerepét. Nagyon sokszor tapasztaljuk azt, hogy a családok kevés időt töltenek együtt, amennyiben néha ez mégis megtörténik, sokszor drámai konfliktushoz vezet.⁸

Viktória szülei a pszichoedukációs megbeszélések hatására türelmesebbé váltak lányukkal, sikerült megbeszélni közösen, hogy Viktória önként igénybe vesz egy klinikai kezelést, hogy a megfelelő gyógyszerkezést be tudják állítani. Ettől az elején nagyon félt, mert rossz emlékei vannak, viszont azt tapasztalta, hogy mivel önként ment be a klinikára, figyelembe vették az észrevételeit a gyógyszerek mellékhatásaival kapcsolatban. Majd miután kikerült a klinikáról gyógyszer-compliance tréninget szintén a szülőkkel közösen alkalmaztuk, sikerült átfordítani, hogy Viktória most ne ellenőrzésnek érezze, hogy szülei segítik gyógyszereszedését, hanem támogatásnak. Elmaradtak a sűrű klinikai kezelések, nem volt szükség már mentős és rendőrségi beavatásra sem. Viktória nem vált tünetmentessé, viszont jelentősen enyhültek a tünete, a család megtanult együtt élni ezzel.

A háztartási napló vezetését az anya vállalta el, írta a napi kiadásokat, nagyon precízen, majd ezt átbeszéltük. Kiderült, hogy rendszeresen a szomszédos kisboltban vásárolnak, napi szinten itt veszik meg a háztartási kellékeket és a főzéshez szükséges alapanyagokat. A család jövedelmi helyzetének feltérképezését követően kiderült, hogy a család jogosult jutányos áron szociális étkeztetésre, ennek előkészítésében segítettem, a konkrét ügyintézés az édesapa vállalta, anyagilag jelentős spórolást jelentett a család számára. Megegyeztünk, hogy az apa hozza el az ebédet a család számára, és Viktória pedig az ételhordó tisztítását vállalta feladatként.

Ezt követően tudtunk beszélni spórolási lehetőségekről, például hogy nem a helyi kisboltban célszerű vásárolni. Érdemes megtervezni előre, hogy milyen kiadásokat terveznek adott hónapra, és ugyanígy az étkezésnél is, hogy egy hétre előre próbáljanak tervezni. Az elején közösen néztük át a háztartási naplót és a fogyasztási terveket, majd beszéltük meg azt, néhány

8 HARANGOZÓ J. (2013) i.m.

hónap leforgása után pedig automatikussá vált az anya és a család számára, természetes folytattá, beépült a család mindennapjaiba.

Zubin és Spring stressz-vulnérabilitás elmélete kezdett el foglalkozni azzal, hogy nagy valószínűséggel a mentális problémával érintett emberekre jellemző egyfajta érzékenység, vulnérabilitás. Azok számára, akiknek alacsonyabb a stressztűrő képességük, vagyis érzékenyebbek, nehezebben birkóznak meg olyan eseményekkel, kihívásokkal, amelyek más emberek számára természetesek (pl. csekkbefizetés, utazás buszon, bevásárlás, ügyintézés stb.). Brown és Birley igazolták, hogy a stresszt hordozó életesemények is növelik a pszichotikus dekompensáció kockázatát. Visszaesésre még erősebben hajlamosító tényező a mindennapi folytonos stresszhatás. A konfliktusos családi kapcsolatok, munkahelyi légkör, egzisztenciális problémák, hétköznapi nehézségek mindannyiunkra hatnak, viszont a hosszantartó mentális betegséggel élők mentális állapotára jelentős mértékben hatnak. Ezért fontos nagy figyelmet fordítani a kliens környezetében lévők kommunikációjára, mivel a helyes kommunikáció és az hatékony problémamegoldás fokozza a kliens körüli természetes környezet jobb működését és jelentős védőfaktort jelent a visszaesésekkel szemben.⁹

Hosszantartó mentális zavarral élő kliensek és családtagjaik számára hasznos a megfelelő kommunikációs alapismeretek elsajátítása, melyet több alkalmas tréning keretében segítünk elsajátítani. A család által hozott szituációkra építve, munkafüzet segítségével. A kommunikációs tréning során sorra vesszük, hogyan fejezzük ki pozitív és negatív érzéseinket, hatékony problémamegoldási módszereket ismertetünk meg. Itt is fontos elem a valós életben történő gyakorlás, hétről hétre átbeszéljük, hogyan sikerült egy-egy módszert alkalmaznia a családnak a találkozások között. Mikor sikerült elérni egy stabil pszichés állapotot, gyógyszer szedése rendeződött, akkor kezdtük el a kommunikációs technikák elsajátítását. Viktóriánál a kommunikációs technikák elsajátítása hosszú folyamat volt, Viktóriát érdekelte, viszont egy-egy konkrét szituáció felidézésekor indulatos lett családtagjaira, ám ez segített is abban, hogy a kommunikációra való figyelmet fel tudtuk erősíteni a családtagok részéről, s aktuálisan tudtuk elemezni a helyzeteket. A házi feladatokat az édesapa vette legkomolyabban, nagy figyelmet fordított a hétköznapiakban az elsajátított ismeretek használatára, ezeket jegyzetelte, majd ismertette. Az apa kezdte el Viktóriát pozitívan megerősíteni, ezzel egyre többet ösztönözte lányát, észrevette, ha levitte a szemetet, vagy figyelmes volt a másik irányában, és ezt a tanult eszközökkel visszajelezte. Viktóriát ez ösztönözte, és elkezdett Ő is becsatlakozni, majd az édesanya is kedvet kapott. A stresszkezeléshez, hatékony kommunikációhoz, pszichoedukációhoz tartozó munkalapokat I.R.H. Falloon munkatársai által kidolgozott és az Ébredések Alapítvány (dr. Harangozó Judit és munkatársai) által adaptált segédanyagot használtuk, melynek használata a közösségi pszichiátriai gondozó képzésen sajátítható el.¹⁰

Ennek a módszernek az alkalmazása segített, hogy a kitűzött célokat sikeresen megvalósítsák. Jelenleg Viktória eredetileg meghatározott hosszú távú céljai még nem valósultak meg, viszont a rövidtávú célok többségében megvalósultak, melyek sok örömforrást jelentenek Viktória számára. Viktória napi rendszerességgel sétál, naponta csak pár szál cigarettát szív el, szeretne leérettségizni, jövedelmét sikerül beosztania. Szüleivel közösen tudtak havonta félrerakni egy kisebb összeget, így vettek egy laptopot Viktóriának és az internetet is bekapcsolták. Nővérenek kisfiával szeret közös programokat szervezni, vigyázni rá. Gyógyszerszedése rendezett, a kezdeti időszakról eltekintve klinikai kezelés nem volt szükséges. Viktória rendszeresen olvas, könyvválasztásaiban sokat segít édesapja, aki tájékozottan segít választani lánya számára megfelelő olvasmányt. Diétával és otthoni tornával fogyott 10 kg-ot. A családban a

9 BUGARSZKI Zs. (2006) i.m.

10 HARANGOZÓ J. (2013) i.m.

konfliktusok intenzitása nagymértékben enyhült, mindennap legalább egy étkezés alkalmával közösen ülnek az asztalhoz. A család anyagi helyzete jelentősen javult, az adósságok kifizetése után kisebb összegeket sikerült spórolni, kisebb felújításokat el tudtak végezni a lakáson (pl. festés, szőnyegcsere, ülőgarnitúra felújítása), ezáltal komfortosabban érzik magukat otthon. A családi légkör jelentősen javult, tudnak közösen beszélgetni, több programot terveznek együtt.

Viktória gondozásba vétel után kb. 2 évvel elmondta, hogy a közös munka elején nagyon haragudott rám, amiért a szüleit is bevontam a gondozásba, úgy gondolta, hogy nagyon nehéz lesz, és nem fog menni, nincs ennek értelme, de most úgy látja, hogy a sok nehézség ellenére együtt mégiscsak sokkal könnyebb volt, és egyedül nem ment volna.

SUMMARY

The main goal of rehabilitation is to enable patients with chronic mental disorders to live an autonomous life in their own homes, receive proper education, get involved in meaningful work, in social and intimate relationships, and fully participate in all other aspects of social life. Most of these persons, however, struggle with residual symptoms, cognitive deficits and psychosocial problems. Effectiveness of institutional therapies is reduced if only the clients receive treatment, and the social environment remain unaffected. Introducing a complex, integrated approach into social care, involving families and concerned others as potential resources could bring more benefits.

DR. FALUS Orsolya, PhD

Apor Vilmos Katolikus Főiskola
Vác, Magyarország

Az asszonyi hűség díja a tradicionális magyar jogban – a hitbér

„Derék asszonyt ki talál? Értéke a gyöngyét messze meghaladja.”¹

A hatályos Polgári Törvénykönyv szerint „a házastársak hűséggel tartoznak egymásnak; kötelesek közös céljaik érdekében együttműködni és egymást támogatni.”² A modern kor házastársainak törvényben rögzített együttműködési és támogatási kötelezettsége hosszú jogfejlődés eredménye, amelynek kezdetén a hűség még kifejezetten a feleség kötelezettsége volt, amelyet azonban a férj vagyoniilag is köteles volt elismerni.

I. A NŐK JOGAI AZ ÁRPÁD-KORI MAGYARORSZÁGON

A korai időszakban, a nemzetiségi társadalomban a nők még nem rendelkeztek jogképességgel. Jogi helyzetüket tekintve leginkább ingó vagyontárgy jelleggel bírtak, akik növétele, vagy -rablás útján kerültek a családba. Ez a szokás még az államalapítás időszakában is elterjedt volt. Erre utal Szent István II. dekrétumának 25. fejezete is: „Ha ki a vitézek közül rútt szeméremtelen, valamely leányt az ő szüleinek engedelmével nélkül rablana feleségül magának, parancsoljuk, hogy adja vissza a leányt a szülőknek, ha mingyárt valami erőszakot mivelt volna is rajta; és a rabló tiz tinóval fizessen a rablásért, jóllehet azután meg is békéljen a leány szüleiével. 1. §. Ha pedig valamely szegény vagy közrendű ember indul ilyen cselekedetre, tegye jóvá a rablást öt tinóval.”³ Növétele esetén a házasulandók atyjai állapotok meg a feleség vételárában, amelyet „kalim”-nak neveztek.⁴

A szokásjog a nőket a gazdálkodás alapjául szolgáló javak esetében teljesen mellőzte, ezek a jószágok kizárólag a fiúk és a fiúági férfileszármazók által voltak örökölhetőek.⁵ Az asszony megözvegyülése esetén az elhalt férj nemzetségének idősebb férfi tagja (fivére vagy unokatestvére) ismét elvehette őt. Ez volt a levirátus jogintézménye, amely alapján még a X. században is a levirátus jogán, a szeniorátus elvén⁶ akarta nőül venni Koppány Géza fejedelem özvegyét,

1 Szent Biblia. Péld. 31,10.

2 2013. évi V. tv. 4:24.§ (1)

3 CJH Szt. István II. 25.

4 BÉLI G., *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*, Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2000, 58.

5 DEGRÉ A., *Magyar Alkotmány- és jogtörténet*, Pécs, 1950, 163.

6 A szeniorátus (vagy szenioritás) olyan trónöröklési rend, amely szerint a patriarchális nagycsaládban a legidősebb, vezetésre alkalmas férfitagja örökölte a hatalmat: rendszerint az elhunyt bátyja, öccse vagy unokaöccse. A sztyep-

Saroltot, és elfoglalni a trónt. Az özvegyek és az elhagyott asszonyok korlátozott jogképessége elsőként Szent István királyunk II. dekrétumában került szabályozásra, aki eltörölte a levirátus jogintézményét is: „Akarjuk nyilván, hogy az özvegyeknek és árváknak is legyen részök a mi törvényünkben, ily ok alatt: ha valamely özvegynek fiai, leányai maradnak, és azokat nevelni, mind éltiglen velek lakni fogadkozik, legyen a mi engedelmünkben hatalma, hogy azt mivelhesse, és senki új házasságra ne kényszerítse őtet. 1. §. De ha megmásolván az ő szándékát, ismét férjhez akarna menni és az árvákat elhagyná, egyáltalában semmit az árvák javaiból magának ne tulajdonítson, hanem csak hozzá illendő öltöző ruhát adjanak véle.”⁷

A férjük által elhagyott asszonyokról sem feledkezett meg az Államalapító: ”Hogy mind a két nemen valók bizonyos törvény alatt és bosszuvallás nélkül éljenek és gyarapodjanak, ezen királyi végzéssel rendeltetett: ha valaki szilaj gerjedelmében az ő felesége utálása miá elhagyja hazáját, minden a mit a férj bír vala, legyen az asszonyé, valameddig férjére várakozni akar, és senki őtet más házasságra kényszeríteni ne merje. 1. §. De ha kedve tartja, magával vivén hozzá illendő ruháit, egyéb javakat pedig kibocsátván kezéből, szabad legyen házasságra mennie. És ha férje, hallván ezt, visszatérend, ne legyen szabad neki mást feleségül venni az ő vétkeért, hanem csak a püspök engedelmével.”⁸

A rendiség kialakulása eredményeképpen a XIII. századtól kezdve a nemes nők már minden vagyoni jogviszonyra kiterjedő jogképességgel rendelkeztek ugyan, azonban az ősiségen⁹ alapuló jogrendszerben soha nem élvezhettek a férfiakkal egyenlő jogokat. Jogképességük ennélfogva nem volt teljes, kivéve azt az esetet, amikor királyi kegy folytán fiúsítva lettek.¹⁰

A kereszténység terjedésével a XI-XII. századtól kezdődően a régi jogban dívó nővétel és nőrablás helyett általánosán érvényre jutott az a kánoni elv, hogy a házasság a férfi és a nő megegyezésével jön létre (*consensus facit nuptias*). A kereszténység erkölcsi, valamint az ősiség vagyoni alapjain gyökeret eresztő női különjogok annak biztosítására alakultak ki, hogy a leány a házasságkötéssel a családból kikerülve megfelelő létalappal rendelkezzen, továbbá abban az esetben, ha a feleség a férj családjából utóbb kikerül, tehát a házasság megszűnése esetén, önállóan is méltóképpen fenntarthassa magát. A keresztény erkölcsi normáknak megfelelően a nő a házasságban így jogilag egyenlő szerződő féllé és vagyonszerzési képességgel rendelkező jogalannyá vált, azonban jogi helyzetét továbbra is a vérségi alapon szerveződő nemzetiségi viszonyok között egyrészt a saját, másrészt a férje családjának a státusza jelölte ki.¹¹

peí népeknél szokásos volt, az Árpád-ház tagjal esetében leginkább a korai, 10-11. századi időszakban érvényesült, míg fel nem váltotta a primogenitúra. A primogenitúra alapján később a család vagyonát, jogait – köztük a trónt – az apa halála után az elsőszülött fiú örökölte. Az intézmény valószínűleg normann eredetű. Elterjesztésében nagy szerepe volt a keresztény egyháznak. A primogenitúra biztosította a birtok osztatlan öröklését, a trónöröklésnél pedig a hatalom legitimitását. Magyarországon Kálmán király uralkodásától lett a trónbetöltési jog vezérlő elve.

forrás: <http://mek.oszk.hu/01900/01992/html/index675.htm> (Utolsó megtekintés: 2016. szeptember 6.)

7 CJH Szt. István II. 24.

8 CJH Szt. István II. 28.

9 Az ősiség (avicitas): dologi hatályát tekintve a család létalapját biztosító ingatlanokon fennálló elidegenítési és terhelési tilalom, amely az öröklésre jogosult atyafiaknak élők közötti elidegenítés vagy a jószág megterhelése esetén jogot adott arra, hogy azt magukhoz válthassák. Célja a nemzetség öröklésének biztosítása volt a koronára háramlással szemben. forrás: BÉLI G., *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*, Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2000, 71.; MURARIK A., *Az ősiség alapintézményének eredete*, Budapest, 1938, 71-91.

10 BÉLI G. (2000) i.m. 51.

11 BÉLI G., *Női törvényes öröklés a Hármaskönyvben*, in NAGY J. T. (szerk.), *Szokásjog és jogszokás I.*, Jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi kiskönyvtár 2., PTE, Szekszárd, 2016, 60.

2. A NEMES LEÁNYOK JUSSA AZ ATYAI VAGYONBÓL

a. Leánynegyed (*quarta puellaris*)

A leányoknak az ősi vagyonból történő szerzési lehetőségére vonatkozó első adatunk Magyarországról az Aranybullában található, azonban a quarta a római jogban is ismeretes volt, mint a leány javára biztosított kötelekrész (*portio legitima*).¹² Az Aranybulla értelmében: „*ha valamely nemes ember fiamagzat nélkül hal meg, birtokának negyed részét leánya kapja; a többivel azt mivelje, a mit neki tetszik.*”¹³ A quarta az összes leánygyermeket együttesen illette meg. Kiadására minden esetben kizárólag az atya halála után kerülhetett sor. II. András idejéből származik az a feltehetően 1230-ban kelt királyi oklevél, amely a Monoszló nembéli Makariás fia Tamás ispán összes birtokát írta össze és erősítette meg. Ennek az iratnak a tanúsága szerint Tamás vagyonához tartozott annak a földnek a negyed része is, amelyet korábban Endus fivére Péter bírt Nuachban, és halálával három leányának juttatott. A három leánygyermek egyike Makariás felesége, Tamás édesanyja volt, aki halála előtt a quartából reá eső részét – a Dráva mentén fekvő Mihályfalvát és Szelkófalvát – fiának, Tamásnak hagyta.¹⁴

Hajadon leány csak a házasságkötésekor követelhetette a kiadását, azonban a birtokrész használatára addig is jogosult volt. A szokásjog és Zsigmond király 1453. évi II. dekrétumának rendelkezése alapján a leány kizárólag abban az esetben követelhetette a természetbeni kiadását, ha a családja beleegyezésével kötött házasságot birtokkal nem rendelkező nemessel vagy nem nemessel.¹⁵

b. Hajadoni jog (*ius capillare*)

A hajadoni jog az atya halálával elárvult leány joga a rangjához méltó ellátásra és kiházásításra az atya vagyon terhére. Ez az ellátás abban az esetben is járt minden leánynak, ha neki a szerzett javakból már kiadták a részét.

c. Hozomány (*allatura*)

A hozomány az a vagyon, amelyet a nő vitt magával a házasságba, és nem a férjétől kapott. Ez a feleség különvagyonának számított, ami a házasságkötéssel a férj kezelésébe került. A házasság megszűnése esetén – férj halála, vagy ágytól és asztaltól történő elválás esetén – a nő a hozományával ismét szabadon rendelkezhetett élők között és halál esetére. Ha a hozományt a házasság fennállása alatt elfogyasztották, elsősorban a férj szerzett vagyonából, ha ilyen igazolhatóan nem volt, végső soron akár az ősi vagyon terhére is pótolni kellett.¹⁶

3. VEGYES EREDETŰ JEGYAJÁNDÉK (*PARAFERNA, RES PARAFERNALES*)

Ingó jegyajándékot a nő házasságkötése alkalmából kaphatott a saját szüleitől, rokonaitól, de a férjétől is. Ez a különvagyonnak minősülő jószág a házasság fennállása alatt mindvégig a feleség birtokában maradt. A házasság bármely okból történő megszűnése után a nő szabadon rendelkezhetett a jegyajándékával, még abban az esetben is, ha a házasság vérfertőzés, vagy a feleség házasságtörése miatt szűnt meg, esetleg utólagosan érvénytelenítésre került.¹⁷

12 HOLUB J., *A leánynegyedről*, Turul kiadó, Budapest, 1928, 3-30.

13 1222: 4. tc. in FEJÉR, G., *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civiles*, Budae, 1829–1844., SÖLCH M. (szerk.), MOL – Arcanum, Budapest, 2004, CD.X. I.

14 WENCZEL G. (szerk.), *Árpád-kori új okmánytár: I-XII*. Pest, 1860–1874., in ÁÚO, XI. 218.

15 BÉLI G. (2000) i.m. 142.

16 DEGRÉ A. (1950) i.m. 165.

17 DEGRÉ A. (1950) i.m. 165.

4. A FELESÉG JOGA A FÉRJ ÉS ANNAK CSALÁDJA VAGYONÁBAN

a. Hitbér (dos)

A hitbér a hű feleségnek a házasságkötéssel létesült igénye a férje vagyonán a házasság megszűnése esetére. A jogintézményt az 5. pontban fejtjük ki részletesen.

b. Özvegyi jog (jus viduale)

Szent István nem csak a levirátust tiltotta meg, de azt is elrendelte, hogy az özvegyasszony újabb férjhezmeneteléig, vagy haláláig használhassa a férje vagyonát, újabb házasságkötése esetén pedig a férj örökösétől kiházásítást kapjon. Ha nem voltak kiskorú gyermekei, az örökösök kérheték a haszonélvezet korlátozását a hitbére mértékéig.¹⁸

c. Az özvegy nő öröklése férje vagyonában (successio vidualis)

A nemes özvegye férje ingó vagyonából gyermekrészt örökölt. Őt illette ezen felül a férje díszruhája, jegygyűrűje és a férjével közösen használt hintó a hozzá tartozó lovakkal.¹⁹

d. Közszerzemény (coacquisita conjungum)²⁰

A közszerzemény az a vagyon, amelyet a házastársak a házasság időtartama alatt szereztek. Ingatlanvagyon esetében ennek a feleség részéről történő megszerzése akkor vált jogilag megengedhetővé, ha adományos jószág esetén az adománylevélbe az ő nevét is beírták. Szerzett jószág esetén ugyanígy szükség volt arra, hogy a feleség neve az örökvallásról szóló okiratban jószág-szerzőként szintén feltüntetésre kerüljön.²¹

5. A HITBÉR (DOS)

A hitbér jogintézménye a nővételeből fejlődött ki. Bár a keresztény egyházi házasságkötés elterjedésével a nővétel megszűnt, ennek az ősi jogintézménynek az alapjaira épült az a felfogás, hogy a férj köteles vételárfizetés helyett gondoskodni leendő özvegye életfenntartásáról a korábban szokásos nővételi ár erejéig. Egyes felfogások szerint germán jogi hatásra a hitbér az elvesztett szüzességért fizetett kárpótlásnak (*propter deflorationem et concubitur datum*) tekinthető. Ez lehet az oka annak, hogy az özvegy újbóli házasságkötése esetén második házassága után már csak a hitbér alapösszegének a felét, harmadik házassága után pedig már csak a negyedét követelhetette. Ezt az álláspontot erősíti az a tény is, hogy a hitbér a szokásjog szerint törvényesen akkor járt a nőnek, ha a házasságot el is hálták (*dos legalis*).²²

Werbőczy már árnyaltabban fogalmazott, amikor a hitbért a feleségnek a házassági kötelezettségei teljesítéséért járó jutalomként definiálta (*merces ob meritum matrimonii*).²³ Ebből következett az is, hogy a hitbér összege visszajárt abban az esetben, amennyiben a házasságot utólag bármely okból érvénytelenítették. A feleség köteles volt visszafizetni a hitbért akkor is, ha a házasságot az ő hibájából – házasságtörése, avagy egyéb vétkes magatartása miatt – bontották fel.

18 DEGRÉ A. (1950) i.m. 164.

19 BÉLI G. (2000) i.m. 145.

20 BÉLI G. (2000) i.m. 145.

21 BÉLI G. (2000) i.m. 142.

22 DEGRÉ A. (1950) i.m. 164.

23 BÉLI G. (2000) i.m. 144.

A hitbérrre vonatkozó első írásbeli szabályozás Werbőczy István jogtudós, királyi ítélőmester, királyi személynök, majd nádor jogkönyvében, a *Tripartitumban* (Hármaskönyv) található. A Hármaskönyv anyaga 1514-ben került az Országgyűlés elé. Átvizsgálása céljából az Országgyűlés egy köznemesekből álló bizottságot állított ki, amely úgy nyilatkozott, hogy a jogkönyvben a lörvények és a jóváhagyott szokások „helyes rendben” (*recto ordine*) és „kellő módon” (*debito modo*) lettek összeírva, erre figyelemmel királyi megerősítésre alkalmasnak találta. Ez meg is történt, azonban a Dózsa-féle parasztfelkelés miatt a királyi pecséttel való megerősítés elmaradt. Hogy a munka ne vesszen kárba, Werbőczy végül a *Tripartitum opus iuris consuetudinarii inclityi regni Hungariae*, magyarul: „Nemes Magyarország szokásjogának Hármaskönyve” című művét 1517-ben Bécsben a saját költségén, Johann Singriener nyomdájában kinyomatta. A pecsét hiánya ellenére a Hármaskönyvet más jogszabálygyűjtemény hiányában alkalmazni kezdték a bíróságokon. Erdélyben a jogkönyvet több fejedelem is megerősítette a beiktatási eskütétel során, így Báthory András 1599-ben, Rákóczi Zsigmond 1607-ben, Báthory Gábor 1608-ban, Barcsay Ákos 1658-ban, Kemény János és I. Apafi Mihály 1661-ben.²⁴

A Magyarország szokásjogát összefoglaló jogkönyv az I. rész 93. címében határozza meg a hitbér és a jegyajándék jogintézményeit:

„2. § [...] a hitbér, országunk régi és törvényerőre emelkedett szokása szerint, a törvényesen férjhez adott nőknek díja, a melyet a férfiek fekvő jószágaiból és birtokjogaiból, s állásuknak megfelelően házassági köteleességük teljesítése fejében szokás nekik adni. [...]

6. § Az asszony halálával pedig hitbérét az keresheti és követelheti magának, a ki a vérrokonság ágán hozzá legközelebb áll.”²⁵

Alapvető különbség tehát a jegyajándék és a hitbér között, hogy az előbbit a nő családja, apja is adhatta, a hitbért viszont csak a férj szolgáltathatta, ő viszont kötelező jelleggel. Erre azért volt szükség, mert a feleség a házasságkötéssel *de jure* kivált a szülei nemzetségéből és a férje nemzetségébe került át. Ezzel az öröklés eseteit kivéve megszűnt minden vagyoni jogi kapcsolata atyja családjával. A férj erre tekintettel már a házasságkötést megelőzően egyfajta kezességet vállalt azért, hogy a feleségéről méltó módon fog gondoskodni akár halála esetén is.

Ez a jogintézmény a középkor évszázadaiban nem csak Magyarországon, de Európa más királyságaiban, így germán nyelvterületen is széles körben el volt terjedve. A „Szász tükörben” (*Sachsenspiegel*)²⁶ a hitbér nagyságát részletesen csak a lovagi rendbe tartozó férfiak esetében szabályozták. A „Sváb tükör” (*Schwabenspiegel*)²⁷ ezzel szemben minden társadalmi réteg esetére pontosan meghatározta a hitbér kritériumait. A lovagok a nászéjszaka reggelén az ágynál, vagy ha az asztalhoz járult, akkor az asztalnál az örökösök engedélye nélkül adományozhattak az ifjú arának egy szolgát és egy szolgálólányt, továbbá egy bekerített földterületet faépülettel. A szabad urak ajándéka évente száz márka jövedelmet hozott, középszabad urak tíz márka értékben, a miniszterialisok öt márka értékben voltak kötelesek hitbért szolgáltatni. A többiek a legjobb

24 BÉLI G. (2000) i.m. 28-29.

25 WERBŐCZY I., *Hármaskönyv*, Az eredetinek 1517. évi első kiadása után fordították, bevezetésekkel és utalásokkal ellátták Dr. Kolosvári Sándor és Dr. Óvári Kelemen, Franklin-Társulat, Budapest, 1897, 173-175.

26 A német középkor legrégebb jogkönyve, a szász (ostfáliai) szokásjog első lejegyzése, a német birodalmi jog meghatározó forrása. forrás: SZ. JÓNÁS I., (szerk.), *Európa és Közép Kelet. IV-XV. század. Egyetemes történelmi szöveggyűjtemény, középkor. 1/2. kötet*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1971, 596-598.

27 *A XIII. században Dél-Németországban és déli német szójárásban készült jogkönyv*. forrás: http://www.kislexikon.hu/svab_tukor.html#ixzz4Ja7vsJfR (Utolsó megtekintés: 2016. szeptember 7.)

lovukat, marhájukat adták át hitbér gyanánt a feleség részére a házasság elhálását követő reggel.²⁸ Hasonló értékbeli megkülönböztetést találunk a Tripartitumban is:

„3. § Mert a hitbér fizetése a férjek állásának és méltóságának kitünősége és fekvő jószágaik meg birtokjogaik mennyisége szerint váltakozik és történik; példának okáért, valamely báró özvegye többet kap hitbér fejében, mint valamely mágnás özvegye, szintúgy az olyan nemes özvegyének, a kinek száz vagy ötven jobbágya van, hitbér címén több jár, mint egy másik nemesének, a kinek jobbágyszáma kisebb.

4. § Mert ha a férj bárói tisztet viselt, akkor az asszony száz girát, ha pedig mágnás vagy csak név szerint volt báró és bárói tisztet nem viselt, vagy ha előkelő nemes, vagy vitézlő és ötven vagy több népes jobbágytelke volt, özvegye ötven girát kap hitbérül, minden girát négy magyar forinttal, vagy most folyó pénz szerint négyszáz dénárral számítván.

5. § Egyéb, alsóbb rendű és rangú nemesek özvegyei, pedig férjeik fekvő jószágaiból és birtokaiból nagyobb vagy kisebb mértékben, tudniillik a fekvő jószágok mennyiségéhez képest, közbecsi mellett (bele nem értve ebbe a szántóföldek, erdők, rétek és egyéb tartozékok és a fekvő jószágok külső jövedelmeit) kaphatják ki hitbérüket.”²⁹

A törvényes hitbér alapját tehát itt is a férj rendi állása és vagyoni helyzete, vagyis tulajdonkép-pen a vérdíjának összege³⁰ határozta meg.

A feleség hitbér iránti igénye már a házasság megkötésével és elhálásával keletkezett, azonban ez függő jogi helyzetet alakított ki, amely csak akkor realizálódott, ha a házasság megszűnése, avagy az ágytól és asztaltól való elválás nem az ő hibájából következett be. Ez a függő jogi helyzet a feleségre nézve már a konkrét jogszerzés reményét hozza magával, tehát egy olyan várakozási helyzet, amelyben a jogszerzés reményét a kötelelem keletkezésének időpontjában kizárólag az egyik fél – ebben az esetben a férj – jogi kötöttsége fejezi ki. Mindezek figyelembevételével álláspontom szerint alappal jelenthető ki, hogy a hitbér egy speciális váromány. A váromány ugyanis az alanyi jogszerzésnek azt a jogilag biztosított lehetőségét jelenti, amelytől a várományost – a feleséget – az ellenérdekű fél – a férj, valamint annak nemzetsége és örökösei – többé egyoldalúan nem foszthatja meg.

A törvényes hitbér az ősi jószágot terhelte, de kialakult a hitbérenek egy másik fajtája is, az „írott hitbér” (*dos scripta*), amelyet a házasságkötés előtt írásbeli szerződéssel lehetett érvényesen kikötni, és amelyet kizárólag a szerzett jószágból lehetett kielégíteni. A feleség azonban mindkét féle hitbérrel szabadon rendelkezhetett élők között és halál esetére egyaránt. Végrendelet hiányában halála után a gyermekei, ha nem voltak, akkor rokonai örökölték a törvényes hitbérből származó vagyonban, míg a szerzett vagyonból eredő hitbérben a férj törvényes örökösei.³¹

28 KONCZ I. K., *A jegyajándék és a hitbér történeti gyökerei*, in *Publicationes Universitatis Miskolcincensis Sectio Juridica et Politica*, Tomus XXX/1., 2012, 67–73.

29 WERBÖCZY I., *Hármaskönyv*, Az eredetinek 1517. évi első kiadása után fordították, bevezetésekkel és utalásokkal ellátták Dr. Kolosvári Sándor és Dr. Óvári Kelemen, Franklin-Társulat, Budapest, 1897, 173–175.

30 A vérdíj eredetileg a megölt emberért adott engesztelés, jóvátétel (*compositio*) volt. A XVI. századra a jogfejlődés eredményeként Werbőczy nyomán fővesztést helyettesítő jóvátételi váltságbüntetés volt. forrás: BÉLI G. (2000) i.m. 174–175.

31 BÉLI G. (2000) i.m. 144–145.

6. A TÖRVÉNYES ÉS AZ ÍROTT HITBÉR A JOGINTÉZMÉNY ELTÖRLÉSE UTÁN

A tradicionális magyar házassági vagyonjog joganyagának felszámolása a rendi megkülönböztetésekből eredő egyes házassági vagyonjogi és öröklési jogi szabályok hatályának megszüntetéséről szóló 1946. évi XII. törvény hatályba lépésével kezdődött. Ez a jogszabály szüntette meg Magyarországon a hitbér jogintézményét. A törvény 2. §-a a hitbért nem definiálta, azonban kimondta, hogy a „törvényes hitbér megszűnik”. Mivel a jogszabály kifejezetten a „törvényes” hitberről (*dos legalis*) rendelkezett, az „írott hitbér” (*dos scripta*) tradicionális jogintézménye akadálytalanul élhetett tovább.³² Bár a törvényes és az írott hitbér jogi természetere megegyezett, akadtak mégis lényegi eltérések a két jogintézmény között:

1. Az írott hitbér jogalapját nem a házasságkötés és az elhálás képezték, hanem a házassági szerződésben vállalt kötelezettség.
2. Írott hitbért már a házasságkötés előtt, jegyesek is kiköthettek szerződéssel.
3. Nem csak a férj, hanem bármely harmadik személy (rokon és idegen egyaránt) is kötelezettséget vállalhatott az írott hitbér szolgáltatására.
4. Az írott hitbér esetén a szolgáltatás tárgya nem csak készpénz lehetett.
5. A írott hitbér mértékét nem a férj „vérdíja”, hanem a felek szerződéses akarata határozta meg.
6. Az írott hitbér szolgáltatását a felek korlátozhatták a házasság bizonyos okból történő megszűnésének esetére (pl. kizárhatták arra az esetre, ha bontással szűnt meg); továbbá a két alapkövetelményen (hűség és házasság megszűnése) túlmenően egyéb más – törvénybe és jó erkölcsbe ütköző – feltételhez is köthették a felek.
7. Az írott hitbére vonatkozó igényt csődtömeg ellenében nem volt lehetséges érvényesíteni, mivel ajándéknak minősült.³³
8. Az írott hitbére vonatkozó igény 32 év alatt elévült.³⁴
9. Míg korábban az írott hitbér kizárólag a szerzett vagyont terhelte, ez a különbségtétel az ösiség eltörlését³⁵ követően nyilvánvalóan megszűnt.

A házasságról, a családról és a gyámságról szóló 1952. évi IV. törvény a szovjet megszállás alá került többi országhoz hasonlóan hazánkban is megszüntette a szerződéses házassági vagyonjogot, így az írott hitbért is. Mára a házastársak egyenjogúak lettek, nem léteznek női házassági vagyoni különjogok. A családjogi jogszabályokat magába olvasztó új Polgári Törvénykönyv, a 2013. évi V. törvény, 4:29. § (1) bekezdése értelmében „*A házassági életközösség megszűnése esetén házastársától, a házasság felbontása esetén volt házastársától tartást követelhet az, aki magát önhibáján kívül nem képes eltartani*”. A tradicionális jogi és erkölcsi felfogás továbbéléseként azonban erre nem tarthat igényt az a házastárs, aki a 4:30. § (1) bekezdés a) pontja szerint arra érdemtelen, vagyis, „*akinek súlyosan kifogásolható magatartása vagy életvitele járult hozzá alapvetően a házasság teljes és helyrehozhatatlan megromlásához.*” Még abban az esetben sem bizonyos azonban, hogy a tartásra szoruló volt házastárs hozzájuthat a vagyoni segítséghez, ha nem az ő hibájából szűnt meg a házasság, mivel a kötelezett a Ptk. 4:31.§-a alapján hivatkozhat arra, hogy tartási képességgel nem rendelkezik: „*Nem köteles házastársát eltartani az, aki ezáltal a saját szükséges tartását vagy*

32 HERGER Cs., *A törvényes és az írott hitbér Baranyában 1848 után I.*, in NAGY J. T., (szerk.), *Szokásjog és jogszokás I.*, Jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi kiskönyvtár 2., PTE, Szekszárd, 2016, 139.

33 1881. évi XII. tc. 65.§

34 1852. november 29-én kelt ösiségi nyílt parancs, az úgynevezett „ösiségi pátens” 5.§-a alapján.

35 1848. évi XV. törvénycikk.

gyermekének tartását veszélyeztetné”. A hitvesi hűség már nem a legfontosabb jogviszonykeletkeztető tény.

Mindezek fényében mégis felmerül a kérdés, hogy szerencsés-e a házastársi hűséget erkölcsileg és jogilag leértékelnünk, illetve a házasságot egyszerű polgári jogi jogviszonnyá minősítenünk, amelyből gondosan kiürítettünk mindent, ami pénzben nem mérhető, ami valódi érték.

SUMMARY

The legal category of „women’s special property rights” was created by different rules for men and women during the centuries of the Middle Ages. By these regulations women were assured that in case their husbands die earlier, they can continue their lives according to their habitual social status. Among these special rights we put emphasis on the institution of „dos”. It was a certain amount of movable and immovable properties that was given by the husband to the wife after the wedding night. Dos, however, was only to be paid, if the marriage was not terminated on the ground of the wife’s actionable conduct.

SÁNDOR Andrea

Ifjúságért Egyesület
Pécs, Magyarország

Családkísérés – egy lehetséges szociálismunka-modell**BEVEZETÉS**

Tanulmányomban a pécsi Ifjúságért Egyesület által szolgáltatásaiban és projektjeiben alkalmazott családkísérést mint a szociális munka egy lehetséges modelljét mutatom be.

Egyértelmű szociálismunka-modellek csak elméleti szinten léteznek, a gyakorlatban alkalmazott kezelési modalitások általában különféle szociális munkamodellek szintéziséből adódnak, melyeket erőteljesen befolyásol az adott társadalmi környezet, a kliens és a szociális munkás rendelkezésére álló erőforrások, a segítő szakmai tudása és intézményi háttere, az adott szolgáltatás jellege.

A folyamatosan változó társadalmi környezet és új kihívások szükségessé teszik új munkamódszerek kifejlesztését és kikristályosodását a családokat támogató szolgáltatások terén. Ezekkel szemben alapvető elvárás, hogy eleget tegyenek a szociális munka három fő céljának:

- „növeljék az emberek problémamegoldó, probléma- vagy konfliktuslelküzdő és fejlődési képességét;
- mozdítsák elő azoknak az intézményeknek a hatékony és humánus működését, amelyek anyagi támogatást, szolgáltatást nyújtanak;
- teremtsenek kapcsolatot az emberek és azok között a rendszerek között, amelyek támogatást, szolgáltatást és lehetőséget biztosítanak számukra”.¹

Az alapcéloknak való megfelelésen túl fontos szempont, hogy a szolgáltatások kapacitás és forráshiánnyal küzdenek, ezért az esetmunka során a beavatkozással lehetőleg rövid idő alatt szükséges teljesíteni a fejlesztési célkitűzéseket.

A CSALÁDKÍSÉRÉSI MODELL ELŐZMÉNYEI

Az értekezésben bemutatott családkísérési szolgáltatás a pécsi Ifjúságért Egyesület által 2005-2010 között Pécs városában működtetett Lakáskísérési program, és a szervezet két, mélyszegénységben élő családokat és egyéneket segítő TÁMOP projektjének központi eleme.

¹ COMPTON, B.R. – GALAWAY, B., *A szociális munka természete*, in HEGYESI G. – TALYIGÁS K. (szerk.), *A szociális munka elmélete és gyakorlata*, I. kötet, Wesley Kiadó, Budapest, 2004, 72.

A Lakáskísérési programot egy holland program adaptálásával működtette az Ifjúsáért Egyesület Pécs MJ Város Önkormányzatának Közgyűlése 40/2005 (11.29.) sz. Lakáskísérési rendelete alapján, helyi partneri hálózatban, annak koordinálásával önkormányzati bérlakásban élő, lakhatást veszélyeztető mértékű adóssággal küzdő családok és egyének támogatása céljából. Mivel a programban a lakhatás megőrzése volt a kiemelt cél, ezt a szolgáltatás nevében is megjelenítettük. A szolgáltatási modell továbbvitelénél a gondozás helyett továbbra is fontosnak tartottuk a kísérés szó megtartását, amely a családgondozás helyett sokkal inkább kifejezi azt a szemléletet, amellyel a szociális munkásaink tevékenységüket végzik.

A CSALÁDKÍSÉRÉSI MODELL ELMÉLETI HÁTTERE

A családkísérés intenzív, a család saját lakókörnyezetében folytatott esetmunkát jelent, amelyben a szociális munkás egyenrangú partnerként segíti ügyfelét a problémák leküzdésében, a kitűzött változás és cél elérésében. Kulcseleme az élethelyzetből adódóan elvesztett, a változás képességébe vetett hit és remény visszaadása, amelyben a szociális munkás eszköze saját személyisége és az ennek segítségével kialakított, bizalmon alapuló kapcsolat.

A modell háttérül szolgáló szakirodalom és a gyakorlatban használt modell alapján a családkísérési modell legfontosabb jellemzői a következőkben foglalhatók össze:

- a segítő munka helyszíne elsődlegesen a kliens lakókörnyezete;
- a segítő tevékenység középpontjában a kliens – segítő kapcsolat áll;
- a kliens – segítő együttműködés időben behatárolt, rövid lefolyású;
- a munka intenzitása: a szociális munkás a kliens szükségleteinek megfelelően, de a kapcsolat kezdeti szakaszában, heti vagy kétheti rendszerességgel keresi ügyfelét;
- a támogatás nem probléma-, hanem erőforrás-orientált, az erőforrások mozgósítása egy meghatározott probléma kezelésére irányul;
- rendszerszemléletű megközelítés;
- remény közvetítése a kliensek felé;
- folyamatos team-támogató háttér a segítők támogatására (esetmegbeszélés, szupervízió).

A családkísérés a felkereső szociális munka modelljén és alapelvein nyugszik. A felkereső szociális munka, a felkereső terápia és így a családkísérés elsődlegesen az ügyfelek otthonában megvalósított esetmunka közös elnevezése, nem kizárva annak lehetőségét, hogy a segítő tevékenység a család kérésére az általa kijelölt tetszőleges helyszínen, és ne feltétlenül saját otthonában történjen.

Hargens² a felkereső munka indokoltságának ismertetésénél arra hivatkozik, hogy minden más szolgáltatási területen (pl. műszaki) is ott zajlik a jelentkező károk és problémák elhárítása, ahol az közvetlenül jelentkeznek. Mindemellett Hargens pszichoterapeutaként a kilencvenes évek elején szükségből folyamodott a felkereső terápiához, mivel abban a körzetben, ahol dolgozott, nem talált megfelelő helyiséget kliensei fogadásához. Ezért külön hangsúlyozza, hogy a lehetőség a kliens lakókörnyezetének megfigyelésére számára nem az ismeretek és információk bővítését, hanem előfeltevései megerősítését szolgálta. A 21. század elejéig kibontakozott felkereső terápia és szociális munka a környezeti tényezők fontosságát másban látja.

Az elnevezés kapcsán felmerül a kérdés, hogy valamennyi felkereső modell szakmai tartalma és módszertana azonos-e. Hans-Peter Heekeren³ felhívja a figyelmet, hogy sok ország-

2 HARGENS, J., *Klar helfen wir Ihnen! Wann sollen wir kommen?*, Borgmann Verlag, Dortmund, 1997.

3 HEEKERENS, H.-P., *Wirksamkeit und Kosteneffektivität aufsuchender familienbezogener Arbeitsweisen bei*

ban fellelhetők a felkereső munkamódszer különböző formái, amelyeket Home Visiting néven foglalnak össze. A közös név azonban csalóka, azt a látszatot kelti, hogy az ez alá tartozó modellek, programok egységcsok, holott mást értenek rajta, pl. az USA-ban és mást az Egyesült Királyságban. A legtöbb országban gyermekek veszélyeztetése és elhanyagolása ad okot az ilyen jellegű segítő beavatkozásra. Minden különbözőség ellenére azonban vannak alapvető ismérvek, amelyek valamennyi e körbe tartozó modellre érvényesek:

- többnyire sokproblémás családok esetében kerülnek alkalmazásra;
- a család otthonát tartják az intervenció ideális helyszínének;
- a segítő kapcsolatot tekintik az intervenció központi elemének.

A felkereső szociális munka legfontosabb aspektusa Conen⁴ értelmezésében természetesen a család saját lakókörnyezetében történő támogatása, de ezen kívül a következő, más segítő folyamatban nem feltétlenül alkalmazott aspektusok is a felkereső munka sajátosságai körébe tartoznak:

- a család korábbi, segítő rendszerekkel kapcsolatban szerzett tapasztalatai (kisebrendűségi érzés, idegen környezet, a segítő beszélgetés alatt több szakember egyidejű jelenléte);
- a család problémái egy segítő intézmény felkeresésével kapcsolatban (rezignáció, reményvesztettség, elutasítás, depresszió, félelmek);
- a felkeresésből fakadó előnyök és biztonságérzet a családtagok szempontjából;
- a kölcsönös megfigyelés lehetősége a szakember és a család számára;
- a család a segítő által helyben meg tapasztalható életkörülményeinek figyelembevétele és elismerése;
- az egyes családtagok elfogadása megnyilvánulásaitól és magatartásuktól függetlenül;
- a segítségnyújtással szemben szkeptikus családtagok bevonása a munkába.

AZ IFJÚSÁGÉRT EGYESÜLET ÁLTAL ALKALMAZOTT CSALÁDKÍSÉRÉSI SZOLGÁLTATÁS MODELLJE

A szolgáltatás helyszíne

A családkísérési szolgáltatás helyszíne az Ifjúságért Egyesület által alkalmazott szolgáltatási modellben döntően az érintett család otthona. Így a munkára hatással van minden szituáció és zavaró tényező, amely a látogatáskor aktuálisan észlelhető és jelen van. Zavaró tényezők lehetnek hangok, mint például a gyereksírás, a kutya ugatása, vagy a tv hangja stb. De zavart kelthet ugyanígy a szomszéd váratlan látogatása, a kevés ülőalkalmatosság, a lakás renoválása is. Különösen a felkereső tevékenységek kezdetén ezek a zavarok és akadályok olyan törekvések kifejezéseként értelmezhetők, amelyek arra irányulnak, hogy a család a helyszín előnyeit a saját javára használja. Nemcsak a család interakciós és kommunikációs mintáinak részét képezik, hanem olyan szimptomatikus helyzeteket is mutatnak, amelyek alapján a későbbiekben fejlődést figyelhetünk meg. A zavarok kiiktatása nem előfeltétele a munkának, éppen ellenkezőleg: a munka célja a zavarok és helyzetek felhasználása és befolyásolása.

A tapasztalat egyébként azt mutatja, hogy a családok nagy energiát fordítanak arra, hogy a zavaró hangokat és tényezőket megszüntessék. Erre a segítőnek nem is kell kérnie őket. Adott

Problemlagen von Kindern und Jugendlichen, in MÜLLER, M. – BRAUTIGAM, B. (szerk.), *Hilfe, sie kommen! Aufsuchende Arbeitsweisen im aufsuchenden Kontext*, Carl-Auer Verlag, Heidelberg, 2011, 28-41.

4 CONEN, M-L., *Wo keine Hoffnung ist, muss man sie erfinden. Aufsuchende Familientherapie*, Carl-Auer-Verlag, Heidelberg, 2006.

esetben a segítő türelmesen megvárhatja, míg a családtagok a számukra megfelelő nyugalmat biztosítani tudják. Ez a várakozás azt jelzi a családtagok felé, hogy a segítő kompetensnek tartja őket, hogy gondoskodni tudnak arról, amit szükségesnek tartanak. A bizalomnak ez a jele hozzájárul ahhoz, hogy a családtagok maguk gondoskodjanak a beszélgetést lehetővé tevő környezet és helyzet megteremtéséről.

Más zavaró helyzet, mint pl. a kevés ülőalkalmatosság, pozitív felhasználására is lehetőség van. Ezek alkalmat adnak arra, hogy arról beszéljünk, a család hogyan birkózik meg a nehéz élethelyzetekkel. A párbeszéd elvezethet ahhoz, hogy arról informálódjunk, milyen reményei és vágyai voltak korábban a kliensnek egy jobb élethelyzettel kapcsolatban. Annak a taglalása, mi vezetett ahhoz, hogy ezeket a reményeket feladja, végül a vágyak rövid- és középtávú megvalósításának lehetőségeire tereli a beszélgetést.

Olyan személyek jelenléte (szomszéd, barát stb.), akik nem tartoznak a családhoz, szintén respekálható. Jelenlétüket úgy is értelmezhetjük, mint a család védőpajzsát a kezdetben még kevésbé ismert segítővel szemben. A szakember elfogadja ezt a védelmi szükségletet, és a kívülállókat a beszélgetésbe vonva a későbbiekben mint erőforrásokat használhatja őket.

A modell előnye e tekintetben, hogy az ügyfeleknek a saját szociális életterükben több lehetőségük van a kontextus irányítására, mint a szokásos intézményi keretek között igénybevetett szolgáltatások esetében. Tulajdonképpen a „hazai pálya” előnyeit élvezik, amit a számukra megszokott környezet biztosít. Ebben benne van annak a lehetősége is, hogy szélsőséges esetben távozásra szólítsák fel a szociális munkást, de a keretek konstruktív meghatározása az elsődleges.

A felkereső munkánál hatékonyabb a beavatkozás, mert azokra a magatartási és kommunikációs mintákra épít, amelyek a mindennapok jellemzői a kliens életében. Ez különösen azért fontos, mert a felkereső munka nem az emberek megváltoztatására irányul, hanem azoknak a problémás kommunikációs mintáknak, szabályoknak és családi kereteknek a módosítására, amelyek a változó helyzetek ellenére is állandóak.

A látogatás negatív oldalára is szükséges felhívni a szakemberek figyelmét. A szociális munkás más területén és mások életterében van, számára nem olyan ismerős a hely, és alkalmazkodnia kell a higiéniai körülményekhez, szokásokhoz stb. Mindez pedig megfelelő rugalmasságot igényel a segítő részéről. Fontos, hogy a negatívumokat is a javunkra tudjuk fordítani. Elég kényelmesen kell magunkat ahhoz érezni, hogy a látogatás a kliensünket se feszélyezze. Ettől függetlenül tehetünk megjegyzéseket pl. a lakás nem megfelelő mértékű tisztaságára anélkül, hogy a kliens ezt rossz értelemben és lesújtó kritikaként fogná fel.

A felkereső munkát végző szociális munkásnak végig saját vendég-státuszának tudatában kell lennie, azaz úgy kell éreznie magát és úgy kell viselkednie, mint egy vendégnek. Mindig meg kell kérdeznie vendégként, hogy a család számára milyen magatartás elfogadható, vagy hogy például a cipőjét levegye-e, hová ülhet stb.

A felkereső szociálismunka-modellnél a tényleges segítő kapcsolat a család otthonába történő belépéssel kezdődik. Az első pillanattól kezdve fontos, hogy a szakember észrevegye a pozitív vonatkozásokat minden lehetséges területen: a családtagok egymás közti és segítővel szembeni interakciói, a lakás állapota és rendezettsége, fotók, emléktárgyak, játékok, a családtagok ruházata, az ismeretlen helyzet kezelése a család részéről stb. A pozitív benyomások gyűjtése érdekében minden szituáció kihagyhatatlan. A szociális munkások, amikor csak megfelelő alkalom kínálkozik rá, beleszövik pozitív észrevételeiket a beszélgetésbe. A családoknak kiváló képességük van arra, hogy meghallják, a segítő valóban azt mondja-e, amit gondol, vagy a véleménynyilvánítását csak eszközként használja. Ebből fakadóan a segítő csak olyan pozitív észrevételeket tehet, amelyeket őszintén úgy is lát, és vállalni tud. Az őszinteség és nyitottság

nélkülözhetetlen ahhoz, hogy a stigmák és értékelések miatt gyakran bénult családokkal dolgozni tudjunk. Őszinteség híján a családok magatartásában egyre nagyobb távolság és elutasítás érzékelhető a segítővel szemben, ami akár a kapcsolat megszakításához is vezethet.

A családkísérési modell időbell aspektusa

A felkereső szociális munka és a családkísérés fontos aspektusa a segítő folyamat intenzitása és rövidege. Sokproblémás családokkal foglalkozó szakemberek körében, akik sok esetben már hosszú évek óta kapcsolatban vannak egy-egy családdal ez ellenérzést válthat ki. A rövid ideig tartó beavatkozás eredményességének fontos előfeltétele a szoros együttműködés más segítőrendszerekkel. A Conen által ismertetett német modellben a beavatkozás időtartama hat és tizenkét hónap között van, átlagban 290 órányi munkaráfordítással. Egy-egy család hetente 5,5 munkaórát igényel, amiben az előkészítés, a szupervízió, a támogatórendszerrel való kapcsolattartás, a team-megbeszélések, a találkozások feldolgozása is benne vannak. Természetesen a kliens otthonába való eljutás idejével is számolni kell.

Ha a közös munka a kezdeti szakaszban nehezen indul el, a kapcsolat kialakítása lassan halad, akkor a tizenkét hónap indokolt lehet. A segítő kezdetben heti egy-két találkozót javasol, bár a találkozások száma kivételes esetekben három-négy is lehet eleinte. Lehetnek a közös munkának olyan szakaszai is, amikor a szakember csak kéthetente látja szükségesnek ügyfelével a találkozást. Az intenzitást gyakran szükségessé teszik a család életében folyamatosan jelentkező nehézségek, feszültségek és konfliktusok. A rendszer megváltoztatására irányuló törekvések ilyenkor háttérbe szorulnak. A konstruktívabb problémamegoldó stratégiák kialakítását mint célt ennek ellenére sem szabad szem elől veszíteni, hiszen csak ezek jelenthetnek biztosítékot arra nézve, hogy a család a későbbiekben egyedül is meg tud a nehézségeivel birkózni.

Az ügyfél-segítő kapcsolat

A felkereső szociális munka legfontosabb kiindulópontja a hozzáférés a családokhoz. Pozitív hozzáférés és kapcsolat nélkül nem lehet őket a megfelelő problémamegoldó minták használatában támogatni. A kapcsolatfelvételre Kim Berg⁵ a terápiás irodalomból átvett „csatlakozás” szót használja, de az elnevezéstől függetlenül ugyanazt hangsúlyozza, amit Conen, hogy a pozitív munkakapcsolat megalapozásához a szakember részéről meleg és pozitív érzésekre, valamint bizalomra van szükség. A kliensnek éreznie kell, hogy érdeklődünk iránta és együtt akarunk dolgozni vele.

Azoknál a családoknál, amelyek csak bizonyos kényszer hatására veszik igénybe és fogadják el a segítségnyújtásnak ezt a formáját, különösen fontos, hogy a segítő valamennyi létező eszközét felhasználja a családdal való kapcsolat kiépítésére. A szociális munkás kapcsolatba lépése azokkal az ügyfelekkel, akik nem maguk kértek segítséget, ellenállást válthat ki, és időnként átmenetileg a düh, a félelem, vagy az elutasítás megjelenéséhez vezet. Ezt semmi esetre sem szabad tipikus és tartós problémaként kezelni. Abból kell kiindulni, hogy az ellenállás egy teljesen normális reakció, ami nem múlik el magától. Megnyugtató lehet a kliens számára, ha a közös munka kezdetekor rögzítünk egy időpontot, amikor mindenképpen „visszakapja szabadságát”, és megnevezzük azokat a speciális feladatokat, amelyeken dolgozni kell.

A felkereső szociális munkát végző szakember az alábbi együttműködést és célokat fogalmazhatja meg a család számára: segítséget nyújt abban, hogy

- a család a szociális munkástól megszabaduljon;
- más segítőknek se kelljen beavatkozniuk a család életébe;

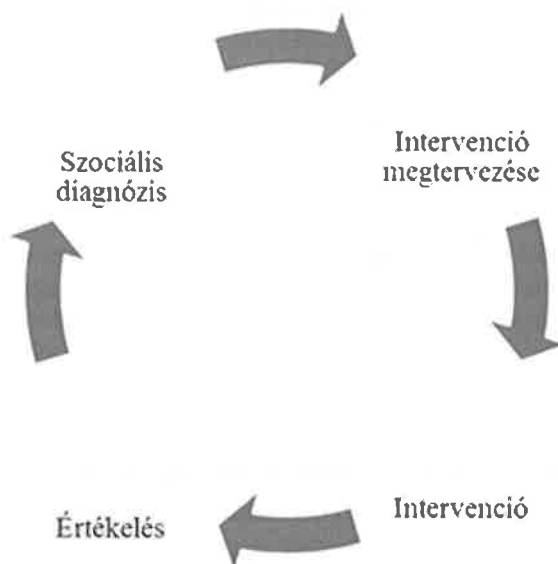
⁵ KIM BERG, I., *Konzultáció sokproblémás családokkal*, Animula Kiadó, Budapest, 1991.

- a családot békén hagyják;
- a szociális intézmények véleménye a családdal kapcsolatban megváltozzon;
- a környezetüknek is be tudják bizonyítani, hogy minden rendben van.

A segítő folyamat

A felkereső munka akkor tekinthető eredményesnek, ha a család a közös munka lezárása után a problémáit és nehézségeit konstruktív problémamegoldó modellekkel tudja kezelni. Nem foglalja magában azt az igényt, hogy az ügyfelek ne kerüljenek később segítő rendszerekkel újra kapcsolatba, de azt igen, hogy kompetenciáikat és képességeiket a segítség igénybevételére használni tudják. Amennyiben önállóan kérnek segítséget a problémák eszkalálódásának elkerülésére, az azt jelzi, hogy él bennük a remény, és lehetőséget látnak a változásra. Mint minden segítő tevékenységnek, úgy a felkereső munkának is respektálnia kell a változás esetleges elmaradását. Egyes családok csak úgy érhetik el a segítő rendszerektől való függetlenségüket, ha elfogadott, hogy a változás momentán nem lehetséges. Csak a nem-változás elfogadása lehet némelyik családnál az első lépés a konstruktívabb problémamegoldó-modellek kidolgozásának irányába.

A családkísérés segítő folyamatának modellje megegyezik a Frindt⁶ által következőképpen szemléltetett folyamatábrával:

Forrás: Frindt, 2011, 180.

A szociális diagnózis elkészítése információk rendszeres és rendszerezett gyűjtéséből és értelmezéséből áll, valamint a ténylegesen hozzáférhető védőfaktorok meghatározásából. A család mindennapjait tanulmányozva, eddigi élettapasztalatait és korábbi intervenciókat figyelembe véve megnő az esélye olyan impulzusok felhasználásának, amelyek az egyes családtagok életvilágához illeszkednek, és tanulási folyamatokat indítanak el. A cselekvés alapja minden

⁶ FRINDT, A., *Wirksamkeitsaspekte in der Sozialpädagogischen Familienhilfe*, in MÜLLER, M. – BRAUTIGAM, B. (szerk.), *Hilfe, sie kommen! Aufsuchende Arbeitsweisen im aufsuchenden Kontext*, Carl-Auer Verlag, Heidelberg, 2011, 171–183.

esetben a kliensek életpaszatlatának elismerése és megküzdési stratégiáinak értékelése kell legyen.

A diagnózison alapuló intervenció tervezésénél fontos szempont a reális célok definiálása és a megfelelő prioritások meghatározása. Az intervenció szakaszban ezt követően nem egyszerűen a meghatározott célok végrehajtása történik, hanem azoknak az aktuális helyzethez rugalmasan alkalmazkodó megvalósítása.

Az értékelő fázisban a közös munka tervezett és nem tervezett hatásainak értékelésére kerül sor. Fontos, hogy a segítő is elfogadja az elérteteket az eddigi fejlődést respektálva. Az egyes családtagok potenciáljának ismeretében mindig csábítást jelenthet újabb és újabb célkitűzéseket megfogalmazni. Amennyiben azonban ezekkel az új célokkal kezdenének foglalkozni, az a családban megerősítené az érzést, hogy vagy nem sikerül pozitív változásokat elérniük, vagy a professzionális segítőknak soha semmi sem elég, és tőlük megszabadulni lehetetlen. Mindez az elért változások és eredmények stabilizálását veszélyezteti és inkább a régi minták újbóli alkalmazásához járul hozzá. Ezért ebben a szakaszban az elért egyensúlyban tartása a fontos, és a hangsúly arra helyeződik, hogy a kibővült problémamegoldó-kompetenciát arra használják, hogy jövőbeni problémákra és azok megoldására kivetítve beszéljenek róla. A beszélgetés a jövőképekről számos cirkuláris kérdést tesz lehetővé, melyekkel kitérhetünk az akadályokra, nehézségekre és problémákra. Ez lehetővé teszi megoldási módok kidolgozását és mérlegelését.

Amennyiben a család megpróbálja a bekövetkezett változások felelősségét a szakemberre testálni, nagyon fontos, hogy a segítő ezt azonnal leállítsa és a sikert egyértelműen a családnak tulajdonítsa. A segítő a lehető legrészletesebben visszajelzi a család hozzájárulását a változásokhoz, értékeli a készségüket, amivel segítséget elfogadták és azokat a lépéseket is, melyeket az akadályok leküzdésére megtettek. A legfontosabb, hogy a változások felelőssége a családé, nem a szakemberé, és ennek hangsúlyozása elengedhetetlen.

A segítőnek kellő mértékben tudatosítania kell a családban, hogy a felmerülő újabb nehézségek és problémák elkerülhetetlenek, ezekkel számolni kell, de az eddigi pozitív változások tükrében ezeket a család le is tudja küzdeni. A segítő kapcsolat esetleges meghosszabbítására vonatkozó igény elutasításának indokaként egyértelműen a pozitív változásokat nevesítsük utalva arra, hogy a problémák megoldására kompetensnek tartjuk őket.

ZÁRSZÓ

A családkísérés ügyfelei többségében olyan családok, amelyek nem akut krízisben vannak. Az anyagi, szociális, és pszichés helyzetükből adódóan jelentős és folyamatos terhelésnek vannak kitéve, amit a megfelelő hálózatok és struktúrák nem enyhítenek. Ezért krónikus strukturális válságban vannak. A családok egyik krízis helyzetből a másikba kerülnek és így egy tartós krízishelyzet foglyai. Éppen ezért a családkísérés elsődlegesen az éppen aktuális feladatra koncentrálnak, természetesen azzal a törekvéssel, hogy a későbbiekben a családi rendszer megfelelő változásait előmozdítsa. Arról van szó, hogy olyan fejlődést kell támogatnunk, ami a családi struktúrát megerősíti, és teherbíróvá teszi.

A felkereső munka akkor tekinthető eredményesnek, ha a család a közös munka lezárása után a problémáit és nehézségeit konstruktív problémamegoldó modellekkel tudja kezelni. Nem foglalja magában azt az igényt, hogy az ügyfelek ne kerüljenek később segítő rendszerekkel újra kapcsolatba, de azt igen, hogy kompetenciáikat és képességeiket a segítség igénybevételére használni tudják. Amennyiben önállóan kérnek segítséget a problémák eszkalálódásának elkerülésére, az azt jelzi, hogy él bennük a remény, és lehetőséget látnak a változásra.

A közvetlen szakmai előnyök mellett ez a típusú segítő tevékenység nagymértékben hozzájárulhat ahhoz, hogy a szociális munkáról a tágabb közösségben általánosan kialakult képet jó irányba megváltoztassa. Az államilag szervezett, normákat állító hatalom képc helyett előtérbe kerül a szociális munka eredeti, rendszerszemléletű megközelítése:

- Minden rendszerszemléletű megközelítés az ember és problémái egészére fókuszál, méghozzá életük minden összefüggését szem előtt tartva. A rendszer egy részének megváltoztatása az egész rendszerre hatással van.

- Minden olyan rendszer, amely a környezet sokszínűségétől izolálódik, veszít a komplexitásából, és így az adekvát problémamegoldások lehetőségéből.

- A felkereső szociális munka értelmének vagy értelmetlenségének megítélésében a konstruktivista kritérium nem annak szociálökonomiai vagy szociálpolitikai helyessége, hanem használhatósága és hasznossága az ügyfelek önálló életvitelének biztosításában.

- Az életvitel szakértője a saját, ismerős életvilágában mindig az ügyfél. A professzionális segítő csak a szociális erőforrások elérésének szakértője.

Az Ifjúságért Egyesület szolgáltatásaiba bevont ügyfelek körében végzett elégedettségi vizsgálatok során a válaszadók többsége jónak minősítette a szolgáltatást. Pozitív véleményüket elsősorban az adósságaik rendezése kapcsán fogalmazták meg (a szolgáltatások fókuszában adósságkezelés állt), illetve kiemelték, hogy a program elindulása előtt kilátástalannak érezték helyzetüket – „ahonnan már nincs visszaút, csak rosszabb lehet”. Ehhez képest javult az anyagi helyzetük, valamint az életük is megváltozott. A reménytelenség helyett egy pozitívabb jövőképpé nyújtása a felkereső munka lényegi célja a kliens önállóvá tételéhez.

Az ügyfelek az alábbiakban határozták meg a szolgáltatás pozitívumait:

- személyre szabott szolgáltatás;
- közeli kapcsolat a családkísérővel;
- a segítségnyújtás helyszíne a saját otthon;
- a szolgáltatás időbeli rugalmassága (a találkozások időpontja alkalmazkodott a kliensek időbeosztásához);
- komplex segítség.

Ezek az ismérvek megfelelnek a családkísérés megvalósításával szemben támasztott elvárásoknak és kifejezik más szolgáltatásokkal szembeni különbséget. Különösen fontos, hogy a saját otthonban történt támogatást a kliensek pozitívan értékelik. A felkereső munka fókuszában is jó a segítő-kliens kapcsolat, a szakember megfelelő felkészültsége és a felkeresésből adódó rugalmasság áll. A rugalmasság itt elsősorban arra vonatkozik, hogy a szociális munkás a klienséhez alkalmazkodva egyeztetni látogatásainak időpontját.

A szolgáltatási modellhez hasonló a pécsi Esztergár Lajos Család- és Gyermejköltési Szolgálat és Központ 2015-ben indított „Család-programja”. A programban két családgondozó támogat hat-hat tartósan védelembe vett családot, munkaidejét a család életviteléhez igazítva, szinte napi szintű, a család életterében zajló találkozásokkal. A program célkitűzései és sajátosságai sok hasonlóságot mutatnak a fentiekben leírt családkíséréssel, eredményei pedig alátámasztják a program indokoltságát és a családokat támogató rendszerek megújulásának szükségességét.

SUMMARY

*The ever changing economic environment and the new challenges make it essential for organizations taking part in assisting families to develop and maintain new methods in their services. This study introduces family escorting as a possible model for social work as used by **Iffjúságért Association** in their services and projects. Unambiguous models in social work only exist in theory, in practice the handling procedures are most often synthesized from several different methods; they are influenced by the social environment, the resources that are available for the clients and for the social workers, the professional knowledge and the institutional background of the helper and also the nature of the service in question.*

Family escorting is based on the model and basic principles of visiting social work. Visiting social work, visiting therapy and thus family escorting is a common term used primarily for the casework we do in the homes of the clients, nevertheless from this we do not exclude the possibility of its implementation in a place appointed by the family yet different from their home. The key element of family escorting is to give back the faith and hope in change for those who have lost that due to their present life situation. The tool for this is the personality of the social worker itself as well as the relationship between the client and the social worker which is based on trust.

**CSONKÁNÉ UTASI Katalin – BRETTNER Zsuzsanna –
FEHÉR Angéla – ROMSITS Anita – JÓNÁS Gergely –
GYURIN Kinga – VÁRDA Ferenc¹**

Magyar Máltai Szeretetszolgálat, Jelenlét Program
Pécs, Magyarország

***A Magyar Máltai Szeretetszolgálat mélyszegénységben élő családokat
támogató, a pécsi modellprojektekben végzett tevékenysége***

A tanulmány a DDOP fenntartási időszakában – 2014 novemberében kezdődött és a felmérés időpontjában, 2016 júniusában is tartott – a Magyar Máltai Szeretetszolgálat munkatársai által, Pécs szegregált településrészein önkormányzati bérlakásban élők körében végzett kérdőíves vizsgálatot mutatja be. A 270 háztartásban végzett vizsgálat kiterjedt a családok összetételére, iskolai végzettségére, lakáskörülményeire, foglalkoztatottságára, a legjelentősebb helyi problémákra. A továbbiakban ismertetjük a Magyar Máltai Szeretetszolgálat által végzett segítő tevékenység fejlődését, amelyet a szegregátumokban élő családok körében végzett.

A rendszerváltás időszakának társadalmi-gazdasági változásai eltérő hatást gyakoroltak Magyarország régióinak fejlődési lehetőségeire. A folyamat veszteségeinek egyértelműen azok a területek tekinthetők, ahol a nehézipari termelés és a bányászat jelentette a gazdaság alapját. Ezekben a térségekben a lakosság életminősége, életszínvonala jelentős mértékű csökkenést mutatott, még az 1990-es évek második felében országszerte javuló gazdasági helyzet idején is. A gazdasági fellendülésből 'kimaradó' területeket a 2008-as gazdasági válság még inkább sérülékennyé tette.² A munkahelyüket elvesztett, létfenntartási gondokkal küzdő lakosság a társadalom periferiájára szorult, ami térbeli változásokban is tetten érhető. A városi lakásaikat eladók/feladók a környékbeli településeken, illetve a városszéli területeken lévő rosszabb minőségű lakókörnyezetben próbálták meg életüket folytatni.³ A lakosság elszegényedése, térbeli átrendeződése Pécsset is tetten érhető, amelynek következtében létrejöttek a szegregált⁴ – a

1 CSONKÁNÉ UTASI Katalin: szociális munkás, Pécsi modellprogramok, programvezető – BRETTNER Zsuzsanna: szociális munkás, szociálpolitikus – FEHÉR Angéla: romológus, DDOP projekt Szakmai vezető Pécs-Somogy – ROMSITS Anita: közösségfejlesztő, DDOP projekt Szakmai vezető Hősök tere – JÓNÁS Gergely: szociológus, regionális ügyvezető – GYURIN Kinga: szociális munkás – VÁRDA Ferenc: szociális munkás, teológus

2 LADÁNYI J. – VIRÁG T., *A szociális és etnikai alapú lakóhelyi szegregáció változó formái Magyarországon a piacgazdaság átmeneti időszakában*, in *Kritika*, 2009/7-8, 2-8.

3 SZABOSZLAI ZS., *Szegénység, marginalizáció*. Adalék a társadalmi egyenlőtlenségek értelmezéséhez, in *Tér és Társadalom*, 2004/3, 25-42.

4 „A KSH a 2001-ben végzett népszámlálási adatok alapján azokat a területeket nevezi szegregátumoknak,

korábbi bányászlakásokat tömörítő – településrészek, ahol a lakosság a többségi társadalomtól elkülönülten él.

A városi önkormányzat a Dél-Dunántúli Operatív Program (továbbiakban DDOP) előkészítési folyamatában kérdőíves felmérést végzett a szegregátumban élő lakosság körében, amelynek tanulsága szerint a területeken élők átlagéletkora alacsonyabb, mint a város más területein élőké, a foglalkoztatottság és az iskolai végzettség területén is jelentős az elmaradás.⁵ A DDOP pályázat – 2014 augusztusa és 2015 októbere között – az infrastrukturális beruházásokkal a lakhatás minőségének javulását, az önkormányzati tulajdonban lévő bérlakások komfortfokozatának pozitív irányú változását célozta meg, mellyel párhuzamosan a partnerszervezetek munkaerő-piaci szolgáltatása és professzionális segítő munka is zajlott a célterületeken.

A szociális munkát a Magyar Máltai Szeretetszolgálat Egyesület (továbbiakban MMSZE) valósította meg az érintett területeken – Pécsbányatelepen, Hősök terén és Pécs – Somogyban. A Hősök terével szoros területi kapcsolatban álló Györgytelepen folytatódott a már korábban, 2007-ben megkezdett segítő tevékenység, így Pécs város négy szegregált településrészén – elsősorban az önkormányzati bérlakásban – élőkkel több éve szoros kapcsolatban állnak az MMSZE munkatársai és támogatják az ott élő lakosokat problémáik felismerésében és megoldásában.

A projekt fenntartási időszakában, amely 2015 novemberében kezdődött a területeken a Magyar Máltai Szeretetszolgálat munkatársai 2016 júniusában kérdőíves vizsgálatot végeztek az önkormányzati bérlakásban élők körében⁶, és háztartásonként egy kérdőívet töltöttek ki a kérdezőbiztosok.

A kérdőívet a Pannon.Elemző Iroda Kft. munkatársai – a vonatkozó szakirodalom áttekintése után⁷ – a társadalmi kirekesztődés mérésére használatos indikátorok közül korábbi tapasztalataikat felhasználva választották ki azokat, amelyek a leginkább alkalmasak a szegregált/szegregálódó területeken élők helyzetének a leírására.

AKIKKEL DOLGOZTUNK ÉS DOLGOZUNK

Az önkormányzattól kapott címlistában 375 háztartás szerepelt, melynek 16%-a nem valós háztartást takart⁸. A kérdezőbiztosok 303 háztartást kerestek fel, a címlistában szereplő háztartások

ahol az aktív korú népességen belül, a legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezők, és a rendszeres munkajövedelemmel nem rendelkezők aránya mindkét mutató esetében magasabb, mint 50%. Azokon a területeken, ahol a lakosok számának legalább 40%-a fent említett mutatók szerint alacsony státuszú, veszélyeztetett területnek minősülnek”. (RÁCZ A., *Szegregáció a fejekben. A statisztikai és a mentális társadalmi és térbeli elkülönülés vizsgálata Szegeden*, Központi Statisztikai Hivatal Műhelytanulmányok 4., KSH, Budapest, 2014, 41.

<http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/muhelytanulmanyok4.pdf> Utolsó megtekintés: 2016. július 23.)

5 vö. PÉCS MEGYEI JOGÚ VÁROS, DDOP pályázat megvalósíthatósági tanulmánya, 2013.

6 A címlistát Pécs Város Önkormányzata bocsátotta rendelkezésünkre.

7 Labonté és munkatársai által 2011-ben közzé tett elemző munkájuk szerint az alábbi dimenziók mentén vizsgálható leginkább a kirekesztődés folyamata: jövedelem és anyagi források, foglalkoztatás, oktatás és szaktudás, megengedhető és elfogadható lakhatás, egészség, szociális erőforrások és hálózatok, közösségi erőforrások és civil részvétel, személyes biztonság. LABONTÉ, R. – HADI, A. – KAUFMANN, X.E. „*Indicators of Social Exclusion and Inclusion: A Critical and Comparative Analysis of the Literature*,” in *É/Exchange Working Papers*, 2011/8.

http://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/33208113/Indicators_of_Social_Exclusion_and_Inclusion_A_Critical_and_Comparative_Analysis_of_the_Literature.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAJ56TQJRTWSMTNPEA&Expires=1471470273&Signature=EeEyb9N3dFkZiBVC1kO6NUJIGCU%3D&response-content-disposition=inline%3B%20filename%3DIndicators_of_Social_Exclusion_and_Inclu.pdf Utolsó megtekintés: 2016. július 19.

8 A lakásokat már korábban lefalazták, már nem létező cím, üres lakás továbbá a Magyar Máltai Szeretetszolgálat Jelenlét házai található 6 címen.

1,60%-ában a bérlők külföldön tartózkodtak, 33 háztartásban nem sikerült a kérdéseket feltenni (az érintettek kórházban tartózkodtak, hetes munkarendben dolgoztak, illetve nem válaszoltak). A lekérdezés így 270 háztartásban valósult meg, a válaszadási hajlandóság elérte a 89,11%-ot.⁹

Korcsoportok:	Összesen	Pécsbánya	Hősök tere	Györgytelep	Pécs-Somogy
gyermek aránya	51,80	36,67	57,81	46,15	62,5
ebből: bölcsődés	12,22	13,33	12,5	11,53	0,6
óvodás	20,00	13,33	20,23	30,76	25,00
iskolás	35,18	26,67	38,21	30,76	43,75
felnőttek aránya	19,62	1,33	21,42	15,38	31,25
18-64 évesek aránya	90,37	86,67	90,60	100,00	87,50
64 év felettek aránya	13,70	20,00	12,50	3,84	12,50

1. sz. táblázat: A háztartásokban élők kor szerinti megoszlása (%)

Forrás: vizsgálat adatai

A lakosság életkor szerinti rétegződése eltér a magyar lakosság korcsoport szerinti összetételétől, a vizsgált területeken élő lakosság körében a gyermekek aránya 51,80%¹⁰, addig az összlakosság 14,5%-a tartozott a 0-14 éves korosztály körébe.¹¹ Bár a KSH és a helyi vizsgálat korcsoportja nem fedik teljes mértékben egymást, az iskoláskorúak nélkül is 2,12%-kal magasabb a bölcsődés és óvodás lakosság aránya, mint az országos mintában a 0-14 éveseké.

A négy vizsgált településrészen a 64 év felettek aránya 13,7%, ami 4,6%-kal alacsonyabb, mint az országos mutató, mely 2015 elején elérte a 18,3%-ot.¹²

A lakosság életkor szerinti megoszlásában hasonló mintázatot fedezhetünk fel, mint Magyarország más szegregált településein, illetve településrészein¹³, ahol a lakosság átlagéletkora lényegesen alacsonyabb, mint az integrált lakókörnyezetben élőké.

9 A kérdőíves vizsgálat eredményeit jelen tanulmányban nem közöljük teljes terjedelmében, csak azokat a kérdéseket emeltük ki, amelyek segítik a családokkal és az egyénnel végzett segítő munka kontextusának, sajátosságainak megvilágítását.

10 Az általunk mért adatokat összehasonlítottuk a KSH adatbázisával, azonban ez az összevetés nem teljesen pontos, mert a kérdőíves vizsgálat során nem különítettük el a 14. életévüket betöltött, de még iskolába járó fiatalokat, valamint a 64 éves és idősebb korcsoportot mértük, szemben a KSH 65 éves és idősebbekre vonatkozó adataival.

11 KSH, Táblák (STADAT) - Évközi adatok – Munkaerőpiac 2016.

https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_evkozi/e_q1f059.h Utolsó megtekintés: 2016. augusztus 11.

KSH, Magyarország 2015, KSH, Budapest, 2016.

<https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mo/mo2015.pdf> Utolsó megtekintés: 2016. július 19.

12 KSH, 2016.

13 vö. LADÁNYI J. – SZELÉNYI I., *A kirekesztettség változó formái*, Napvilág Kiadó, Budapest, 2004. és VIRÁG T., *A gettószó térség*, in *Szociológiai Szemle*, 2006/1, 60-76.

Háztartásban élők száma (fő)	Összesen		Pécsbánya		Hősök tere		Györgytelep		Pécs-Somogy	
	Háztartások száma (db)	összesen (fő)	Háztartások száma (db)	összesen (fő)	Háztartások száma (db)	összesen (fő)	Háztartások száma (db)	összesen (fő)	Háztartások száma (db)	összesen (fő)
1	57	57	19	19	29	29	6	6	3	3
2	66	132	14	28	40	80	9	18	3	6
3	54	162	8	24	42	126	3	9	1	3
4	60	240	5	20	46	184	2	8	7	28
5	27	135	8	40	16	80	2	10	1	5
6	11	66	2	12	8	48	0	0	1	6
7	6	42	2	14	4	28	0	0	0	0
8	3	24	0	0	2	16	1	8	0	0
9	3	27	2	18	0	0	1	9	0	0
10	1	10	0	0	1	10	0	0	0	0
13	1	13	1	13	0	0	0	0	0	0
lakosok száma		908		188		601		68		51

2. sz. táblázat: A háztartások nagysága, tagjainak száma (fő)

Forrás: vizsgálat adatai

A háztartások összetétele változatos formát mutat. A szegregált területeken az egyszemélyes háztartások aránya meghaladja a 20%-ot, míg a 6 főnél több családtagot számláló háztartásokban a lakosság mindösszesen 12,77%-a él.

Keresztes-Takács Orsolya¹⁴ vizsgálatának eredményeivel összevetettük az általunk mért adatokat; az ország két, egymástól távol lévő szegregált településrésze az egy háztartásban élők száma nem mutat jelentős eltérést; Hajdúböszörményben 2,85 fő, Pécssett 3,16 fő él átlagosan egy háztartásban. A 2011-es népszámlálás összegzett adatai szerint egy háztartásban átlagosan 2,36 fő él¹⁵, amely jóval alacsonyabb, mint a szegregált területekkel rendelkező két településen mért adat.

Amennyiben a 6 fő feletti háztartások arányát vizsgáljuk a két város esetében, akkor jelentős különbség fedezhető fel. A hajdúböszörményi szegregátumban 40,7%-ot tesz ki¹⁶, míg a pécsi területeken mindösszesen 9,25% a 6 és az annál több főt számláló háztartások aránya¹⁷.

Az egyszemélyes háztartások aránya országos szinten 32,1%¹⁸, az egy fős háztartások 17,54%-ában 64 éves és idősebb lakos él¹⁹.

Az egyszemélyes háztartások kockázati tényezőt jelentenek a jövedelmi szegénység szempontjából²⁰, mely különösen jelentős a szegregált területen élők körében, ahol a háztartások bevételei elmaradnak a létminimumtól.

14 KERESZTES-TAKÁCS O., *Lakhatási viszonyok és az oktatási intézményekhez való hozzáférés a hajdúböszörményi szegregátumokban*, in *Regio*, 2015/4, 58–79.

15 MONOSTORI J. – MURINKÓ L., *Család- és háztartásszerkezet*, in ÖRI P. – SPÉDER ZS., *Demográfiai portré 2015*, KSH NKI, Budapest, 2015, 153–170.

16 KERESZTES-TAKÁCS O. (2015) i.m.

17 Az eltérés okainak elemzésére jelen tanulmányban – melynek tartalma más fókuszú – nem vállalkoztunk.

18 KSH, 2011.

19 SPÉDER ZS., (szerk.), *Demográfiai jövőkép. Magyarország demográfiai jövőjét meghatározó tényezők alakulásának áttekintése és értékelése a fenntarthatóság szempontjából*, Nemzeti Fenntartható Fejlesztési Tanács, Budapest, 2011.

http://www.nfft.hu/dynamic/NFFT_muhelytanulmanyok_1_KSH_NKI_demografia_2011.pdf

Utolsó megtekintés: 2016. július 08.

20 GÁBOS A. KOPASZ M., *Demográfiai folyamatok és következményeik az Európai Unióban*, in KOLOSI T. – TÓTH I. Gy., *Társadalmi Riport 2008*, TÁRKI, Budapest, 2008, 131–147.

SZÍVÓS P., *A háztartások életkörülménye*, in KOLOSI T. – TÓTH I. Gy., *Társadalmi Riport 2008*, TÁRKI, Budapest, 2008, 89–107.

Az iskolai végzettség az élet számos szegmésére gyakorol hatást, így az egészségi állapotra, a születéskor várható átlagéletkorra, a foglalkoztatottságra, a háztartások méretére, a lakáshelyzetre²¹, így igen lényeges elem a területeken élők státuszának leírására.

Iskolai végzettség	Összesen		Pécsbánya		Hősök tere		Györgytelep		Pécs-Somogy	
	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%
8 osztály	223	82,59%	53	30,00%	136	80,95%	22	84,62%	12	75,00%
nem befejezett általános iskola	41	15,18%	8	13,33%	27	16,71%	2	7,69%	3	18,75%
szakmunkásképző	47	17,40%	19	31,67%	26	15,47%	2	7,69%	0	0%
OKJ-s képzésben vett részt	57	21,11%	18	30,00%	23	13,60%	11	42,30%	5	31,25%
egy osztályt sem végzett	13	4,81%	5	8,33%	5	2,97%	2	7,69%	1	6,25%

3. sz. táblázat: A háztartásfők²² általános iskolai végzettsége

Forrás: vizsgálat adatai

A területeken élők iskolai végzettsége alacsonynak tekinthető, mely kihát a foglalkoztatásra, valamint a jövedelemszerző képességre.²³ A hazai lakosság körében a 8 általános iskolai – vagy annál kevesebb – osztályt végzetek aránya 21%, a hátrányos helyzetben élők esetében az arány már 47%²⁴, míg a megkérdezettek esetében eléri a 64%-ot. Az alacsony iskolai végzettség ellenére a kutatás ideje alatt sokan dolgoztak és rendszeres jövedelemmel rendelkeztek (lásd a foglalkoztatási adatokat).

Az OKJ-s képzésekben résztvevők több mint 50%-a (30 fő) a területeken a 2009 óta megvalósult projekteken szerezte meg képesítését, mely javította a szegregátumban élők munkaerőpiaci esélyeit.

Terület	Összesen		Pécsbánya		Hősök tere		Györgytelep		Pécs-Somogy	
	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%
Dolgozik alkalmazott	47	17,41%	14	23,33%	25	14,88%	4	15,37%	4	25,00%
Gyvs/gyed	34	12,60%	3	5,00%	26	15,47%	4	15,37%	1	6,25%
Közfoglalkoztatmt	56	20,74%	13	21,66%	34	20,25%	5	19,30%	4	25,00%
Munkanélküli	50	18,51%	8	13,33%	31	18,45%	8	30,76%	3	18,75%
Nyugdíjas, rokkantnyugdíjas	76	28,14%	18	30,00%	50	29,76%	4	15,37%	4	25,00%
Vállalkozó	2	0,75%	2	3,34%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Egyéb (fekete munka)	5	1,85%	2	3,34%	2	1,19%	1	3,83%	0	0,00%
Összesen	270	100,00%	60	100,00%	168	100,00%	26	100,00%	16	100,00%

4. sz. táblázat: A háztartásfők munkaerő-piaci aktivitása (fő,%)

Forrás: vizsgálat adatai

A megkérdezett háztartásokban a háztartásfők 40,75%-a valamilyen módon jelen van a munkaerőpiacon – függetlenül attól, hogy az elsődleges munkaerőpiac vagy feketegazdaság – így 110 család rendelkezett legalább egy jövedelemmel a vizsgálat időpontjában.

21 BASS L., *A mélyszegénységben szegregáltan élő népesség egészséghez, betegséghez, egészségügyi ellátáshoz való viszonya*, Budapest, 2013.

http://www.gyere.net/downloads/h_zarotanulmany.pdf Utolsó megtekintés: 2016. július 18.

22 A kérdőíves vizsgálat során azt a személyt tekintetük háztartásfőnek, akinek a nevére szólt az önkormányzati lakásbérleti szerződés.

23 vö. KERTESI G. – VARGA J., *Foglalkoztatottság és iskolázottság Magyarországon*, in *Közgazdasági Szemle*, 2005/7-8, 633-662.

SURÁNYI É. – KÉZDI G., *Nem-kognitív készségek mérése az oktatási integrációs program hatásvizsgálatában*, MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest, 2010.

24 KSH, 2011.

Hazánkban a 2016. II. negyedében a foglalkoztatási arány elérte a 66,4%-ot, ugyanebben az időszakban a Dél-Dunántúlon a lakosság 66,2%-a volt jelen a munkaerőpiacon.²⁵

Amennyiben a vizsgált területeken a háztartások második tagjának munkaerő-piaci aktivitását megnézzük, akkor ez az arány eléri a 62,6%-ot, ami már közelít az országos és a regionális mutatóhoz. Amennyiben az aktív korú harmadik családtagok foglalkoztatottságát is összegezzük, akkor a szegregált területeken ez az arány 78,52%, amely jóval magasabb, mint az országosan regisztrált adatok.

Tételek	Összesen		Pécsbánya		Hősök tere		Gyöngytelep		Pécs-Somogy	
	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%
Munkavállaló	42	15,55%	14	23,33%	20	11,90%	4	15,37%	4	25,00%
Állami munkavállaló	5	1,85%	0	0,00%	5	2,97%	0	0,00%	0	0,00%
Közvetlen	56	20,74%	19	21,60%	34	20,23%	5	19,30%	4	25,00%
Felkészítés	5	1,85%	2	3,34%	2	1,19%	1	3,83%	0	0,00%
Összesen	108	39,99%	29	48,33%	61	36,29%	10	38,50%	8	50,00%

5. sz. táblázat: A munkavállalás jellege a foglalkoztatott háztartásfők körében

Forrás: vizsgálat adatai

A táblázat adatai szerint a szegregált területek részeként a közfoglalkoztatás a legjelentősebb jövedelemforrás a családok életében. A közfoglalkoztatásból származó jövedelem mellett jelentős momentumnak tekintjük – egyetértve Keresztes-Takács gondolatmenetével – azt, hogy a gyerekek láthatják szülőjüket/szüleiket munkába menni, mely igen lényeges eleme az elsődleges szocializációnak.²⁶

Pécs szegregált településrészein a projektek keretében az önkormányzati bérlakásállomány jelentős része megújult, így sokkal kedvezőbb állapotot regisztráltunk, mint más vizsgálatok.²⁷ A kutatás során a bérlők szubjektív, és a kérdezőbiztosok megfigyelésén alapuló véleményére voltunk kíváncsiak.

	Összesen		Pécsbánya		Hősök tere		Gyöngytelep		Pécs-Somogy	
	lakás	%	lakás	%	lakás	%	lakás	%	lakás	%
Lakás külső állapota										
Jó, rendben tartott	72	26,67%	19	31,67%	30	18,44%	21	80,76%	2	12,50%
Kielégítő, de néhány szerkezeti elemét fel kellene újítani	71	26,20%	10	31,67%	38	22,61%	3	11,53%	11	57,00%
Rossz, komoly felújítást igényelne	101	37,40%	19	31,67%	77	45,83%	2	8,82%	3	18,75%
Romos, életveszélyes	26	9,63%	3	5,00%	23	13,69%	nincs	nincs	nincs	nincs
Lakás belső állapota										
Tiszta, rendben tartott	198	73,33%	32	53,33%	132	78,57%	22	87,72%	12	75,00%
Több takarítást, rendkelt igényelne	53	19,63%	16	26,67%	30	18,44%	3	11,53%	4	25,00%
Koszmos, elhanyagolt, rendezetlen	19	7,04%	12	20,00%	6	3,57%	1	7,10%	nincs	nincs

6. sz. táblázat: A lakások külső és belső állapota

Forrás: vizsgálat adatai

25 KSH, 2016

26 KERESZTES-TAKÁCS O. (2015) i.m.

27 KERESZTES-TAKÁCS O. (2015) i.m.

A háztartások 52,97%-ában a bérlők elégedettek a lakásaik állapotával, bár a lakásállomány egy jelentősebb része nagyobb felújításra szorul a bennük élők véleménye szerint. A DDOP projekt keretében összesen 73 lakás került felújításra, amivel a magas fokú elégedettség indokolható. Továbbá 2014 augusztusa és 2016 októbere közötti időszakban a munkacsoportok és az Ezer-mester Klub tagjai több, felújításra nem kerülő lakásban segítettek vagy végeztek el a nyílászárók szigetelését, cseréjét, valamint egyéb, kisebb hibákat is kijavítottak, mely további 15-20 lakást érintett.

A kérdezőbiztosok a lakások közel háromnegyedét (73,33%) tisztának, rendezettnak találták. Számos lakásban maguk a bérlők végeztek/végeztettek el a kisebb javításokat, hogy a környezetük komfortosabb legyen.

	Összesen		Pécsbánya		Hősök tere		Györgytelep		Pécs-Somogy	
	lakás (db)	%	lakás (db)	%	lakás (db)	%	lakás (db)	%	lakás (db)	%
összkomfortus	7	0,74%	nincs		1	7,10%	nincs		1	6,25%
komfortos	129	47,78%	39	65,00%	51	30,35%	23	88,46%	15	93,75%
félkomfortos	103	38,15%	12	20,00%	91	54,34%	nincs		nincs	
komfort nélküli	36	13,33%	9	15,00%	25	15,20%	2	8,82%	nincs	

7. sz. táblázat: A lakások komfortfokozata

Forrás: vizsgálat adatai

A bérlemények komfortfokozatát összehasonlítottuk a hajdúböszörményi vizsgálat adataival, ahol a lakásállomány több mint 50%-a (58%) félkomfortos²⁸, Pécsen ez az arány alig éri el a 40%-ot, a komfort nélküli lakások aránya viszonylag alacsonynak tekinthető.

A Társadalomelméleti Kollégium (TEK) és a Szociális Építőtábor Egyesület tagjai 2010-ben megvalósított empirikus kutatása során egy alföldi kisvárosban²⁹ lévő szegregátum lakóházainak állapotát rendkívül kedvezőtlennek ítélték meg, ahol a házakat a lakók toldozták-foltozták. A lakások magántulajdonúak, az ott élők munkaerő-piaci helyzete igen kedvezőtlen, nagyobb, a komfortosítást szolgáló beruházásra alacsony jövedelmük miatt nem láttak esélyt a kutatók.³⁰

Elgondolásunk szerint a pécsi szegregált területeken élők lakásainak minősége még hagy kívánnivalót maga után, de hasonlóan Magyarország számos mélyszegénységben/szegénységben élő területéhez az utóbbi években jelentős mértékben javultak a lakhatás feltételei.³¹

A családokkal való munka egyik meghatározó elemének tekintettük – korábban és tekintjük jelenleg is –, hogy az adott területen élők által megfogalmazott problémákat feltérképezzük és a helyi lakossággal közösen a számunkra legelfogadhatóbb megoldást megtalálását facilitáljuk. 2016 júniusában az alábbi nehézségeket, gondokat említették a megkérdezettek:

28 KERESZTES-TAKÁCS O. (2015) i.m.

29 A hivatkozott tanulmány nem nevezi meg a várost.

30 FEHÉR K. – MÜLLER K. – TABAJDI F., *Lakhatási kérdések egy alföldi kisvárosban*, in KEMÉNY V. (szerk.), *Kisváros peremén*, 2013.

http://tekesek.hu/files/Kisvaros_peremen_szocep_kutato_kiadvany.pdf Utolsó megtekintés: 2016. július 28.

31 vö. KERESZTES-TAKÁCS O. (2015) i.m.

	Összesen	Pécsbánya	Hősök tere	Györgytelep	Pécs-Somogy
Kevés a munkalehetőség	170	40	114	2	14
Rossz a közbiztonság	204	43	136	22	3
A közeli városok nehezen megközelíthetőek, rossz a tömegközlekedés	56	5	25	22	4
Nem érhető el az intézmények, nehéz az ügyintézés	44	14	25	2	3
Nem megfelelőek a helyi szolgáltatások (orvos, iskola, önkormányzat, stb.)	41	12	29	0	0
Rendezetlen a település, pusztulnak a házak	165	35	119	0	11
Mégníveletlenek a kertek	32	25	5	0	2
Sok az öreg	17	14	1	0	2
Kevés a gyermek	7	6	1	0	0
Nem figyelnek egymásra a helyi lakosok	133	27	85	12	9
Szétesett a helyi közösség	110	29	69	10	2
Senki nem akar dolgozni	18	15	1	0	2
Némelyik út járhatatlan, nincs pénz a rendbetételükre	93	17	62	2	12
Az állam nem figyel a településre, az önkormányzatot magára hagyják	38	18	17	0	3
Az állam nem ad elég pénzt segélyekre	30	15	9	0	6
Droghasználat, drogterjesztés	146	26	114	5	1
Prostitúció	80	16	61	3	0
Uzsora	47	11	27	9	0

8. sz. táblázat: Helyi problémák (említések száma, db)

Forrás: vizsgálat adatai

A lakosok a legjelentősebb problémának a közbiztonság állapotát tekintik, amely indokolható az igen gyakran említett helyi közösség szétesésével, valamint a társas kapcsolati háló lazulásával, továbbá a drogterjesztéssel és a droghasználat jelenlétével. A területeken élők szubjektív életminőségét jelentős mértékben befolyásolja a közbiztonság³², amely a vizsgálat tanúsága szerint nem kielégítő és számos probléma forrásának tekintik az ott élők.

A CSALÁDOK TÁMOGATÁSA

Pécs négy szegregált településrészén a kérdőíves vizsgálat során felkeresett családok közül 150 családdal már korábban is dolgoztak a Magyar Máltai Szeretetszolgálat Egyesület munkatársai. A következőkben a családokkal végzett segítő tevékenység fejlődését, előrehaladását, valamint a kapcsolódó innovációkat mutatjuk be.

³² FERGE ZS., *Szubjektív biztonsághiány és elégedettség*, in UTASI Á., *Az életminőség feltételei*, MTA Politikatudományi Intézet, Budapest, 2007, 24-37.

A területek közül Györgytelepen már közel 9 éve vagyunk jelen, ahol egy 'Jelenlét' típusú munkával dolgoztunk, amelynek módszertanát a Magyar Máltai Szeretetszolgálat több éve, az ország más területein folyó, hasonló jellegű munkájából³³ merítettük. Ennek megfelelően a segítséget a családra és a személyre vonatkozó szociális diagnózis felállításával kezdtük meg.

A városi önkormányzat biztosított számunkra egy kicsi, komfort nélküli ingatlant a telep legelső során, ahol a hét öt-hat napján reggeltől késő délutánig vártuk a lakosokat. A kezdetekkor azt a döntést hoztuk meg, hogy munkánk során a gyerekekre és a fiatalokra fókuszálunk a családtagok közül; 'hogyan nekik jobb legyen'. Kevés eszközzel, minimális erőforrással, de annál több lelkesedéssel fordultunk az ingerszegény környezetben élő, az iskolarendszertől idejekorán kihulló gyermekek/fiatalok felé, szerveztük számukra a szombati fejlesztő gyermekfoglalkozásokat, a kirándulásokat, a tanulószobát. Természetesen munkánk másik részében a felnőttekkel dolgoztunk, jártunk családról családra, ismerkedtünk, beszélgettünk, próbáltuk a bizalmat kialakítani. Az esetkezelést, a közös diagnózis felállítását, a szociális ügyintézkést tekintettük hangsúlyosnak ebben az első időben – és maradt is az néhány évig, mert az itt élő családok nagy része kívül rekedt a szociális intézményrendszeren. Segítettünk okiratokat pótolni, adóbevallást készíteni, ellátásokat kérvényezni, valamint a szövevényes bürokratikus ügyekben eljárni, és a Máltai Szeretetszolgálat egyik alaptevékenységéhez kapcsolódva adományokkal (élelmiszer, ruha, gyógyszer, buszjegy) könnyíteni a telepiek 'túlélését', azaz – az Udvari által idézett Hans Thiersch életvilág-orientált szociális munka fogalmát használva – „támaszt nyújtani a sikeres hétköznapok elérésében”³⁴. A területen élőkkel való ismerkedés része volt a támogató, vagy éppen megterhelő kapcsolati hálókat feltérképezése, ezek változásának nyomon követése, és személyes példamutatással próbáltunk alternatívákat kínálni. A közös diagnózis meghatározásánál fokozott figyelmet fordítottunk arra, hogy a kliens hogyan vélekedik saját, egyéni helyzetéről, családban betöltött szerepéről, milyennek ítéli meg körülményeit. Ehhez az önmeghatározáshoz hozzáadódott a szociális munkás saját tapasztalása, és e kettőből tevődött össze a közös diagnózis, amely sok szempontú, érinti az egyén egészségi állapotát, jelenlegi jövedelemszerző képességét, lakhatási körülményeit, szociális helyzetét. Ebből a közös diagnózisból születtek meg később az egyéni és a családi fejlesztési tervek.

A Jelenlét Program első időszakában nem fektettünk kellő hangsúlyt a közösségfejlesztésre, hanem a családokkal és az egyénekkal dolgoztunk. Kicsiny irodánk nem tette lehetővé, hogy az esetkezelésnél nagyobb volumenű tevékenységekben gondolkodjunk, noha egy-egy szombati gyermekfoglalkozáson 20-25 gyermek is hezsiófolódott az iroda nagyobb helyiségébe. Ma már világosan látjuk, nagyon 'leragadtunk az itt és most' problémáinál, munkánk középpontjában alapvetően a szükséglet-kielégítés állt – ahogy ezt Silvia Staub-Bernasconi is megfogalmazza³⁵ – hiszen azt tapasztaltuk, hogy a telepen élők kapcsolati hálói is ennek a mentén szerveződnek.

Újdonságot jelentett tevékenységünkben, amikor 2009-től fiatal, pécsi gimnazista önkénteseket is bevontunk a gyerekekkel való munkába. Célunk az volt, hogy 'kinyissuk a telepet', és tágítsuk a határokat, átjárhatóvá tegyük azt a város más területein, más körülmények között élők számára is. A diákok személyes tapasztalatot szerezhettek egy zárt, szegregált telep mindennapjaiból, változhatott az erről alkotott – sokszor téves, nem a megismerésen és félcímen alapuló előítéletes képük az itt élőkről, a telepnek pedig ismét neve lett, egyre többen jöttek, egyre többen kezdtek figyelni arra, hogy „itt a völgyben is élnek emberek”. Az itt élő fiatalok is sokat profitáltak a találkozásokból, szélesedett világképük, új barátokra, ismerősökre leltek a telepen kívül, kimozdulhattak a zárt környezetükből.

33 A programokról részletes tájékoztatás olvasható a www.maltai.hu oldalon

34 UDVARI K., *Kapcsolathálózati megközelítés a szociális munkában*, in *Esély*, 2011/5, 102.

35 vö. UDVARI K. (2011) i.m.

Ha Wolfgang Rainer Wendt öko-szociális elméletét tekintjük, azt mondhatjuk, amíg az első évekre a tanácsadás típusú tevékenység volt a jellemző, tehát a szociális szakemberek munkájának középpontjában az egyén kapcsolathálózata állt, így próbáltak támaszt nyújtani a sikeres mindennapokhoz, addig a következő pályázat 24+6 hónapjában az esetkezelésre helyeződött a hangsúly. Ennek értelmében a telepen dolgozó szociális munkások esetenedzserek voltak, akik lehetőségeket, kapcsolati rendszereket mobilizáltak a problémák lehető legjobb megoldása érdekében.

Elsőként az egyéni fejlesztési terveket dolgoztunk ki a 16 évesnél idősebbekkel, amely terveket, célokat, erőforrásokat is feltérképeztünk, és egy közös megállapodáson alapult, amelynek a kölcsönösség lett az egyik lényegi eleme; mit tudunk vállalni mi, segítők a program keretein belül és mit vállal az egyén, mit tesz hozzá ő ehhez a közös munkához, a fejlődéshez. Fentebb szóltunk a közös diagnózis felállításáról, amely az alapját adta ezeknek az egyéni fejlesztési terveknek, amelyek rögzítik az összes olyan elképzelést, tervet és lehetőséget, amely elmozdulást jelenthet a jelenlegi állapothoz képest. Az eléréshez szükséges eszközrendszert a fejlesztési terv tartalmazza, valamint azt is, hogy milyen módon kerül dokumentálásra a folyamat. A fejlesztési tervet hasznos eszköznek tekintettük, mert alkalmas az egyéni folyamatok nyomon követésére. Önálló részei voltak a szociális fejlesztési terv, az egészségügyi terv, a karrierterv (jövedelemszerző képesség fejlesztési terv), valamint a lakhatási-fejlesztési terv. A folyamatos visszacsatolások rögzítése (a kliens számára, a fejlesztő team számára, a kapcsolódó program tevékenységek számára) az előrehaladási részben került megvalósításra, és félévente az érintett egyénnel közösen felülvizsgáltuk. Hasonló módon jártunk el a családok segítői folyamatában is, ahol a fejlesztési tervek tartalma megegyezett az egyének esetében alkalmazott panelekkel, de tartalma a család problémáira, fejlődési céljaira koncentrált.

Heti, kétheti rendszerességgel kerültek megrendezésre a különféle programok, kirándulások, közös kemenceépítés, majd a kemencében 'sütős-főzős' napok, egészségnapok komplex szűrővizsgálatokkal, közösségi falfestmény elkészítése, valamint a saját lakókörnyezettel összefüggő programok, közös szemétszedés, virágosítás. Azon felül, hogy az adott személyek és családok fejlesztési terveit segítették megvalósítani a kollégák, más szakterületre is koncentrálniuk kellett, mint például az egészségi állapotra, az adósságrendezésre, az addiktológiai problémákra, az ifjúságvédelemre, a közösségfejlesztésre, és ezek mentén dolgoztak a családokkal, a háztartások tagjaival. A telepen dolgozó öt esetenedzszer munkáját egy szociális koordinátor és egy szakmai vezető segítette, számukra havi rendszerességgel szupervíziós lehetőséget biztosított a program, valamint hetente egy alkalommal team-megbeszélések keretében összegeztük az elért eredményeket, a problémás helyzeteket, valamint a további tennivalókat.

A programban résztvevő partnerek klubfoglalkozásokat szerveztek gyerekeknek és a felnőtteknek³⁶, tanulószobát működtettek, továbbá felnőtt képzések³⁷ és támogatott foglalkoztatási programelemek is megvalósultak. A komplex teleprehabilitációs program szociális munka és közösségfejlesztő, a 'soft' elem részei mellett egy nyertes TIOP pályázat keretében Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata felújítási munkálatokat valósíthatott meg, amelynek keretében a lakóépületek – kivétel nélkül valamennyi önkormányzati tulajdonban lévő szociális bérlakás – komfortfokozata növekedett, bevezetésre került a vezetékes ivóvíz, fürdőszoba került kialakításra, megtörtént a falak szigetelése, a tetőszerkezetek felújítása. Öt telepi családnak lehetősége volt a szegregátumon kívülre költözve – bár továbbra is szociális bérlakásban – integrált lakókörnyezetben új életet kezdeni. A kiköltözésekkel csökkent a györgytelepi szegregátum

36 Klubfoglalkozások: Közösségfejlesztő Falfestő Klub, Dráma- és Színjátszó Klub, Ezeremester Klub, Női Klub, Baba-Mama Klub, Telep-Torna Klub.

37 A program során megszerzett képzettségek: erdőművelő, kőműves segéd, tisztaságtechnológiai asszisztens.

lakossűrűsége, így lehetőség volt a lakólétszámmal összefüggő alapterület növelésre is több lakás felújítása során. Az infrastrukturális fejlesztőfolyamatnak szociális munka alapú kísérő-programját valósítottuk meg a területen, már a kezdetektől fogva. A helyi lakosság teljes körű bevonásával – a havi szintű lakossági fórumokon és a családi egyeztetések alkalmazásával – közösségi tervezés keretében sikerült a felújítási munkálatok kialakításában részt vennünk, így a lakók maguk dönthették el a különböző érdekek és szempontok mentén, hogyan változzon a telep struktúrája, valamint azt, hogy milyen módon kerüljenek felújításra az ingatlanok. Sajnos építészeti, finanszírozási és hatósági előírások is gátat szabtak a telepen élők elképzeléseinek, például esővízgyűjtők nem kerülhettek kialakításra, hogy abból az illemhelyek öblítése biztosított legyen, továbbá a tetőtér beépítésére a lakóházak alkalmatlannak bizonyultak. A területen élők azonban egyre erősebb érdekérvényesítő képességüknek és hatékonyabb kommunikációs stratégiáiknak köszönhetően elérték, hogy sok kérésük, jelzett igényük meghallgatásra talált a tervező csapatnál (például a hatékony fűtési rendszer kialakítása, a fatároló bódék építése, a támfalak megerősítése, a szobák elhelyezkedésének befolyásolása). A felújítási munkálatok 2015 decemberére fejeződtek be, azonban a lakosok visszaköltözésével sem ért véget a megkezdett munkánk.

Élhető, emberhez méltó környezetben, képzetesebb és munkavállalás szempontjából is sikeresebb lakossággal, de tovább folytatjuk a családkísérési tevékenységünket a Málta Jelenlét Házában azért, hogy a lakók és segítők által 'kiizzadt, megharcolt' fejlesztési folyamatok eredményei sokáig fenntarthatók legyenek. Annál is inkább lényegesnek tartottuk – és tartjuk ma is – ezt, mert az itt élők az eddig megszokott, sok esetben alapvető érvrendszerként emlegetett és megélhetési és/vagy túlélési stratégiaként használt nyomorúságos, vagy mélyszegénységi lakókörnyezete ezzel megszűnt. Immár nem lehetett tovább arra hivatkozva nem cselekedni, nem részt venni, nem véleményt formálni, hogy „egy putriban élek a telepen, ahol se víz, se villany”. A következő években is segítettük ezeket a beidegződéseket más mederbe terelni, és a következő, itt születendő generáció számára már más, mindenki számára elfogadható stratégiákat megmutatni egy új lehetőségként.

2014 augusztusa és 2015 októbere között a DDOP pályázat arra nyújtott lehetőséget, hogy segítő tevékenységüket más, Pécs területén található szegregált település részekén is folytathassuk.

A szociális munka céljaként – a korábban, Györgytelepen megszerzett tapasztalataink alapján – az alábbiak szerint határoztuk meg. Egyrészt készítse elő egyéni és családi szinten a változás lehetőségét, valamint a folyamatos építő kapcsolat révén biztosítson lehetőséget, támaszt a változások elfogadásához és megvalósításához. Másrészt a közös munka mérsékelje a kliensek helyzetéből adódó kockázatokat, továbbá tartson kapcsolatot és a területen élőket delegálja a pályázat további programjaira, és a lehetőségek körének teljes ismeretével támogassa a célok eléréséhez szükséges lehető legjobb megoldások kialakítását.

A szociális munkások a családok, a kliensek adatait, a fejlesztési terveket, a segítő tevékenységet, valamint a közösségi eseményeket speciálisan a projekt támogatására kialakított elektronikus rendszerben (CRM szoftver) rögzítették.

A szociális munka folyamatának megvalósítása az alábbi lépésekben zajlott:

- Megkeresés – kapcsolatfelvétel – közös diagnózis felállítása. Jelen állapot rögzítése (család, lakás, munka, képzettség, motiváció).

A jelen állapot közös meghatározásánál fokozott figyelmet fordítunk arra, hogy a kliens hogyan ítéli meg saját, egyéni helyzetét, a családban betöltött szerepét, a körülményeit. Ehhez hozzáadódott a szociális munkás saját tapasztalása, e kettőből tevődött össze a közös diagnózis.

A diagnózis sok szempontú, érinti az egyén testi- és lelki egészségi állapotát, jelenlegi jövedelemszerző képességét (foglalkoztatás, képzettség), lakhatási körülményeit, a szűkebb és a tágabb környezet társas kapcsolatait.

- A jelen állapotból az elérendő célok (akár vágyak) közös meghatározása történt, amiket az egyéni fejlesztési tervekben öltöttek testet.

A fejlesztési tervek rögzítették az összes olyan elképzelést, tervet és lehetőséget, amely elmozdulást jelentett a jelenlegi állapothoz képest. Ugyanazokon a területeken – szociális, az egészség megőrzése, karrierterv, jövedelemszerző képesség, lakhatás – jelöli ki a célokat, amelyekre a diagnózis kitér. A megvalósításhoz szükséges eszközrendszert a fejlesztési terv tartalmazta, valamint azt is, hogy milyen módon történt meg a folyamat dokumentációja. A fejlesztési tervet lényeges eszköznek tekintetük az egyéni folyamatok nyomon követésé során.

A folyamatos visszacsatolások dokumentálása (a kliens számára, a fejlesztő team számára, a kapcsolódó program tevékenységek számára) az elektronikus rendszerben került rögzítésre.

- A családra vonatkozó közös, összehangolt fejlesztési rendszer kialakítása

Kiindulási tételnek tekintettük, hogy az egyéni fejlesztési tervek összegzése nem egyenlő a családi fejlesztés rendszerével.

Az egyéni fejlesztési tervek összessége egy családon belül okozhat nehézségeket, feszültségeket, ezért szükséges a család rendszerében is áttekinteni az egymást erősítő és az esetlegesen egymást kioltó folyamatokat. A szociális munka részét képezte a családon belüli konszenzus kialakítása, melynek során minden családtag részvétele és véleménye jelentőséggel bírt. A fejlesztési rendszer fő elemeit is az elektronikus rendszerben, a családi történések számára kialakított felületen rögzítették a szociális munkások.

- Kísérés, támogatás – a „nem helyette, hanem vele” elv mentén

A fejlődési folyamatok nyomon követése, a támogatás, a kísérés, a tanácsadás, a szociális alapszolgáltatások biztosítása került a szociális munka fókuszába. A segítő folyamat részét képezte az egyes szolgáltatásokhoz való hozzáférés biztosítása, a képzési és a foglalkoztatási időszakokban a támogatás, visszacsatolás segítség nyújtása, valamint a lehetőségekről teljes körű adatszolgáltatás a kliensek részére.

- Kríziskezelés, mediáció

Az érték- és érdekkonfliktusok, a strukturális konfliktusok, az információs konfliktusok kezelése, megelőzése a szociális munka feladata. Ide tartozik a befogadó közösséggel való párbeszéd kezdeményezése, az érdekek egyeztetése révén a konszenzusos, vagy kompromisszumos megoldások megtalálásának segítése.

A Jelenlét Program, az abból kinövő komplex teleprehabilitációs projekt és a györgytelepi infrastruktúra-fejlesztések tapasztalataira alapozva láttunk hozzá immár három szegregált településrészen a Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata által megvalósított DDOP projektek 'soft' elemeinek kíséréséhez. Három új, részben vagy egyáltalán nem ismert területen kezdtük meg a szociális munkát és a közösségfejlesztési tevékenységeket, amelyeket igyekeztünk a lehető leghatékonyabban újragondolni. Ismeretlen családokkal kezdtünk aktív munkát, amelyre az infrastrukturális fejlesztések megkezdése előtti néhány hónap állt rendelkezésre. Nagyobb családlétszámmal, rövidebb időkeretben kellett nagyobb változást generálni. Ezen keretfeltételek mellett úgy döntöttünk, hogy munkánk fókuszában – ebben a programban – a „család” fog állni. Ez a döntés rögtön felve-

tett egy elméleti és egyben gyakorlati kérdést is: mi a család? Ezekben a zsúfolt szegregátumokban kit tekintünk családnak? Anya, apa és gyerekek? Az egy háztartásban élők? Sajnos időszükében erre a kérdésünkre nem tudtuk a választ megtalálni, menni kellett bizalmat építeni, kapcsolatot felvenni, a primer hálózatokat felkutatni. A diagnózis felállítás és az egyéni fejlesztési tervek helyett ez alkalommal a családra vonatkozó közös, összehangolt fejlesztési rendszer kialakítására került sor, amely nem azonos a családban élők egyéni fejlesztési terveinek összességével. Szükségesnek tartottuk az önmeghatározás és a szociális munkás tudásának összevetésével az adott családi rendszeren belül ható, egymást erősítő, vagy éppen gátló tényezőket, folyamatokat feltárni, és ezekben a kérdésekben konszenzusra törekedni. Az egyéni fejlesztési tervek összegzése egy családon belül okozhat nehézséget, feszültséget, ha mást akar a férj és az anya, vagy a gyermek tanulni szeretne, és a szülő ezt nem tartja fontosnak – vagy fordítva.

A lakhatási kérdések rendezése alappillérvolt ebben az infrastruktúrafejlesztő projektben, ezért volt számunkra kiemelkedő jelentőségű, hogy az együtt költöző, együtt lakó mikroközösséget egységében is vizsgáltuk, kezeltük. A fejlesztési rendszer fő elemei a családi törzslapon rögzítésre kerültek. A személyes adatokon és az akkori állapoton túl feltártuk a belső érdekellentéteket és a családdal együtt összegyűjtöttük a terveket, vágyakat, lehetőségeket, félelmeket, akadályozó tényezőket, amelyek mentén meghatározásra kerültek a prioritások, mind a lakhatással, egészséggel, tanulással, munkával, megélhetéssel kapcsolatosan.

Alapelvek tekintettük mindig is a „nem helyette, hanem vele” típusú kísérés fontosságát, így ebben a programban is lényeges volt az előálló fejlődési folyamatok nyomon követése, a támogatás, a kísérés, a tanácsadás, a szociális alapszolgáltatások biztosítása. Beletartozik ebbe az egyes segítő szolgáltatásokhoz való hozzáférés biztosítása, a képzési- és foglalkoztatási időszakokban a támogatás, a visszacsatolásban segítség nyújtása, a lehetőségekről teljes körű adatszolgáltatás a kliensek részére. Az aktuális lehetőségek szerint a fejlesztési tervek közös felülvizsgálata, módosítások. A szociális munkának feladata volt továbbá a kríziskezelés, a mediáció is, az érték- és érdekkonfliktusok, a strukturális konfliktusok, az információs konfliktusok kezelése, megelőzése. Ide tartozik a befogadó közösséggel való párbeszéd kezdeményezése, az érdekek egyeztetése révén a konszenzus, vagy megoldás-orientált konfliktusmegoldások³⁸ megtalálásának segítése.

Az eddig megszokott munkamódszerünk több formával is bővült a DDOP projektben, a megkeresést és az egyéni konzultációkat kiegészítették a családi beszélgetések, és a szomszédokra, nagyobb lakóközösségre is fókuszáló csoportos fórumok. Mindhárom területen a bevont civil szervezetek gyerekeknek és felnőtteknek szóló klubokat, más kreatív és szabadidős foglalkozásokat szerveztek, amelyeken a szociális munkások is aktívan részt vettek, megteremtve egy más típusú találkozás lehetőségét a családokkal. A telepeken dolgozó szociális munkásoknak rövid idő alatt nagyon sok családdal kellett intenzíven együtt dolgozniuk, sok öröm és siker, de ugyanennyi kudarc, konfliktus és nehézség is érte őket, így kiemelt jelentőséggel bírt a rendszeres, havi szupervízió. Mindezek mellett meghatározónak tartottuk a heti szintű, saját szakmai körben megtartott eszmegbeszéléseken, stábüléseken, egyéni szakmai konzultációkon való aktív részvételüket is.

Lényegesnek tartjuk megemlíteni, hogy a projekt sajátossága és a megvalósításra jutott idő szűkre szabottsága miatt a szociális munkások feladatvégzése sokkal gyakorlatiasabb volt, mint azt egy intézményi struktúrában esetleg megszokhatták. Sok esetben a kollégák kézzelfogható, tevékeny segítségnyújtásra is „kényszerültek” a költözések, a pakolás kapcsán, valamint gyak-

38 SOMECH, A. – DESIVILVA, H. S. – LIDOGOSTER, H., *Team conflict management and team effectiveness: the effects of task interdependence and team identification*, in *Journal of Organizational Behavior*, 2008/30, 359–378. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.468.6914&rep=rep1&type=pdf>
Utolsó megtekintés: 2016. július 20.

ran szükségessé vált a segítő jelenlét a lakhatást rendező/legalizáló folyamatok adminisztratív tevékenységei során, mint a lakásszerződések megkötése, a lakáskulcs leadása és felvétele során. Sokszor kellett rossz, kellemetlen információkat is továbbítani a megvalósító partnerektől a családok irányába, például a felújítási munkálatok késését, a költözések csúszását. Mindezek a folyamatok segítettek elmélyíteni azt a bizalmi kapcsolatot, amelynek kialakítására sajnos a projekt kezdete előtt nem volt lehetőségünk.

Eddigi munkánk, tevékenységünk eredményeképpen elmondhatjuk, az általunk megismert szegregátumok körül Wendt fogalmával élve intézményi hálózatok alakultak ki, ahol a szakmai rivalizáció teljes mellőzésével tudunk az ugyanazon környezetben dolgozó intézményekkel (a teljes oktatási, szociális és egészségügyi ellátórendszer szereplőivel, valamint a politikai, döntéshozói, városvezetési és vagyonkezelői rendszer tagjaival) hálózati munkát végezni³⁹, így tenni hatékonyabbá a segítségnyújtást.

A megvalósult segítő tevékenység nem ért véget, az elkövetkezendő időszak Terület- és Településfejlesztési Operatív Programjának köszönhetően lehetőségünk nyílik a megkezdett munka folytatására, a családok támogatására, valamint további családokat segíteni a projekt során.

A családokkal végzett munkánkat az alábbi esetek bemutatásával szeretnénk még szemléletesebbé tenni.

Tibor és Éva

A család: Tibor 53 éves, élettársa Éva 52 éves, fia Tibike 33 éves, legfiatalabb fia Lóránd 14 éves, lánya Rozália 20 éves. Tiborék beásnak vallják magukat, de nem követik a cigány hagyományokat, a cigány identitásukat leginkább étkezési szokásaikban élik meg.

Tibor elvált gyermekei édesanyjától. Legkisebb közös gyermeküket ő neveli, de velük él még a legidősebb fia is, és Tibor jelenlegi élettársa Éva, akivel nem házasodtak össze, és nem is tervezik a házasságot.

Tibor mérhetetlen haraggal vált el gyermekei anyjától, ami az évek elteltével sem enyhült. Sokat küzdött gyermekei felügyeleti jogáért, és küzd a mai napig is, mert az asszony újra és újra próbálkozik visszaszerezni Lóránd felügyeleti jogát, Tibor azonban kitart, és ragaszkodik gyermeke neveléséhez.

Tibor borzasztóan akaratos és makacs, ragaszkodik saját elképzeléseihez, amiben igazi kihívás elbizonytalanítani, de lehetséges. Szenvedélyesen éli meg érzelmeit, melyek gyakran hullámmzók, így a vele való kommunikáció legtöbbször egy érzelmi hullámvast, melyet olykor szeret tudatosan is fokozni. Gyakran hangosan reagál a negatív, nem tetsző hatásokra, és a problémák megoldását igen gyakran az agresszív megnyilvánulásban látja, mellyel általában nem ér el eredményt, de ezt nem hajlandó belátni. Hivatali ügyek intézése során megtapasztalt sikertelenségek okát nem viselkedésében, hanem inkább cigány mivoltában látja. Gyakran takarózik az "azért, mert cigány vagyok" kijelentéssel.

Évának az előző házasságából van három nagykorú gyermeke, akiket volt férje nevel, a mai napig az apa közelében élnek. Tiborral ellentétben Éva jó viszonyt ápol volt férjével, és gyermekei is gyakran látogatják.

Éva, az élettárs külső megjelenése egyszerű, nem harsány, odafigyel magára, igyekszik a lehetőségeihez mérten ápoltan megjelenni. Éva tisztában van Tibor ügyintézési gyengeségeivel, valamint erősen indulatos természetével, amit próbál tompítani, csiszoltabb formában közvetíteni.

Tanulmányaikat mindnyájan – Tibor, Tibike, Éva, Rozi – befejezték a 8. osztály elvégzésével, majd évekkal később támogatott OKJ-s képzéseken vettek részt, így az idősebb és az ifjabb Tibor kiegészítő-, Éva takarítói tanúsítvánnyal rendelkezik.

39 vö. UDVARI K. (2011) i.m.

A szülők közfoglalkoztatottként dolgoztak Pécsbányán a közösségi házban, amikor 2013 októberében megismertem őket. Tibor jelenleg, 2016 őszén is ott tevékenykedik, Évának azonban 2014. november közepén lejárt a szerződése, ami nem került meghosszabbításra. Évát azonnal delegáltuk a foglalkoztatásért felelős munkatársunkhoz, fiúk, Tibike is felvette a kapcsolatot munkatársunkkal, bár volt munkája, de Péctől távol, és szeretett volna a város közelében munkalehetőséget találni. Tibike lelkesedése azonban hullámvá vált a munkakeresésben, és idő közben elvesztette az állását, aki 2015 áprilisától augusztusig volt álláskereső, végül sikerült Pécssett elhelyezkednie.

A család igen nehéz anyagi körülmények között élt a megismerkedésünkkor, Tibike munkanélkülisége ezt a helyzetet tovább nehezítette.

Pécsbányán a Kórház utcában laktak, azaz egy felújításra váró lakásban. Nem szerettek itt élni, a kezdetektől fogva ragaszkodtak a kiköltözéshez.

Loránd, a legkisebb gyermek Meszesen jár általános iskolába és oda jár iskola után a tanodába, ott élnek a barátai, így számára nagyon kedvező fordulat volt a költözés, mert közel került az iskolához, az iskolatársaihoz.

Tibor családját 2013 óta – már a projekt kezdete előtt egy évvel is – ismertem, de közös munkánk 2014. szeptember közepén kezdődött.

Tibor első és hosszan kifejtett problémája az, hogy nem hitt a DDOP pályázat megvalósulásában. Elpanaszolta, már egy éve ígérik nekik, hogy elkezdődik a pályázat, és azóta sok idejük volt beférni a hosszas várakozásba.

2014 szeptemberében még mindhárman dolgoztak, de ennek ellenére magas hátralékokat halmoztak fel a közüzemi szolgáltatóknál, amit nem ismertek el azonnal, de lassan kibújít a szög a zsákból. Tibor 2014 szeptemberében, mindössze a 120 ezer Ft körüli Biokom⁴⁰ tartozásról beszélt. A Kórház utcában mellettük lakó családtól tudtam meg, hogy Tiborék 100 ezer Ft feletti tartozást halmoztak fel a Holding Zrt.-nél is. Megkérdeztem erről Tibort, aki készséggel beszélt a fizetés elmaradásáról.

A 2014. szeptemberi találkozáskor a család elsődleges problémáját abban láttam, hogy Pécsbányán laknak, ahol rosszul érzik magukat és szabadulni szeretnének erről a településrészről, holott Tibor kifejezetten ragaszkodik az itteni munkavégzéshez. A család elvárásai kezdetben csak a költözésre korlátozódtak.

A költözést én is jó iránynak találtam, elsősorban Lóránd iskolájának, másodsorban pedig a rokonok közelsége miatt. Továbbá a lakás, amiben a Kórház utcában éltek felújítandó lakás, majd a felújítást követően 28m²-es lesz, ami közel sem elég négyüknek.

Az integrált lakókörnyezetben való maradáshoz feltétlenül szükséges, hogy mind a három felnőtt önálló keresettel rendelkezzen, a közüzemi számlák és törlesztések rendszeres fizetése, valamint a megélhetés érdekében.

Céljaink a közös munka során azonosak voltak a költözést, az együttműködést és a később kiderült tartozás törlesztését illetően.

Rendszeresen tartottam a kapcsolatot a családdal, sokat beszéltünk az esetleges költözésről, amit Tibor két hónapig hitetlenkedve hallgatott. Elképzelni sem tudtam, mivel érhetném el, hogy bízzon egy kicsit bennem és a projekt megvalósulásában, továbbá hogyan terelhetném el gondolatait a fenyegetőzéstől, miszerint kihívja a tévét. Két hónap után úgy döntöttem, fogadást kötök vele – amit persze szakmaiatlan lépésnek tekintettem akkor is és ma is –, a tét egy üveg Coca Cola volt, és Tibor talán ekkor vette észre, hogy tényleg hiszek a sikerünkben.

2015 februárjában derült ki, Tiborék a többi 9 családdal együtt elköltözhetnek Pécsbányáról. Tibor tele volt félelemmel az anyagi helyzetüket illetően, sokat veszekedett Évával, mert rajta

40 Biokom Nonprofit Kft. abban az időben a hulladékgyűjtéssel, -szállítással foglalkozott Pécssett.

vezette le a feszültségét. Azonban Éva újbóli munkába állása megnyugtatta és elkezdtek csitulni Tibor kirohanásai, és már dolgoztuk ki a tartozások csökkentésére érdekében a stratégiát.

Jövőbeni terveik között szerepelt, hogy az egy éves lakásszerződés lejárta után próbálkoznak majd tovább költözni, és lakásukat elcserélik egy kertes házra.

Ugyan fennáll a tartozás további növekedésének eshetősége is, Éva igyekszik Tibort újra meg újra figyelmeztetni arra, hogy mekkora a tétje annak, ha elmarad a csekkek befizetése. Meglátásom szerint Tiborék esetében feltétlenül szükséges a folyamatos támogatás és egy bizonyos fokú kontroll is.

A beköltözés óta eltelt több mint egy évben a család igyekezett a lakbért és a közüzemi számláikat fizetni, van elmaradásuk, de nem túl jelentős, így lakásszerződésüket az önkormányzat meghosszabbította további egy évre, 2017. március végéig. A Pécsbányatelepen felhalmozott közüzemi tartozás jelenti a legfőbb nehézséget a család számára, mert a szolgáltató cég Tibor keresetéből levonja a bíróság által meghatározott összeget. Így jövedelmük 33%-kal kevesebb, a megmaradó összeg nem fedezi teljes mértékben a család kiadásait. Mindkét felnőtt rendelkezik jövedelemmel, Tibor még mindig közfoglalkoztatott, Évának sikerült az elsődleges munkaerőpiacon stabil állást találni.

A család lakhatása megoldódott, már nem ez jelenti számukra a "közös" problémát. A párkapcsolatuk, mely korábban sem volt felhőtlen, mára a felbomlás határán van. Évának szándékában áll elköltözni közös otthonukból, bár ez egyelőre csak a verbalitás szintjén jelenik meg, konkrét lépéseket még nem tett ez irányba, de találkozásaink során minden alkalommal beszélünk róla.

A családdal való munka fókuszába a párkapcsolati konfliktus kezelése került, amellyel kapcsolatban még sok teendőnk van.

Jónás Gizi és Jónás

Szeretem őket! Bármit is írok még róluk ez biztos, a többi vagy úgy van, vagy nem! „Jónás”, aki egyébként Jenő, csendes, az életet ismerő ember, akinek vannak elképzelései, azokat próbálja is véghezvinni.

A nevééről („Jónás”) a bibliai Jónás jut eszembe, aki a hal gyomrába kényszerül, többek között életvezetése miatt is, ott eleget van egyedül ahhoz, hogy azt tegye, amit tennie kell az életben. Azt hiszem, ez a párhuzam megvan az ő életében, hozzá az Isten keresése is.

A börtönök alatt – úgy vélem – sok minden változhatott benne. Egy családdal a fejében jött ki a börtönből, amelyhez erősen ragaszkodik. Ez mintha gátolná abban, hogy találkozhasson azzal a családdal, akije a valóságban van. Sok zűr van körülötte a gyerekek kapcsán, akik, amíg távol volt, éltek, ahogy akartak, illetve Gizi nevelését tudták a hátuk mögött. Ő erejéhez, képességeihez, és tudásához mérten tette a dolgát, abból lett az, hogy a gyerekek szanaszét, gyermekotthonokban, prostituálódás veszélyének kitéve élnek.

Jónás próbálja életüket egy általa elképzelt mederben tartani, amiről egyre inkább az derül ki, hogy nem igazán közelít a valósághoz. Jó szándéka, szorgalma, munkája talán most kevésnek látszik, el kellene engedni a képeket.

Jónás most éppen a ricinus bokor alatt ül és ostorozza az életet, a gyámhivatalt, a várost, Gizit... pusztuljon Ninive! Nem hallja más hangját, nem hallja az Úr hangját...

Amikor eljöttem a telepre ismerkedős terepszemlére, Jónás volt az első, akivel többet beszéltem, akkor néhány hónapja szabadult egy több mint öt éves büntetéséből.

Gizi, egy nagyszájú, hamiskásan mosolygó, papucsban klaffogva sántikáló, csupa szív, kolompár cigányasszony, aki az életet olyan ösztönösen éli, zsigerből akkora életigenléssel, amit jó lenne tanítani, de legalább ellesni.

Jónás csendes, békés, halk szavú, dolgozó ember, aki a munkában megbízható, van elképzelése az életről, még erkölcsről is, noha életéből 16-17 évet rács mögött töltött.

Mindketten házások voltak már korábban, így sok gyermekük van külön-külön is, kettőjüknek pedig négy. Kapcsolatuk is érdekes, hiszen az együtt töltött 19 évből Jónás több mint ötöt börtönben töltött. Gizi pedig úgy szerette Jónást, mintha az lenne a világ rendje, hogy az asszony él otthon, neveli a gyerekeket, az ember meg odavan a börtönben, csomagot, fényképet küld, levelet írat és olvastat (mert írni, olvasni nem tud). Gizi anya és apa is kellett, hogy legyen, gondoskodni négy gyerekről, közben a kapcsolatot fenntartani a távoli emberrel, kenyeret, lakást keríteni, hűségben kitartani nem egyszerű úgy, hogy állami gondozásban nőtt fel, a betűvetést nem ismeri és értelmi képességei is inkább szerények.

A börtönök alatt az emberben összeállhat egy kép a családról a szabadulás utáni életben, és kilépve a kapun, talán elég erős is lehet a vágy, hogy amit az utolsó öt év, vagy a majdnem 20 év alatt lassacskán felépített magában, most megélje, megvalósítsa. A változni akarás és a változni tudás is csak a valóságon át vezet. Jónásnak és Gizinek is ezen kellett/kell átvergődni. Az a család, aki a fejben, a vágyakban él, nem az, akivel együtt is élnek... Segítőként ugyanazt az utat kellett/kell járnom. Ezt én nehezen vettem észre. Azaz Gizi és Jónás, aki a fejemben él, nem feltétlenül ugyanaz, mint az, akit a valóságban ismerek. A kapcsolat dinamikája ugyanaz!

A megismerkedésünkkor a négy gyermekből a legnagyobb már gyermeket szült kiskorúként, és a közelben lakott, a két középső lány gyermekotthonban, vagy onnan szökésben, vagy olykor az „utcán állt” kiskorúként. A legkisebbel – aki fiú – minden rendben volt.

Az apa hiánya és az anya küzdelme az étellel nyomott hagyott a gyerekekben is. Nagyjából ezen a ponton kapcsolódtam igazán be az életükbe, mint segítő.

A két középső lány nem járt iskolába, gyakran eltűnt napokra. Amikor megtörtént a gyermekotthoni elhelyezésük, akkor is sokat – sokszor heteket – voltak ismeretlen helyen. Abban kérték a szülők a segítségünket, hogy az ellenük indított rendőrségi eljárásban – gyermekek veszélyeztetése, az otthonból való szökés során történő bűjtetés – legyünk mellettük, fogjuk az ő pártjukat. Ezt tudásunkhoz és erőnkhez képest meg is tettük, sikerült a vádat elejteni a szülők ellen. Amíg ez a folyamat tartott – ami 4-5 hónapig is elhúzódott –, számomra az volt a legnagyobb eredmény, hogy sikerült, ha csak egy nagyon kis mértékben is az apa fejében élő virtuális családképet ütköztetni az élet adtával. Nyilván rettentő nehéz lehet beismerni, hogy hiányzik a családból az az öt börtönév, amikor távol volt. Hazajöve azt hallgatni, hogy „a lányod kint áll az utcán!”, ezek miatt rendőrségi kihallgatásokra járni, azzal a tudattal, hogy a vádemelés biztos börtönt jelentene, szinte elviselhetetlen. („Az igazság szabaddá tesz...” Jn 8:32; de előtte fáj...) Emiatt házassága is nehezen élhetővé vált, nagyon sokszor nyúlt alkoholhoz is. Láttam a csendes, békés embert vulkánhoz hasonlóan tombolni és lányához erélyes apaként beszélni, kétségbeesetten zokogni, izzadni a munkában, csendben imádkozni... Láttam emberként és ez nagyban segített abban, hogy mellette tudjunk, tudjak maradni, akkor is, amikor neki is és nekem is nehéz.

Míndezek az események mellett zajlott a lakás felújítási program is, amiben őket is érintettek voltak, mivel a lakásuk megszűnt, így költözniük kellett. Költözésük egybeesik „Otthon – keresésükkel”. Az apa jövele után néhány hónappal szigorított lánynevelő intézetbe került az egyik lány, közben a másíknak is megjött a „behívója” ugyanide, miközben Gizi előző kapcsolatából egy fiú nagykorúként kikerült az intézetből és hozzájuk jött haza. Folyamatos jöves-ménés, lakáskeresés, vágyak, és „akaratok”, miközben látszólag segítőként annyit láttam: el kellene dönteni, hogy melyik lakást szeretnék, hová akarnak költözni? Miután megkapták a kívánt és kiválasztott lakást, amit mindenki más is ezt szeretett volna, már nem volt jó, mert... sorolták az érveket, mondták a sérelmeket én meg álltam és nem hittem a fülemnek, szememnek... „Az

embernek kél káromkodni kedve” Pont ők, pont így, pont velünk, pont most, pont... (Nagyon fájt, úgy éreztem elégedetlenségük arculcsapás nekem, az eddigi kapcsolatnak, közös történetünknek. Mondtam is Gizinek és Jónásnak, szívesen segítetek továbbra is, de a lakáskeresésükből hagyjanak ki! Mindent úgy csináltunk/tam, ahogy kérték, ehhez képest ez nem jó. Ne jársszanak velünk, velem! Ezt hosszú ideig cipeltem magamban, pedig csak lehet, hogy másként kellene ránéznem...)

„Másként” nézve:

Azt gondolom, ez a lakás egy szimbólum is, keresték, keresik az otthont, ahol ennyi mindenel, ennyi sokan, együtt tudnak élni. Próbálnak rendet tenni, rendbe tenni, amit lehet. Keresik a helyet, ahol együtt tudnak élni; keresik a helyüket a családban; keresik egymás helyét a maguk életében; keresnek... vagy nem... nem tudom...

SUMMARY

This study focuses on the questionnaire survey conducted by the co-workers of Hungarian Charity Service of the Order of Malta, involving the people living in local government flats in the segregated areas of the City of Pécs. The survey was conducted in June 2016. (after the completion of the project) within the framework of the South Transdanubia Operational Programme (DDOP in Hungarian). The topics of the survey involving 270 households ranged from the structure of the families, qualifications, living conditions, employment to the main local problems. The development of the support work of Hungarian Charity Service of the Order of Malta, which was carried out among the families living in the segregated areas, is also presented in this study.

DR. DÁVID Beáta, PhD

MTA TK SZL,

Semmelweis Egyetem EKK Mentálhigiéné Intézet

Budapest, Magyarország

***Társas kapcsolatok. A kirekesztődés dimenziói
hátrányos helyzetű kisgyermekes nők körében¹***

Tanulmányunk empirikus anyaga a Roma nők munkaerő-piaci esélyeinek vizsgálata elnevezésű, 2009-2010-ben a Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézetének keretei között, a Szociális és Munkaügyi Minisztérium támogatásával megvalósult projektből származik. A kutatás egyik célja az volt, hogy feltárja a nemek közötti és az etnikai alapú diszkrimináció összefonódását a szegénységben élő nők körében: azaz a munkanélküliség, az alacsony iskolázottság, a tartós szegénység, a rossz egészségi állapot, a nem megfelelő lakhatási körülmények, az alacsony társadalmi és gazdasági státusz, valamint az előítéletek és a diszkriminatív eljárások együttesen, és egymással kölcsönhatásban hogyan hozzák létre, és hogyan konzerválják társadalmi kirekesztettségüket. Kutatásunkban azokat a hátrányos helyzetű roma és nem roma nőket és háztartásaikat helyeztük a középpontba, akik az elmúlt évtizedekben nagymértékben szorultak ki a formális foglalkoztatásból.

A terepmunka 2009. második felében és 2010. elején két kistérség kiválasztott településein zajlott: az egyik Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, a másik pedig Pest megyében található. Míg a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei kistérségből kiválasztott települések fejlettsége – beleértve a körzetközpontot is – messze elmarad az országos átlagtól, addig a Pest megyei kistérségünkbe tartozó települések körzetközpontjának fejlettsége az országos átlag fölötti, a másik két kisebb lélekszámú településé pedig némileg elmarad ugyan az országos átlagtól, de messze meghaladja a másik kistérség minden egyes településének fejlettségét. Az adatfelvételt roma és nem roma, szegénységben élő, gyermekes asszonyok körében folytattuk le egy meglehetősen hosszú kérdőív segítségével. Ebben nemcsak róluk gyűjtöttünk információkat, hanem háztartásuk többi tagjáról is. A tervezett mintanagyság 400 háztartás volt, amelyből végül 248 valósult meg. A kérdőívet mindig az adott háztartásban élő, 18 év alatti gyermeket nevelő anyák töltötték ki, a háztartásban élő gyerekekre és felnőttekre vonatkozólag is. Ebből kifolyólag összesen 1250 személyre vonatkozóan gyűjtöttünk adatokat, közülük 454 fő olyan háztartásban él, ahol nincs roma személy és 796 fő olyanban, ahol legalább egy háztartástag – a megkérdezett nők szerint – roma.

¹ Ez a tanulmány eredetileg megjelent *Társas kapcsolatok – a kirekesztődés dimenziói*, in KÓCZÉ A. (szerk.), *Nehéz sorsú asszonyok feketén fehéren: Roma nők munkaerő-piaci és megélhetési lehetőségei két kistérségben: Kutatási beszámoló*. 152. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet (MTA ENKI), Budapest, 2010, 95-112.

TÁRSAS KAPCSOLATOK – A KIREKESZTŐDÉS DIMENZIÓI

A kisgyermekes nők személyes kapcsolatait több szempontból vizsgáljuk. Egyrésztől összehasonlítjuk a kérdezettek aszerint, hogy gyermekeiket milyen típusú háztartásokban nevelik. Megvizsgáljuk az ún. erős kötéseiket: kik azok, akikkel bizalmas kapcsolatban vannak, akik nehézségek idején támaszt, tanácsot adnak nekik, illetve kik a barátaik. A társadalmi kirekesztődés szempontjából szintén fontos háztartások közötti transzfer, cserekapcsolatokat is elemezzük.

Családi kapcsolatok

A kisgyermekes nők 83,5%-a társával él együtt: a férfiak egyharmada élettárs. A szegény háztartásokban élők 68%-a nukleáris családban él, 20%-uk olyan háztartásban él, ahol a szülők és gyermekek mellett egyéb családtag is él. 7%, azon háztartásoknak az aránya, ahol az anya egyedül él a gyermek(ek)kel, és 5%, ahol más családtag is együtt él velük.

Háztartástípus	BAZ megyei kistérség		Pest megyei Kistérség	
	Nem roma	Roma	Nem roma	Roma
egyedülálló gyerekekkel, egyéb családtag nélkül	12	5	4	10
egyedülálló gyerekekkel, más családtaggal	2	7	6	5
pár gyerekekkel, egyéb családtag nélkül	76	63	72	66
pár gyerekekkel, egyéb családtaggal	10	25	18	19

1. táblázat: Milyen háztartástípusban élnek kistérség és etnikai hovatartozás szerint (%) (N=1250)

Az 1. táblázat adatait elemezve nem véletlen, hogy a háztartástípusok előfordulásában mért különbség külön-külön nem mérhető sem kistérségi szinten, sem etnikai hovatartozás szerint. Eltérés ugyanis csak a BAZ megyei kistérség két csoportja között van. A nem romák jellemzően nukleáris családban élnek (76%), de emellett az átlagosnál magasabb arányban fordul közöttük elő, hogy az anyák egyedül nevelik a gyerekeket (12%). Ezzel szemben ebben a kistérségben a romák egynegyede, mondhatni „hagyományos” módon, igazi nagycsaládban, összetett háztartásban él.

Az országos adatokkal összehasonlítva kiderült, hogy míg az általunk vizsgált szegény családokban a háztartások átlagos taglétszáma alig tér el, addig az átlagos gyerekszámbeli különbség már jóval magasabb. A különbség részben az eltérő összeírásnak köszönhető: mi a KSH-tól eltérően nemcsak a 20 év alattiakat tekintettük gyermeknek.

	BAZ megyei kistérség		Pest megyei kistérség	
	Nem roma	Roma	Nem roma	Roma
Háztartás taglétszáma	5,3	5,7	5,5	6,4
Összesen hány gyermekük van	3,4	4	3,4	4,6
Szülőkkel együtt élő gyermek szám	3,1	3,1	3,3	3,5
Ebből 20 évnél idősebb	0,25	0,30	0,1	0,1
Othton lévő gyermekek hány százaléka idősebb 20 évnél	5	10	3	3

2. táblázat: Háztartás taglétszáma, gyermek szám kistérség és etnikai hovatartozás szerint (N=1250)

A 2. táblázatból látszik, hogy a mért különbség csak részben vezethető vissza módszertani okokra. A BAZ megyei kistérségben a roma családokra különösen jellemző, hogy az idősebb gyermek is otthon marad, illetve élettársával együtt nem költözik el, hanem a szülőkkel és kisebb testvérekkel együtt, közös fedél alatt élnek. Ezzel szemben a Pest megyei kistérségben a roma háztartásokban, ahol az átlagos gyermek szám majdnem eléri az ötöt, a gyermekek mind „gyermekek”, azaz húsz évesnél fiatalabbak.

	BAZ megyei kistérség		Pest megyei Kistérség	
	Nem roma	Roma	Nem roma	Roma
Hány gyermeke született	2,8	3,2	2,9	4,4
Első gyermek születésekor anya kora	20,5	19,5	21,1	18,0

3.a. Nők – hány gyermeke született, hány éves volt az első gyermek születésekor – térség és származás szerint (N=250)

	Max. általános iskola		Iskola szakmával	
	Nem roma	Roma	Nem roma	Roma
Hány gyermeke született	3,78	3,80	2,48	2,33
Első gyermek születésekor anya kora	18,78	18,58	22,09	22,11

3.b. Nők – hány gyermeke született, hány éves volt az első gyermek születésekor – iskolai végzettség és származás szerint (N=250)

A 3.a és különösen a 3. b. táblázatok egy nagyon fontos és gyakran adatokkal nem alátámasztott vélekedést cáfol meg. A 3.a. táblázatból látszik, hogy a megkérdezett roma nőknek – különösen a Pest megyei kistérségben élők körében – átlag több gyermeke született, mint a nem roma nőknek, és átlagosan kb. két évvel fiatalabban születték első gyermeküket. (ld. Husz Ildikó és Durst Judit kutatásait) Azonban azt is fontos látni, ahogy más tanulmányok is rámutatnak, hogy a hátrányos helyzetben élő nem roma nők is az országos átlagnál korábban szülnék. A 3.b. táblázat meggyőzően mutatja, hogy a gyermekvállalással kapcsolatos eltérő magatartás elsősorban az iskolai végzettségbeli különbségeknek köszönhető: azonos iskolázottság mellett (természetesen a roma nők körében sokkal kisebb számban) etnikai hovatartozás szerint nincs szignifikáns eltérés. A továbbtanulás, a többlettudás biztosítja és lehetővé teszi a választást, hogy az anyaság ne öncélúan az önmegvalósítás csak és egyedüli formáját jelentse.²

Beágyazottság születés helye szerint

A személyes kapcsolati struktúra, valamint az egyén és családja tágabb közösségbe való beilleszkedése szempontjából sem érdektelen annak vizsgálata, hogy vajon a kérdezett édesanya az adott település szülőtte-e vagy sem, illetve, ha nem ott született, akkor vajon miért épp oda költözött. Könnyen belátható, hogy pszichésen, különösen krízis helyzetekben a megküzdési stratégia szempontjából sem mellékes, hogy az illető milyen körülményeknek köszönheti ott létét: csupán „jobb híján” oda ment férjhez, vagy egy szebb és reménytelibb jövő miatt döntött úgy, hogy szülőhelyét elhagyja és új helyre költözik. A migrációnak az egyéni tényezők mellett strukturális következményei is vannak. Egy térségen belül a földrajzi mobilitás egyaránt gyengítheti vagy épp ellenkezőleg, erősítheti a szociális kohéziót. Vajon ha többségben vannak

² DURST J., *Kirekesztettség és gyermekvállalás. A romák termékenységeinek változása néhány „gettósodó” aprófaluban (1970 - 2004)*, Ph.D. értekezés, Budapest

DURST J., *Több a kára, mint a haszna: születésszabályozás a „gettóban”*, in *Demográfia*, 2007/1, 74–103.

a beköltözők, azonos nehézségeik lévén tudják-e, fogják-e egymást támogatni, vagy épp ellenkezőleg egyre inkább elszigetelődnek egymástól? És mi történik akkor, ha egy település zárt, és csak néhány „gyüttment” kerül oda, vajon ők könnyebben be tudnak-e illeszkedni, vagy bármit csinálhatnak, soha nem fogják magukat „otthon” érezni.

A megkérdezett anyák közel fele (53%) az adott településen született, és picit magasabb (60%) azoknak az aránya, akik már gyermekkorukban odaköltöztek és ott nőttek fel. A két térséget összehasonlítva a beköltözés elsősorban a Pest megyei térségre jellemző. Ahogy a 4. táblázatból is kitűnik, a földrajzi mobilitás igazából csak a nem roma háztartásokban élő nőkre jellemző. A roma nők között, lakóhelytől függetlenül hasonló arányban találunk olyanokat, akik eredeti családi és baráti kapcsolatait hátrahagyva kerültek a két kistérség vizsgált településeire.

	BAZ megyei kistérség		Pest megyei kistérség	
	Nem roma	Roma	Nem roma	Roma
Ott született, ahol jelenleg is él	57	52	38	51
Másutt született	43	48	62	49

4. táblázat: Kérdezett nő háztartásában (N=1250)

A különböző szocio-demográfiai csoportok közül a beköltözők aránya a magasabb iskolai végzettségűek és azok között volt jelentősebb, akik jelenleg társ nélkül, de más családtaggal (főleg egyéb rokonnal) együtt élnek; az arányuk mindkét esetben 55%. (5. táblázat)

	Ott született, ahol jelenleg is él	Másutt született	
Háztartástípus			
Egyedülálló gyerekekkel, egyéb családtag nélkül	53	47	100
egyedülálló gyerekekkel, más családtaggal	45	55	100
pár gyerekekkel, egyéb családtag nélkül	48	52	100
pár gyerekekkel, egyéb családtaggal	60,5	39,5	100
Nő iskolai végzettsége			
Max. 8 általános	52	48	100
Iskola szakmával	45	55	100

5. táblázat: Kérdezett nő háztartásában a nő születési helye szerint (N=1250) (%)

A költözés okáról mindössze annyit tudunk, hogy az a férfinak „köszönhető-e”, vagy más okból történt-e. Egyetlen összefüggés ebben a tekintetben a kérdezettek iskolai végzettsége szerint volt. Az alacsonyabb iskolai végzettségű nők, akik eleve kevésbé mobilak, de ha mégis elköltöznek, akkor elsősorban férjük miatt kerülnek egy adott településre. Feltételezhető, hogy az ő esetükben ez a körülmény kapcsolati szempontból megnehezíti a beilleszkedést, új akár bizalmi, akár baráti kapcsolatok kialakítását és egyúttal növeli a kiszolgáltatottság és kirekesztettség érzését. A magasabb iskolai végzettségű nők ezzel szemben más okból kerültek az adott településre. Nagy valószínűséggel mielőtt társukkal találkoztak, már a településen éltek, ahol önállóan is megpróbálták beilleszkedni, új kapcsolatok és ismeretségek által.

	Férj miatt költözött	Más okból	
Max. 8 általános	59	41	100
Iskola szakmával	35	65	100

6. táblázat: Költözés oka a kérdezett nők iskolai végzettsége szerint (%)

Bizalmas kapcsolatok

Az erős, bizalmas kapcsolatok felmérésére az Egyesült Államok-beli általános társadalmi felmérésben (General Social Survey) használt névválasztó eszközt alkalmaztuk, ami szintén több hazai vizsgálatban is szerepelt, így összevetésre is lehetőséget nyújt.³ A korábbi vizsgálatok tanúsága szerint Magyarországon a legbizalmasabb kapcsolathálóokban a barátok száma elenyésző, az emberek döntő többsége rokonaival, sőt még pontosabban legszűkebb családtagjaival, házasa-, illetve élettársával, szülőjével, gyermekével vagy testvéreivel beszél meg fontos dolgait.

2004-ben⁴ a TÁRKI a felnőtt lakosság és külön a roma lakosság körében a kérdezettek kapcsolati hálóját és migrációs hajlandóságát vizsgálta. A roma felvétel különlegessége a mintaválasztás volt: a 800 fős reprezentatív roma minta hólabdás mintavétel segítségével készült. A 7. táblázatban kutatási eredményeinket a két 2004-es TÁRKI felvétellel hasonlítjuk össze. Eddigi eredményeinket – sajnos – ezek a számok is alátámasztják: a vizsgált kisgyermekes háztartásokban élő nők még a legszorosabb, bizalmas kapcsolatok tekintetében is elszigeteltebbnek és kiszolgáltatottabbnak tűnnek. Bizalmasaik száma átlag nem éri el a 2 főt, ez mintegy 0,5-del kevesebb, mint amit 2004-ben mértünk. A bizalmas kapcsolatok számát tekintve nincs különbség a roma és nem roma nők között. Ugyanakkor a roma nők magasabb mértékű elszigeteltségét mutatja, hogy közel egyötödüknek egyáltalán nincs bizalmasa!

A nagyfokú kirekesztettség az azonos iskolai végzettségűek⁵ között is tetten érhető. Ahogy 2004-ben, úgy 2009-ben is igaz, hogy a bizalmasok száma és az iskolai végzettség csak a nem roma nők esetében függ össze: az alacsonyabb iskolázottságú nőknek kevesebb bizalmasa van, kevesebb olyan ember van körülöttük, akikre – főleg lelkiileg – tudnak támaszkodni.

3 Az adatgyűjtés során elhangzott kérdés a következő: "Ha az elmúlt fél évre gondol, kik azok az emberek, akikkel Ön a fontosabb dolgait, problémáit megbeszélte?" A válaszadó maga ítélhette meg, mit is tart fontosnak. Korábbi vizsgálatok alapján várható, hogy ez a kérdés erős, intim és pozitív kapcsolatokat, a "legjobb barát" fogalmához közel álló kötéseket térképez fel, viszont kevésbé homályos értelmű, mint például a barátság fogalma. A válaszadók összesen öt nevet említhettek, és az említettek nemére, korára, iskolai végzettségére, a kérdezett személyhez való kapcsolatára vonatkozóan is gyűjtöttünk adatokat, ezért a fontos beszélgetési hálózatok összetételét is vizsgálni lehet.

4 2004-ben egy Omnibusz felvétel keretében a felnőtt népességre vonatkozó minta nagyság 1000 fő volt, a roma minta pedig 800 roma fő. Az eredményekről lásd:

ALBERT F. – DÁVID B., *A kapcsolati tőke dimenziói etnikai metszetben*, in KOLOSI és mtsai (szerk.), *Társadalmi R riport*, TÁRKI, Budapest, 2006, 351-372.

ALBERT F. – DÁVID B., *A kapcsolatok etnikai dimenziója*, in SOMLAI P. és mtsai (szerk.), *Látás-viszonyok. Tanulmányok Angelusz Róbert 70. születésnapjára*, Pallas, Budapest, 486-503.

5 Miután a 2009-es felvételen a roma és nem romák között is magas a max. 8 osztályt végzettek aránya, a 2004-es adatokkal külön is jól összehasonlítható.

	2004 TÁRKI ¹		2009 MTA	
	nem roma	roma	nem roma	roma
Bizalmasok száma (átlag)	2,3	2,1	1,8	1,6
<i>max. 8 osztály</i>	2,1	n.s.	1,6	n.s.
Nincs bizalmasa (%)	2	3	11	17
Nők aránya a bizalmasok között	51	46	53	58
Azonos származásúak aránya ²	n.a.	82	77	89
Családi kapcsolatok aránya	79	84	73	87
<i>max. 8 osztály</i>	84	n.s.	84	n.s.

1 Értelemszerűen az adatok csak a NŐK-re vonatkoznak.

2 Ez a kérdés 2004-ben csak TÁRKI roma kutatásban szerepelt.

7. táblázat: A bizalmas kapcsolatokról 2004 TÁRKI (csak nők) és 2009 MTA felvételek tükrében

A 2004-es adatokhoz képest vizsgálatunkban, a roma kisgyermekes nők bizalmasai között magasabb a nők aránya (46% versus 58%). Úgy tűnik, mintha a kisgyermekes, nehéz körülmények között élő roma nők férjeikre kevésbé számíthatnának. Elképzelhető, hogy ezekben a társadalmi csoportokban a férfi és nő közti társ kapcsolatot a hagyományos, inkább alárendeltségi viszony jellemzi, ahol a férfi a nőnek nem bizalmasa, és nem is egyenrangú társa.

A kérdezett és bizalmasa általában azonos származású: a romák bizalmasai között alig van nem roma (a bizalmasok 90%-a roma), míg a nem romák bizalmas kapcsolatainak egy ötöde roma.

Más magyarországi adatokhoz hasonlóan a bizalmasok elsősorban a kérdezettek családtagjai. A két vizsgálatot összehasonlítva a romák esetében az arányok teljesen megegyeznek. A nem romák körében a kisgyermekes nők bizalmas hálózatában picit magasabb a nem családi kapcsolatok aránya, 21 versus 27%. Ugyanakkor, ha a 2004 és 2009-es felvétel eredményeit az azonos iskolai végzettségűek (max. 8 osztály) körében hasonlítjuk össze, semmiféle különbséget nem látunk illetve a családi kapcsolatok aránya a roma nők adataival megegyező.

Már többször utaltunk és adatokkal is alátámasztottuk, hogy a vizsgált – többszörösen hátrányos helyzetű – populáción belül is milyen jelentős különbségek vannak, mennyire nem lehet általánosítani pusztán kistérség vagy etnikai hovatartozás szerint. Ez a megállapítás különösen igaz a vizsgált személyes kapcsolatokat illetően.

	BAZ megyei kistérség		Pest megyei kistérség	
	Nem roma	Roma	Nem roma	Roma
Van bizalmasa	83	90	97,5	74
Nincs bizalmasa	17	10	2,5	26

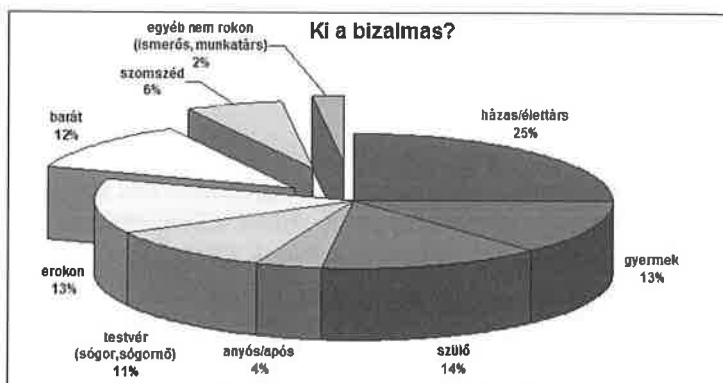
8. táblázat: Van-e bizalmasa kistérség és etnikai hovatartozás szerint (N=1250) (%)

A 8. táblázatban „drámai” módon derül fény arra, hogy a Pest megyei kistérségben élő romák egyharmadának nincs bizalmasa. Ők valószínűleg már teljesen elszigetelődtek, mintha már a társadalom pereméről is kidaszították volna őket. A kistérségben romákkal dolgozó szociális munkás a mi számainkat így látja:

„Nincsenek barátságok, mert bárki eladja a másikat egy forintért. Egy óriási közösség, akik alapjába véve zárnak kifele, de közösen fellépni már nem tudnak.” (szociális munkás, Pest megyei kistérség)

A másik kirekesztett és erős támasz híján lévő csoport pedig épp ellenkezőleg a BAZ megyei kistérségben élő nem romák csoportja. A kistérségben élő katolikus pap tökéletesen írja le a helyzetüket:

„Ők még a nincstelenséget is jobban átvészelik, mint egy magyar, aki csak magára számíthat. Mit tud tenni, bezárja az ajtót, vagy meghal, vagy éhen hal, vagy depressziós lesz, vagy iszik, vagy felakasztja magát, sok lehetősége nincs. Nincs, aki ránéz.” (pap, BAZ megyei kistérség)

1. ábra: Ki a bizalmas? (családi állás a kérdezethez képest) összes megkérdezett körében

Ahogy az összehasonlító táblázatból (7. táblázat) már kiderült, a bizalmas kapcsolatok 80%-a a kérdezett családtagja. A családtagok közül – értelemszerűen – kitüntetett szerepe van a házastársnak. A gyermek, szülő, testvér és egyéb rokon nagyjából azonos arányban fordul elő a bizalmasok között. A nem családtagok közül a közeli barát számít bizalmas, erős kötésű kapcsolatnak.

	Hány bizalmas (átlag)	Nő	Bizalmasok között (arány)		
			Azonos származású	Családi kapcsolat	Házaspár/élettárs
BAZ megyei kistérség					
Nem roma	1,65	54	71	77	29
Roma	1,9	60	85	92	23
Pest megyei kistérség					
Nem roma	1,8	55	65	67	31
Roma	1,4	48	91	78	30
A településen született					
Nem ott született	1,5	59	-	85	26
				78	28

Férj miatt költözött oda	1,5	52	-	n.s.	32
Más okból	1,7	62	-	n.s.	23
Iskolai végzettség					
Max. 8 általános	1,6	52	-	86,5	27
Iskola szakmával	1,8	65	-	69	26

9. táblázat: A bizalmas kapcsolatok jellemzői kistérség és etnikai hovatartozás, születés helye és iskolai végzettség szerint (N=1250)

A 9. táblázatban tüntetjük fel a bizalmas kapcsolatok különböző aspektusaira vonatkozó összehasonlító adatainkat. A bizalmasok számát tekintve legkedvezőbb helyzetben a BAZ megyei kistérségben élő roma nők vannak. Úgy tűnik, hogy őket egy erős, jól működő, igazi és hagyományos nagycsalád veszi körül. A támasz és segítségnyújtás a női családtagok felől érkezik, a férj szerepe – ahogy már utaltunk rá –, úgy tűnik, lelki támaszként, egyenrangú társként kevésbé jelentős.

A Pest megyei kistérség roma megkérdezettjei a legelszigeteltebbek. Kevés, hasonló arányban van nő vagy férfi bizalmasuk. Ez utóbbi elsősorban a társuk, vagy a gyerekiük. Etnikai szempontból ők a leghomogénebb, legzártabb csoport. Nem véletlen, ugyanis az egyén kapcsolati hálózata általában akkor tud bármilyen szempontból heterogénné, sokszínűvé válni, ha minél több bizalmas vagy épp baráti kapcsolatból áll. Minél inkább beszűkül, annál inkább homogén.

A két nem roma csoport bizalmas kapcsolatainak struktúrája nagyjából hasonló, a Pest megyei térségben élőknek több erős kötése van. Ők picit magasabb arányban rendelkeznek olyan bizalmassal, aki nem családtag. Érthető módon, hiszen közöttük legmagasabb a beköltözők aránya, akik új helyre költözvén elsősorban nem családi kapcsolatokkal egészítik ki kapcsolati hálójukat.

Azonban a 9. táblázatból az is látszik, hogy a beköltözőknek nincs könnyű dolguk: kevesebb bizalmasuk van. A beköltözők közül, akik a férjük miatt költöztek oda, a beilleszkedés kevésbé sikeres. Nekik van a legkevesebb bizalmasuk, és ha van is az gyakran a férjük.

Az iskolai végzettség összefüggése a már ismert tendenciát támasztja alá: az iskolázottabbak az erős kötések terén is nagyobb kapcsolati tőkét „tudnak kovácsolni”.

Még egy összefüggést fontos a bizalmasok tekintetében megemlíteni. A négy vizsgált háztartástípus közül legmagasabb arányban azoknak a nőknek van bizalmasa, akik egyedülállóak, gyerekekkel és más családtaggal élnek együtt. Bizalmasaik (szám szerint nekik van a legtöbb) 83%(1)-a nő, akik nehéz helyzetben (legalacsonyabb egy főre jutó jövedelem, sok megélhetési nehézség) fontos és erős lelki támaszt biztosítanak számukra.

Hány barátja van?

Az alcímben feltett viszonylag egyszerű kérdésre – a jogos kritikák ellenére – 1986 óta jól összehasonlítható idősoros adatok állnak a rendelkezésünkre. Legutóbb a már említett 2004-es két TÁRKI felvétel során tettük fel ezt a kérdést. Az adatok elemzése során kirajzolódó kép szerint “a roma kérdezettek barátaik számát tekintve valódi ‘kapcsolati nagytőkéseknek’ mondhatók. Míg az országos mintában – az évek óta megfigyelt adatokkal teljesen összhangban – a kérdezettek egyharmadának egyáltalán nincs barátja, és átlagosan négy barátról számolnak be, addig a roma kérdezetteknek átlag 35,5 barátja van, és csupán 14% azoknak az aránya, akiknek egyáltalán nincs barátja.”⁶

6 ALBERT F. – DÁVID B., *A kapcsolati tőke dimenziói etnikai metszetben*, in KOLOSI és mtsai (szerk.), *Társadalmi Riport*, TÁRKI, Budapest, 2006, 357.

Ez csak megerősíti a bizalmas kapcsolatok elemzésekor tett megjegyzésünket, miszerint ezeket a nőket fontos és bizalmas barátnői kapcsolataik elsősorban pszichésen támogatják.

Háztartások közötti támogató kapcsolatok

Az egyén kapcsolati beágyazottságának avagy kirekesztettségének nagyon fontos eleme, hogy az a háztartás, amelynek tagja, mennyire vesz részt a háztartások közötti transferekben, azaz saját háztartása milyen támogatási viszonyban áll más háztartásokkal. Kérdőívünkben a támogatási rendszerek közül az anyagi jellegű támogatásnál mind a két irányú (KAP illetve AD) transzfer szerepelt, míg a nem anyagi jellegű (termény, élelmiszer) támogatás esetében csak azt kérdeztük, hogy a háztartást támogatja-e bárki ebben formában.

Adatainkat, saját ilyen típusú kutatásunk nem lévén Messing Vera⁷ hasonló témában publikált tanulmányának eredményeivel igyekszünk összehasonlítani. A tanulmányban az adatok Szalai Júlia 2004-ben szegény roma és nem roma háztartások körében⁸ végzett adatfelvételéből származnak.

	BAZ megyei kistérség		Pest megyei kistérség	
	Nem roma	Roma	Nem roma	Roma
KAP – ha nincs elég pénze	73	76	65,5	67
AD – anyagi segít- séget	56	72	53	68
KAP – saját ter- ményt, élelmiszert	28	27	45,5	9

12. táblázat: Háztartások támogató rendszere (%) a vizsgált nők háztartásainak arányában (N=1250)

A 12. táblázat szerint a háztartások elsősorban pénzt KAP-nak. Legmagasabb arányban a BAZ megyei kistérség roma háztartásai, legkisebb arányban pedig a Pest megyei nem roma családok részesülnek pénzbeli támogatásban. A roma háztartások az anyagi jellegű támogatásokat nagyjából hasonló arányban adják és kapják. A nem roma háztartások inkább kapnak és kisebb arányban adnak. A Pest megyei kistérségben, míg a nem roma háztartások majdnem fele, addig az ott élő romák alig 10%-a kap természetbeni támogatást.

⁷ MESSING V., *Lyukakból szőtt háló: háztartások közötti támogató kapcsolatok roma és nem roma szegények körében*, in *Szociológiai Szemle*, 2006/2, 42.

⁸ A felvétel 3 helyszínen zajlott: a főváros egyik szegény kerületében, Borsod-Abaj-Zemplén, illetve Baranya megye legszegényebb – egyúttal romák által sűrűn lakott – térségeiben.

	Összes	BAZ megyei kistérség		Pest megyei kistérség	
		Nem roma	Roma	Nem roma	Roma
szülőtől	38	49	34	54	29
gyerektől	5	7	4	0	8
testvértől	24	20	30	11	23
Egyéb rokontól	15	8	19	11	15
baráttól, szomszéd-tól	10	8	9	14	11
egyéb személytől	6	8	1	10	13
magánszemélytől kamatra	2	0	3	0	1
	100	100	100	100	100

13.a. táblázat: Kitől KAP anyagi segítséget a háztartás⁹ (%)

	Összes	BAZ megyei kistérség		Pest megyei kistérség	
		Nem roma	Roma	Nem roma	Roma
szülőnek	24	28	22	44	12
gyereknek	9	2	9	0	18
testvérnek	23	20	29	7	26
Egyéb rokonnak	26	25	29	22	24
barátnak, szomszéd- nak	16	25	7	27	18
egyéb személynek	2	0	4	0	2
	100	100	100	100	100

13.b. táblázat: Kinek AD anyagi segítséget a háztartás¹⁰

	Összes	BAZ megyei kistérség		Pest megyei Kistérség	
		Nem roma	Roma	Nem roma	Roma
szülőtől	44	52	28	53,5	78
gyerektől	1	3	0	0	0
unokától	2	0	4,5	0	0
testvértől	16	14	26	0	22
Egyéb rokontól	17	23	19	14	0
baráttól, szomszéd-tól	16	8	20,5	22	0
egyéb személytől	4	0	2	10,5	0
	100	100	100	100	100

13.c. táblázat: Kitől KAP saját termelésből terményt, élelmiszert a háztartás¹¹

9 A kérdés pontosan így hangzott: Tud-e valakitől segítséget kérni, ha nincs elég pénze, s ha igen kitől?

10 A kérdés pontosan így hangzott: Szokott-e másnak szükség esetén anyagi segítséget nyújtani, s ha igen, akkor kinek?

11 A kérdés pontosan így hangzott: Szokott-e saját termelésből származó terményt, élelmiszert kapni, s ha igen akkor kitől?

A 13.a.-c. táblázatokat elemezve úgy tűnik, a háztartások közötti támogató kapcsolatok struktúrája a nem romák esetében egységesebb, mint a két vizsgált roma csoport esetében. E két utóbbi csoport sok szempontból egymástól is eltérő módon kap, illetve ad segítséget.

Anyagi segítség két fő csatornán keresztül érkezik: ha baj van, a kisgyermekes családok elsősorban szüleikre és testvéreikre támaszkodnak. Általánosságban elmondható, hogy a nem romák – térségtől függetlenül – az anyagi segítséget leginkább a szüleiktől kapják. A romák támogató kapcsolatai közül, különösen BAZ megyében a testvérek nyújtotta támogatást kell kiemelni. Az egyéb személytől származó pénz (uzsora?) pedig különösen a Pest megyei roma családokra jellemző.

A megkérdezett háztartások anyagilag hasonló arányban támogatják szüleiket, testvéreiket és barátaitk/szomszédjaikat (24, 23 illetve 26%). A barátok és szomszédok az anyagi támogatást elsősorban a nem romáktól kapják. A Pest megyei kistérségben élő nem romák és szüleik egymásra anyagilag nagyon erősen támaszkodnak, egymást kölcsönösen kiségitik. A roma háztartások közül a BAZ megyei kistérségben a kölcsönös testvéri kapcsolatok a legjelentősebbek, míg Pest megyében a romák – nem velük élő – gyermekeiket támogatják. (lásd 2. táblázat – Átlagosan a legtöbb nem a családdal együtt élő gyermek ebben a csoportban található.)

A természetbeni támogatás elsősorban a Pest megyei kistérségben élő nem roma háztartásokat érinti. A már említett szülői támogatás ebben a formában is náluk jelenik meg a legerőteljesebben. A roma családoknál, ha van természetbeni segítség, akkor az is elsősorban a testvérektől származik.

A szegény háztartásokra vonatkozó kutatásból¹² kiderült, hogy az általuk meghatározott támogató kapcsolati hálóban nagyon magas (34%) volt a támogatást nélkülöző háztartás! Ugyanakkor ez a szám egy 2000-es KSH országos lakossági felmérés adataitól nem tért el. Amiben a két felvétel között különbség volt, hogy a szegény háztartásokban élők inkább kaptak, és alacsonyabb volt a kétoldalú kapcsolat (a háztartások 25%-a adott és kapott). Továbbá jelentős különbséget találtak a szegény roma és nem roma háztartások között: „szegény roma háztartások sokkal kapcsolat-szegényebbek, mint a nem romák”. A szerző által vizsgált roma csoportok közül az urbanizált és a BAZ megyei községekben élők körében volt a legmagasabb az elszigeteltek aránya, míg a Baranya megyei zömmel beás cigányok által lakott falvakban a számok jóval kedvezőbbek voltak.

	Összes	BAZ megyei kistérség		Pest megyei kistérség	
		Nem roma	Roma	Nem roma	Roma
Támogatás nélküli háztartás	13	14	11	11	17
KAP pénzt	13	17	11	16	10
AD pénzt	13	9	14	14	16
KAP terményt	2	1	1	8	0
KAP és AD pénzt	34	30	37	14	48
KAP pénzt és terményt	5	9	3	9	0
AD pénzt és KAP terményt	2	4	1	4	0
Támogató-támogatott háztartás	18	14	23	24	9
	100	100	100	100	100

14. táblázat: A háztartások közötti támogató kapcsolati struktúra

¹² MESSING V., *Lyukakból szőtt háló: háztartások közötti támogató kapcsolatok roma és nem roma szegények körében*, in *Szociológiai Szemle*, 2006/2, 42.

A mi adataink (14. táblázat) ezzel szemben némileg kedvezőbb képet mutatnak. Kedvezőbb abból a szempontból, hogy az általunk vizsgált kisgyermekes nőkhöz tartozó háztartások „csak” 13 %-áról mondható, hogy támogatást sem nem kap, sem nem ad. Ugyanakkor picit alacsonyabb a támogatásban részesülő és azt adó háztartások aránya. A háztartások legmagasabb arányban (34%) anyagilag támogatják egymást szüleikkel vagy/és testvéreikkel.

A Pest megyei kistérségben élő romák között a legmagasabb az izolált háztartások aránya (is), illetve a transzferek elsősorban egymás anyagi támogatásából áll. (Nagy kérdés, hogy milyen áron történik mindez, hogy ez a helyzet tovább növeli-e a kiszolgáltatottságot és tehetetlenséget?! Utalhatunk itt a már idézett szociális munkás megfigyelésére.) Pest megyében élő nem roma háztartások támogató kapcsolatai tűnnek a legerősebbnek: majdnem negyedik kétoldalú és minden típusú támogatásban részesül.

	Iskolai végzettség		Háztartástípus			
	Max. 8 általános	Iskola szakmával	egyedülálló gyerekekkel, egyéb családtag nélkül	egyedülálló gyerekekkel, más családtag	pár gyerekekkel, egyéb családtag nélkül	pár gyerekekkel, egyéb családtag
Támogatás nélküli háztartás	14	7	15	20	13	10
KAP pénzt	10	20	6	0	12	19,5
AD pénzt	16	7	12	10	12	20
KAP terményt	2	3	3	10	2	0
KAP és AD pénzt	38	24	31	47	33	36
KAP pénzt és terményt	2	12	5	0	6	3
AD pénzt és KAP terményt	2	1	0	0	3	0
Támogató-támogatott háztartás	16	26	28	13	19	11,5
	100	100	100	100	100	100

15. táblázat: A háztartások közötti támogató kapcsolati struktúra iskolai végzettség és háztartástípusok szerint (%)

Végül a 15. táblázatban két olyan összefüggést szeretnénk bemutatni, ami egyrészt ismét bizonyítja az iskolai végzettségből fakadó hátrányokat, illetve a háztartástípusok szerinti különbségeket. Az egyedülálló, gyermeket egyéb családtag nélkül nevelő nők háztartásaiban a legmagasabb a támogató-támogatott háztartások aránya. Érdekes módon a személyes kapcsolataik, társas – főleg pszichés – támogatás tekintetében oly pozitív képet mutató háztartások, ahol a nő egyedül, más családtaggal neveli gyermekét a legizoláltabbak a háztartások közötti támogatások tekintetében. Egy ötödük semmilyen támogatásról sem számolt be.

Fontos megjegyezni, hogy azonos iskolai végzettség mellett (max. 8 általános) a nem roma nők háztartásai izoláltabbak, rosszabb pozíciójuk van: a támogatás nélküli háztartások aránya 24% szemben a romák között mért 11,5%-kal. A magasabb iskolai végzettségű csoportokban pedig épp ellenkezőleg, azokban a háztartásokban, ahol roma nők vannak kevesebb az izolált, és magasabb a támogató-támogatott háztartások aránya! (roma nők

csoportjában a mindhárom típusú támogatást kapók aránya 39%, a nem romák esetében ez csak 21%).

Kirekesztődés – Kötődés (a településhez)

A három vizsgált kapcsolati dimenzió (bizalmas kapcsolat, barát és háztartások közötti támogatás) alapján egy 3 fokú, összevont mutatót képeztünk a kirekesztődés fokát mérendő: nem kirekesztett, részben és nagyon kirekesztett. (Ez utóbbiba tartoznak, akik legalább kétféle támaszt nélkülöznek.)

	Nem kirekesztett	Részben kirekesztett	Nagyon kirekesztett
Teljes	60	29	11
BAZ megyei kistérség			
Nem roma	60	28	12
Roma	64	29	7
Pest megyei kistérség			
Nem roma	67	30	3
Roma	50	30	20
Iskolai végzettség			
Max. 8 általános	57	30	13
Iskola szakmával	70	25	5
Munka			
Van jövedelme	64	29	7
Eltartott	57	29	14
Eltartott (nem roma)	56	29	15
Háztartástípus			
egyedülálló gyerekekkel, egyéb családtag nélkül	56	28	16
egyedülálló gyerekekkel, más családtaggal	78	13	9
pár gyerekekkel, egyéb családtag nélkül	59	30	11
pár gyerekekkel, egyéb családtaggal	63	28	9

16. táblázat: A kirekesztődés előfordulása

A 16. táblázat szerint a hátrányos helyzetű kisgyermekes anyák mindössze 60%-ára igaz, hogy személyes kapcsolatain keresztül a családi, illetve a tágabb baráti és közösségi kapcsolatain keresztül a társadalomba való beilleszkedésének feltételei rendelkezésére állnak. Más szóval a hátrányos helyzetű anyák 40%-a a társadalom kohézióját „gyengíti” azzal, hogy őket a társadalom valamilyen formában tulajdonképpen kirekeszti. Ezen belül is 11%-uk mondható nagyon kirekesztettnek.

Ha etnikai és térségi hovatartozás szerint vizsgáljuk az eredményeket, legmagasabb arányban a Pest megyei roma nők tekinthetők kirekesztettnek, míg a BAZ megyei kistérségben kisebb

arányban ugyan, de ez inkább a nem romákra jellemző. Azonos iskolai végzettség szerint nincs különbség a roma és nem roma nők között. Általánosan igaz, hogy alacsonyabb iskolai végzettség mellett nagyobb fokú kirekesztődéssel találkozhatunk. Érdekes viszont, ha a nők eltartotti státusza szerint vizsgáljuk a kirekesztettséget, akkor eszerint szignifikáns különbség csak a nem romák esetében van. Az ő esetükben az eltartott nem roma nők 15%-a erősen kirekesztettnek mondható. A háztartástípusok szerinti bontásnál nagyon érdekes, hogy az a hátrányos helyzetű, szegény nő, aki teljesen egyedül neveli a gyermekét a társadalmi kirekesztődés szempontjából jóval veszélyeztetettebb, mint az, aki ugyan társ (apa) nélkül, de más felnőttel (akár szülővel, akár egyéb rokonnal) együtt neveli a gyermekét. Az édesanyának ezek a felnőtt emberek olyan fajta lelki támaszt biztosítanak, ami pénzre (anyagiakra) ugyan nem váltható mégis olyan erős kohéziós és megtartó erővel bír, ami a kirekesztettség érzése ellen hat, attól megvéd.

	Nem kirekesztett	Részből kirekesztett	Nagyon kirekesztett
A településen született	67	27	6
Nem ott született	54	31	15
Nem ott született (roma)	53	27	20
Szeret itt élni	64	29	7
Nem szeret itt élni	50	27	23
Nem szeretne elköltözni	65	28	7
Településen máshova szeretne költözni	61	24	15
Más településre szeretne költözni	55	32	13

17. táblázat: Kirekesztődés – kötődés a településhez

A kirekesztettség érzése és egy adott településhez, környékhez való kötődés, lehet, hogy sokszor csak tudat alatt, de nagyban összefügg. A kirekesztettség mértékét „számszerűsítvén” jól látszik, hogy milyen nehéz azoknak, akik nem az adott településen születtek. Hátrányos helyzetüket és kirekesztettségüket ez nagyban fokozza, és ez különösen a roma nőkre igaz. Úgy látszik, ők a saját közösségükből egyszer kiszakadván sokkal nehezebben tudnak egy új közösségbe beilleszkedni, illetve nehezebben tudja a közösség őket befogadni.

Aki kirekesztett, az nem szeret azon a helyen élni. Vagy fordítva? Aki nem szereti azt a helyet, ahol él, az nem fog tudni beilleszkedni és kirekesztetté válik? Nehezen eldönthető, tipikusan a tyúk vagy a tojás kérdése. Mindenesetre akik bárhova máshova (akár településen belül, akár kívül) el szeretnének költözni, azok többek között azért mennének, mert kirekesztettnek érzik magukat. Nekik valószínűleg máshol se lenne könnyebb, épp ezért nagyon fontos lenne, hogy ezek az emberek ott helyben, ahol laknak próbáljanak meg valami módon gyökeret verni és beilleszkedni.

SUMMARY

The paper „Social networks. Dimensions of exclusion among socially deprived roma and non roma women with small children” systematically analyses and highlights the different network characteristics of 250 young mothers and their families who live in two socially deprived but structurally different sub-regions in Hungary. Several aspects of the network resources are studied: strong ties such as intimate relations, friendship ties and all kinds of transfers between the households. Compared to roma and non roma national samples in both groups social exclusion and network deprivation strongly correlate. In case of the most extreme exclusion, the ethnicity factor of deprivation regarding social capital is shown: generally poor roma women have fewer network resources than the comparable non-Roma group. However when exclusion and deprivation are studied local embeddedness is an important and relevant factor that should be taken into account.

BOROS Julianna

Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar
Társadalmi Kapcsolatok Intézete Közösségi és Szociális Tanulmányok Tanszék
Pécs, Magyarország

*A roma/cigány tanulók támogatása**„Amrita”: egy inkluzív közösség és támogató program az 1990-es években***BEVEZETŐ**

A cigány/roma tanulók iskoláztatásának problémái a XX. századtól foglalkoztatják a magyar szakembereket, amikor is a cigány gyermekek nagyobb számban kezdtek bekapcsolódni az alapfokú oktatásba. 1945 előtt a cigány gyermekeknek csak a fele járt néhány évig iskolába. A két világháború között a magyar hatóságok igen nagy erőfeszítéseket tettek a négyosztályos iskolázás kiterjesztése, s ezzel párhuzamosan a vándor cigányok letelepítése érdekében. Ennek ellenére a Kemény István és munkatársai által 1971-ben végzett felmérés szerint a két világháború között tanköteles korú – tehát a felmérés idején 35-59 éves – cigányok 50%-a sohasem járt iskolába.¹ Az 1970-es években végzett társadalomkutatások hatására fordult az oktatáspolitikai és az oktatáskutatók figyelme a roma tanulók iskoláztatásának problematikája felé. A vizsgálatok egyrészt az iskola és a társadalmi mobilitás összefüggéseit elemezték, másrészt az oktatási és társadalmi egyenlőtlenségek okait és következményeit. Az eredmények nyilvánvalóvá tették, hogy bizonyos társadalmi csoportoknak másokénál kevesebb az esélyük a társadalmi státuszuk változtatására, életesélyüket a születés determinálja. Az 1966-ban Coleman által végzett kutatás is azt bizonyította, hogy a tanulók iskolai eredményességét elsősorban a szülők szocioökonómiai státusza határozza meg, s csak másodsorban az iskola. A család szerepe meghatározó a társadalmi mobilitási esélyek tekintetében, a szülők iskolázottsága, foglalkozása nagymértékben befolyásolja gyermekük jövőképét és lehetőségeit. Márpedig a cigány szülők társadalmi státuszát általában az alacsony iskolai végzettség, a szakképzetlenség jellemzi, melynek következtében munkaerő-piaci esélyeik rosszabbak, mint a társadalom többségének. A rendszerváltozás után bekövetkező foglalkoztatáspolitikai válság a cigány családokat sújtotta leginkább, hiszen elsőként az alacsony iskolai végzettségű, szakképzetlen, betanított és segédmunkások veszítették el a munkahelyüket, s kerültek a tartós munkanélküliség állapotába. Gyermekeik számára a státusz-változás, a kitörés egyetlen lehetséges útja az iskola volt.

¹ KEMÉNY I. – JANKY B. – LENGYEL G., *A magyarországi cigányság 1971–2003*. MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézete – Gondolat Kiadó, Budapest, 2004, 77.

Az 1990-es évek végén zajló kutatások bebizonyították, hogy a pályaválasztás idején a roma szülőknek konkrét elképzelései voltak gyermekeik jövőjét illetően. Minél magasabb iskolai végzettséggel rendelkezett a szülő, és emellett minél jobban tanult a gyermek, annál valószínűbb volt, hogy a szülő konkrét elképzeléssel rendelkezik a gyermek jövőbeli, szakmát érintő választásával kapcsolatban.² Kemény, Havas és Liskó 2000-ben végzett kutatása szerint: „(...) a pályaválasztás társadalmi determinációja a cigány gyerekek esetében sem különbözött a nem cigányokétól. A gyerekeknek szánt foglalkozás és a szülők iskolázottsága között a legszorosabb az összefüggés. Azok közül a szülők közül, akik maguk szakmukás végzettséggel rendelkeztek, kétszer, azok közül pedig, akik érettségiztek, háromszor annyian szánták értelmiséginek a gyerekeiket, mint azok, akik nem végeztek el az általános iskolát.”³

A szociálisan hátrányos helyzetű etnikai kisebbség, a cigány népesség gyermekei ezért az oktatásfejlesztés fókuszába kerültek. A korábbi pedagógiai gyakorlattól eltérő („kisegítő osztályok”!) pedagógiai szemlélet kezdett elterjedni, melyben a felzárkóztatás, a hátránykompenzálás mellett megjelentek a nemzetiségi, kisebbségi oktatással foglalkozó fejlesztések, az integrációs törekvések és a tehetséggondozással kapcsolatos oktatási programok és hálózatok is. Az 1990-es években a cigány tanulók oktatására vonatkozó jogi szabályozást, melyet az 1993. évi, a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló LXXVII. törvény, valamint a közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény tartalmazott, a gyakorlati tapasztalatok nyomán később módosították. Nehéz eldönteni, hogy az 1990-es években megvalósított oktatási programok és oktatáspolitikai törekvések hozzájárultak-e a cigány tanulók szocializációjához, oktatási deficitjük vagy kisebbségi helyzetükből fakadó hátrányaik kompenzálásához. Tanulmányomban amellet érvelek, hogy igen: alapvetően mindkét célhoz közelebb vittek, s ezt alátámasztandó egy dél-dunántúli civil (diák) szervezet, később egyesület hátránykompenzáló, tehetséggondozó tevékenységének hatását vizsgáló kérdőíves felmérés eredményeit mutatom be.

Elsősorban céлом volt megtudni, hogy a cigány tanulók iskolai sikerességének elősegítésére törekvő tehetséggondozó, hátránykompenzáló programok milyen hatással voltak a cigány tanulók későbbi életére a dél-dunántúli régióban. A kutatás során előre meghatározott szempontok alapján igyekeztem feltárni a cigány tanulók iskolai sikerességének előmozdítását segítő és hátráltató tényezőket. Mindezek között a család szerepét kiemelten a szülők társadalmi státuszához képest történt mobilitási mutatókkal (legmagasabb iskolai végzettség, foglalkozás, stb.) vetem össze. A felmérés fő célcsoportja az 1995-2000 között középiskolákban tanuló dél-dunántúli cigány fiatalok voltak, annak a tehetséggondozó hálózatnak a tagjai, melyet az Amrita OBK Egyesület működtetett. Kutatásomban elsősorban olyan cigány fiatalokat kérdeztem kvantitatív és kvalitatív módszerek segítségével, akik egy tehetséggondozó program tagjaként közösséget alkottak, majd később egyéni céljaik elérése érdekében különböző utakon folytatták életüket.

CIGÁNY/ROMA

A cigány vagy roma megjelölést szinonimaként alkalmazom. Napjainkban Magyarországon a cigány/roma népességgel foglalkozó kutatások és tudományos közlések különböző szempontok szerint határozzák meg a célcsoportot, alapvetően a cigány/roma népességet. A neveléstudomány és a társadalomtudományok területén megjelent írások a célcsoport definiálására törekuszenek, s miközben a „Ki a cigány?” kérdésre keresik a választ, próbálják megbecsülni a

2 HAVAS G. – KEMÉNY I. – LISKÓ I., *Cigány gyerekek az általános iskolában*, Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2001.

3 HAVAS G. – KEMÉNY I. – LISKÓ I. (2001) i.m. 171.

Magyarországon élő cigányok/romák számát és az összlakosságon belüli arányát. A meghatározáshoz alapvetően az önbevallásra (önmeghatározás) és a társadalmi környezet megítélésére támaszkodnak. Reprezentatív szociológiai kutatások alapján becslések születtek a cigány népesség számára vonatkozóan. 1971-ben a Kemény István és munkatársai által végzett cigánykutatás 320 000 főre, az 1993-as vizsgálat 468 000 főre, a 2003-as pedig (1%-os reprezentatív vizsgálat) 570 000 főre becsülte a magyarországi cigány népességet.⁴

A népszámlálási statisztikai adatok sem adnak pontosabb képet. 2001 óta önkéntes alapon történik a nemzetiségi vagy etnikai hovatartozásról való nyilatkozat, emellett rákérdeznek az anyanyelvre, valamint a családi, baráti közösségben használt nyelvekre is. A 2001-es adatok szerint a cigány/roma kisebbséghez tartozók száma 205 720 fő volt, 10 évvel később a 2011. évi adatgyűjtéskor már 315 583 fő.⁵ A válaszadók körében történő jelentős növekedés nem a cigány népesség hirtelen megugró számát jelzi, hanem a válaszadási hajlandóság megváltozását, ugyanis a 2011. évi népszámlálás során az országos és helyi nemzetiségi és kisebbségi önkormányzatok civil szereplőkkel együtt motiválták tagjaikat a hovatartozás bevallására. Úgy tűnik, kezdeményezésük sikerrel járt. Napjainkban a Kemény és munkatársai által végzett kutatások alapján kb. 800.000 főre becsülhető a cigány népesség Magyarországon.

HÁTRÁNYOS HELYZET

A hátrányos helyzet fogalmát több tudományterületen alkalmazzák, értelmezése viszont tudományáganként eltérő. A pedagógia a hátrányos helyzetet elsősorban a sikeres iskolai előrehaladás szempontjából fogalmazza meg, a gyermeknek a többiekéhez, az elitéhez, a társadalmilag kedvezményezettekéhez viszonyított kedvezőtlen pozícióját,⁶ míg a szociológia a depriváció magyar fordításaként is definiálja⁷, vagyis mint megfosztottságot, szegénységet, az átlagtól való lemaradást, leszakadást, devianciát. A jog területén igen érdekes értelmezések születtek. Az 1993. évi LXXIX. törvény például a hátrányos helyzetű tanuló meghatározást bizonyos feltételek teljesülése esetén alkalmazta, melyek az utóbbi évtizedben többször módosultak. A társadalmi-gazdasági-földrajzi környezet szempontjából is meghatározható a fogalom, s a különböző tudományterületek mindegyikén (például a neveléstudományban) más-más, egymástól eltérő értelmezések léteznek. Holott a fogalom használata vagy értelmezése első olvasatra egyértelműnek tűnik, hiszen a szavak önmagukért beszélnek. Ennek ellenére nem létezik olyan definíció, amely praktikusán minden területen alkalmazható volna. Az oktatás terén például olyankor beszélünk hátrányos helyzetről, amikor a tanuló alacsony iskolai teljesítményét, továbbtanulásának, pályaválasztásának korlátozottságát kedvezőtlen családi és életkörülményei okozzák. A hátrányos helyzet megváltoztatására való törekvés mind az egyén (gyermek/fiatal), mind a környezete (család, iskola), mind a társadalom szempontjából fontos, s a változáshoz szükséges eszközök és módszerek tekintetében különböző lehetőségek állnak rendelkezésre. A hátrányos helyzet fogalmát a közoktatásban korábban, már az 1930-as években is alkalmazták, de nem definiálták ilyen módon. Az oktatáspolitikában a hátrányos helyzetű csoportokat különféle társadalmi státusz alapján (melyet a származás és a szülők foglalkozásának jellege determinál) határozták meg. Kozma Tamás az 1970-es évek közepén hátrányos helyzetűeknek tekintette azokat a gyerekeket és fiatalokat, akik iskolai kudarcot szenvedtek: megbuktak, sőt

4 KEMÉNY I. – JANKY B. – LENGYEL G. (2004) i.m. 77.

5 Központi Statisztikai Hivatal, Népszámlálás 2001., 2011. www.ksh.hu

6 PAPP J., *A hátrányos helyzet értelmezése*, in *Educatio*, 1997/1, 3.

7 ANDORKA R., *Bevezetés a szociológiába*, Osiris Kiadó, Budapest, 2003.

lemorzsolódtak már az alsó fokú oktatás során. Kozma becslése szerint az 1970-es években minden ötödik tanuló kimaradt az iskolából vagy évismétlésre kényszerült. Szintén az oktatási statisztikák tanúsága szerint mintegy negyedrészüik képezhetetlen, gyogyepedagógiai eset és különleges bánásmódra szorul, másik negyedrészüik cigány tanuló.⁸ Az 1980-as évektől az oktatáspolitikával foglalkozó szakemberek, az oktatásban kutatást végző tudósok elsősorban már halmozottan hátrányos helyzetről beszélnek, írnak. Ekkor kezdődik a társadalmi egyenlőtlenség és az oktatásban megjelenő egyenlőtlenségek közötti összefüggések vizsgálata, melyben kiemelt fontossággal bírnak a társadalom hátrányos helyzetű csoportjai s az iskolarendszernek a társadalmi egyenlőtlenségeket felerősítő hatása. Bourdieu (1978) az iskolát másodlagos szocializációs közegként fogalmazta meg, rámutatva a származás meghatározó voltára és a hátrányos helyzet generációkon átívelő újratermelődéására. Basil Bernstein az iskola által újratermelt egyenlőtlenségek okai közül a nyelvi készségek különbözőségét emelte ki (1964). Megállapítása szerint a különféle társadalmi rétegek gyermekei eltérő nyelvi készségeket sajátítanak el családjukban, a használt nyelv pedig erősen befolyásolja a gyermekek egész gondolkodását. Az iskolák viszont középosztályi, sőt felső középosztályi nyelvet (kódot) használnak az oktatás során, ezt követelik meg a tanulóktól is, akik közül sokan nem tudnak megfelelni ennek az elvárásnak. Nemzetközi szinten a PISA-eredmények (2003) kimutatták, hogy a társadalmi származás és az iskolai pályafutás közötti összefüggések erősebbek hazánkban, mint Európa más országaiban. Az 1980-as évek közepétől a társadalmi egyenlőtlenségek és az oktatás területén is halmozottan hátrányos helyzetről beszélnek a kutatók. Ilyenkor a hátrányos helyzet több kritériuma (társadalmi státusz, alacsony jövedelem, a szülők iskolai végzettsége, rossz lakáskörülmények, deviancia a családban-mikrokörnyezetben, a család nagysága, az eltartottak száma, a család egzisztenciális biztonsága, kisebbségi vagy etnikai származás, a szülők betegsége) együttesen fordul elő, melyekhez az aktuális társadalmi-gazdaságföldrajzi körülmények is hozzájárulnak.

A jogi szabályozásban is deklarálják a társadalmi esélyegyenlőség és a hátrányos helyzet fogalmi összefüggését. Az 1985-ben megjelent oktatási törvény (1985. évi I. törvény az oktatásról) megállapítja, hogy „a társadalmi esélyegyenlőség érvényesülésének elősegítése érdekében az állam a hátrányos helyzetben levőknek támogatást nyújt”. A gazdasági és társadalmi változások befolyásolják a fogalomhasználatot és a célcsoport körét is. (Korábban a hátrányos helyzetű tanulók kategóriájába leginkább a fizikai dolgozók gyermekeit sorolták.) Az 1990-es évektől az integrációs politika az oktatásban is megjelenik, a hátrányos helyzetű tanulók felzárkóztatását, a hátrányok kompenzálását tűzve ki célul. A nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvény rendelkezései és az 1993. évi LXXIX. közoktatási törvény megszünteti az oktatási intézményekben is a származásra (például cigány, fizikai dolgozó) vonatkozó regisztrációt, adatgyűjtést. A 2002-ben megindult integrációs politika következtében a fogalom bizonyos mértékig átértelmeződött, ahogyan az „integrált oktatás” kifejezés is, hiszen korábban a fogyatékos (napjainkban a sajátos nevelési igényű – SNI) tanulók „normál” tagozaton történő oktatását mondták integráltnak, illetve inkluzívnak.

FELZÁRKÓZTATÁS, HÁTRÁNYKOMPENZÁLÁS

A cigány tanulók iskolai kudarcainak csökkentésére az 1970-es évektől felzárkóztató programok működtek, melyek ideológiájukat tekintve inkább a kudarc és kevésbé az elérendő iskolai sikeresség oldaláról közelítették meg a problémát. A „lemaradó”, „hátrányos helyzetű” tanulókat – köztük a cigány származású diákokat – fel kellett zárkóztatni a „többséghez”, a

8 KOZMA T., *Hátrányos helyzet: egy oktatásiügyi probléma társadalmi vetületei*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1975, 25.

tanulói készségek-képességek „erősségei” helyett a „gyengeségekre” koncentráltak, amelyek következtében a tanulással és az iskolával kapcsolatos negatív attitűdök nem változtak a diákok és családjuk körében. Az oktatáspolitikai leginkább a lemaradókra koncentrált.

Magyarországon a rendszerváltozást követő években (és azóta is) a hátrányos helyzetű és cigány tanulók iskolai sikerességének előmozdítására különböző pedagógiai és egyéb szociálisnak tekinthető oktatási programokat vezettek be. A cigány tanulók esetében nem egyértelmű, hogy elsősorban oktatási, szocializációs vagy kisebbségükből adódó hátrányaik kompenzálására törekednek-e az egyes támogató programok. Ennek valószínűleg az az oka, hogy már a rendszerváltást követő első oktatási intézkedések között külön szerepeltették a cigány tanulók fejlesztésére vonatkozó javaslatokat. A nemzeti és etnikai kisebbségek oktatására vonatkozó javaslatok, majd később törvények⁹ a Magyarországon élő nemzetiségek és kisebbségek jogait szabályozták, de az oktatás területén alapvetően speciális tanulói csoportként kezelték a cigány népesség gyermekeit. A közoktatási és kisebbségi törvények egyidejű megjelenése nem tisztázta, inkább bonyolította a cigány tanulók helyzetét. A család alacsony gazdasági státusza helyett a szocioökonómiai státuszból fakadó hátrányok közül leginkább a kisebbségi hovatartozást emelték ki, mint amik hátráltatják az iskolai eredményességet. A hátráltató tényezők közé sorolták a cigány tanulók korai családi szocializációját, a cigány népesség hátrányos megkülönböztetését, a cigányság szociális helyzetét. A szociális helyzet és a tanulási siker közötti összefüggések közismertek.¹⁰ A cigány tanulók iskolai sikertelensége nem vezethető vissza egyetlen problémára. A különböző problémák: az alacsony tanulási motiváció, eltérő szocializáció, rossz szociális helyzet, nyelvi hátrány, előítéletek, iskolán belüli szegregáció, az alkalmazott programok és a pedagógiai módszerek alkalmatlansága összefüggnek egymással,¹¹ s több tekintetben túlmutatnak a szűken értelmezett kisebbségi oktatás kérdéskörén. A magyarországi cigány tanulók oktatásának sikerességét és identitáserősítését szolgáló jogszabályi háttér legfontosabb dokumentuma a nemzeti, etnikai kisebbség óvodai és iskolai oktatásának irányelvéről szóló 32/1997. (XI.5.) MKM rendelet, ám a benne szereplő a „cigány felzárkóztató oktatás” kifejezést, több szakértő és a kisebbségi ombudsman is kifogásolta, mivel az a cigányságot felzárkóztatandó közösségként határozza meg. Az Oktatási Minisztérium 13/1999 (III.8.) OM rendeletében – a szabályozás tartalmának változatlanul hagyása mellett – új nevet adott ennek az oktatási formának, amely eszerint *cigány kisebbségi oktatás*.¹² Ennek az oktatási programnak két elemet kellett tartalmaznia: egyrészt a kisebbségi önismeret fejlesztését, a kulturális és nyelvi nevelést, másrészt a hátrányok csökkentését célzó szocializációs, kommunikációs, tantárgyi fejlesztést, tehetség gondozást. Vagyis a cigány kisebbségi oktatás az elmaradottság értékképletét fűzi a cigány/roma identitáshoz.¹³ A kilencvenes évek oktatáspolitikájának nem sikerült javítania a hátrányos helyzetű cigány gyermekek iskolai előmenetelén, viszont törvényes lehetőséget biztosított ahhoz, hogy a cigány gyermekeket külön osztályba, csoportba sorolják, szegregáltan oktassák. Nem állami szervezetek és intézmények ellensúlyozásként olyan oktatási programokat alkottak, amelyek a cigány tanulók hátrányainak csökkentésére, kompenzálására, iskolai sikerességük elősegítésére törekedtek. Az 1990-es évek elején-köze-

9 1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól, illetve az 1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról.

10 RADÓ P., *A nemzeti és etnikai kisebbségek oktatása*, Oktatáskutató Intézet, Budapest, 2009, 4-6.

11 HARSÁNYI E. – RADÓ P., *Cigány tanulók a magyar iskolában*, in *Educatio*, 1997/Tavaszi, 3.

12 FORRAY R. K. – PÁLMAINÉ ORSÓS A., *Hátrányos helyzet vagy kulturális kisebbség – cigány programok*, in *Educatio*, 2010/1. 76.

13 FORRAY R. K. – HEGEDŰS T. A., *Oktatáspolitikai változások a cigány gyerekek iskoláztatásában*, in *Iskolakultúra*, 1995/24, 7-18.

pén elhivatott civil szereplők (különböző szakterületekről – pedagógiai, jogi, szociális, közgazdasági stb. – érkező) új típusú, elsősorban pedagógiai – szolgáltatói – tevékenységet végeztek (később szervezeti, intézményi formában), s többek között hátránykompenzáló és tehetséggondozó programokat működtettek.

CIGÁNY/ROMA CSALÁDOK ÉS AZ ISKOLA

A család az elsődleges szocializációs közeg, ahol a normák és az értékek internalizálódnak, a szülők mint „minta-adók” vannak jelen, s a szocializáció egy folyamat, mely során az egyén társadalmi lényé válik.¹⁴ A szocializáció tartalmazza a társadalmi közösség normáit, szabályait, a kötelezettséget, felelősséget és a különböző viselkedési szabályokat. Somlai szerint általában a kulturális átörökítés folyamata, de vannak más megközelítések¹⁵ is, melyek szerint inkább az alkalmazkodási készség kialakítását jelenti a társadalomban. A cigány családokban zajló szocializációra egyértelmű választ nem lehet adni, hiszen heterogén társadalmi csoportról beszélünk, ahol a csoportok, közösségek és családok között is nagyon nagy különbségeket találhatunk. Mégis egy közös pontot meghatározhatunk, az iskolára mint intézményre nem tekintenek pozitívan, a szülők életében leginkább negatív élmények, érzések, sikerek helyett inkább kudarcok társulnak az iskola világához, így a szocializáció során leginkább ezen minták öröklődnek. Az iskola, mint az oktatás és a másodlagos szocializációs színtér helyszíne a társadalmi mobilitás szinte egyetlen kiútja napjainkban. Mégis a továbbtanulási mutatók szerint a cigány családok gyermekei a többségi társadalom tagjainak gyerekeihez képest elenyésző számban jutnak tovább középfokú iskolába, s szereznek piacképes tudást esetleg érettségit. Magyarországon az 1990-es évek elején végzett kutatások egyértelműen bizonyították, hogy a roma tanulók továbbtanulási esélyei jóval elmaradnak kortársaikéhoz képest.¹⁶

Középfokú iskola	Összes tanuló	Roma tanulók
	%	%
Szakiskola	6,0	9,4
Szaktunókásképző	35,5	30,2
Szakközépiskola	32,0	10,0
Gimnázium	24,2	0,6
Középfokú iskola együtt	56,2	10,6
Összesen	97,7	50,2

1. táblázat: Az 1992–93-as tanév továbbtanulási adatai általános iskolások körében
Forrás: KEMÉNY I., 1996, 81.

14 SOMLAI P., *Szocializáció*, Corvina Kiadó, Budapest, 1997. 14.

15 CSEH-SZOMBATHY L., *A gyermekkori szocializáció jelentősége a háztartási és szülői szerepekre való felkészítésben*, in MELEG Cs. – SCHADT M., *Politikai szociológiai és családszociológiai szöveggyűjtemény*. JPTE ÁJK, Pécs, 1996.

16 KEMÉNY I. (1996)

Az 1993-ban felvett adatok jól mutatják a rendszerváltás utáni időszak továbbtanulási orientációinak tendenciáját. Ezen időszakra jellemző, hogy a hátrányos helyzetű cigány fiatalok továbbtanulási esélyei sokkal rosszabbak a kortársaikéhoz képest, a gimnáziumba való jelentkezésük elenyésző: mindösszesen 0,6%-uk folytatta tanulmányait, érettségit adó képzésben.

Az 1990-es évek elején Kemény István és munkatársai által végzett cigánykutatás szerint a továbbtanulási lehetőségek még mindig csekélyek voltak, és az érettségit adó intézményekben történő továbbtanulás mértéke még mindig elenyésző volt. A legnagyobb problémát pedig a középiskolába bejutott diákok lemorzsolódása jelentette. „A továbbtanulás három útja – a szakmunkásképző iskolák, a szakközépiskolák és gimnáziumok – közül hosszú időn át csak a szakmunkásképző nyílt meg a cigány fiatalok előtt, az is csak kisebb mértékben: 1993-ban a 25–29 évesek 13%-a, a 20–24 évesek 16%-a végzett szakmunkásképzőt, többnyire olyan szakmákban, amelyekben rosszak voltak az elhelyezkedési esélyek. Szakközépiskolába vagy gimnáziumba csak nagyon kevesen jutottak be, és a bejutottak fele lemorzsolódott. A hetvenes években 1,5, a nyolcvanas években 2% volt azoknak az aránya, akik egy évjáratból leérettségiztek. A rendszerváltás idején valamennyire változni kezdett a helyzet, a 20–29 éves fiatalok 3%-a érettségizett.”¹⁷ Kertesi Gábor az 1981/82. tanévben beiratkozó cigány tanulók adatait vizsgálta (iskolai statisztika segítségével), melynek eredményeképpen megdöbbentő adatokat közölt a továbbtanulási tendenciákat illetően a cigány és nem cigány tanulókra vonatkozóan.¹⁸

1000 főre viszonyítva	1000 fő nem roma tanuló	1000 fő roma tanuló
Időben elvégezte az általános iskolát	885 fő	365 fő
Érettségit adó intézményben folytatták tanulmányaikat	430 fő	11 fő
Érettségit szereztek a 4. év után	371 fő	7 fő
Felsőoktatásban kezdték tanulmányukat (1993/94)	99 fő	2 fő

2. táblázat: 1981/82. tanévet beiratkozó cigány tanulók adatai (iskolai statisztika segítségével)

Forrás: KERTESI, 2005

Kemény és munkatársai 2003-ban is vizsgálták a továbbtanulási szándékot, és a vizsgálat során változásokat tapasztaltak a roma tanulók körében. A szakmunkásképzőbe egy kicsit kevesebben (26%) jelentkeztek a korábbi 30,2%-hoz képest, szakközépiskolába 14%, míg a megkérdezettek 10,5%-a jelentkezett gimnáziumba. Az arányok jól mutatják, hogy elindult egyfajta folyamat a cigány származású diákok körében, egyre többen jelentkeztek érettségit adó intézményekbe. Ennek okai között szerepel a társadalom változása, valamint az a felismerés, hogy a jobb megélhetés és jövő reményében szükség van az érettségi bizonyítvány megszerzésére, nagyobb az esély a további tanulmányok folytatására, akár felsőfokon.

A család szerepe a szocializáció során a gyermek jövőképe alakulásában, a pályaválasztás időszakában jelentős, de kijelenthető, hogy a cigány származású fiatalok számára a jövőkép gyakran szüleikhez hasonlóan alacsony iskolai végzettséget, ebből következően kevesebb munka lehetőséget, jövedelmet, alacsony életminőséget jelent. S a deprivációs ciklus generációkon át öröklődik, s a szegénység csapdájából való kilépésre az oktatáson keresztül vezet az út, s a pályaorientációnak ebben kiemelkedő szerepe van.

17 KEMÉNY I. – JANKY B. – LENGYEL G. (2004) i.m. 81.

18 KERTESI G. (2004)

„AMRITA” – EGY DÉL-DUNÁNTÚLI PÉLDA AZ 1990-ES ÉVEKBŐL

Kvalitatív vizsgálatunkat egy kvantitatív kérdőíves felmérés előzte meg (2015). Kutatásunk célja az volt, hogy felkutassuk az 1994-től működő Amrita OBK Egyesület tagjait, majd információkat gyűjtsünk róluk, megtudjuk, hogy most hol laknak, milyen az iskolai végzettségük, mi lett a foglalkozásuk, s milyen emlékeket őriznek az Amrita egykori szolgáltatásairól, programjairól. Előfeltételezésünk szerint az Amrita tagjainak pályaválasztási döntéseire volt a legnagyobb hatással, arra ösztönözte őket, hogy érettségit adó középfokú intézményekben tanuljanak tovább, s igyekezzenek a szüleikénél magasabb társadalmi státuszba kerülni, inkluzív kortárs közösségeket kialakítani maguk körül. A kutatási beszámolóban¹⁹ a szervezet bemutatásán túl a hátrányos helyzetű tanulók társadalmi státuszváltozására vonatkozó adatok rövid bemutatására van csak lehetőség. A szervezet – mint kortárs-közösség – önszorgító (self-help) jelleggel működő inkluzív rendszerként hálózati közösséget hozott létre. E közösségi hálózat erőteljességét mutatja, hogy tagjainak jelentős része húsz év után is kapcsolatban áll egymással, függetlenül attól, hogy merre vetette őket a sors, hol telepedtek le és alapítottak családot.

A szervezet: Amrita Orientációs Baráti Kör Egyesület

Az 1980-as évek végén Baranya megyében, egy kis faluban, Magyarmecskén felkészült és elhivatott pedagógusok, szociális szakemberek új, innovatív pedagógiai módszereket vezettek be a település általános iskolájában.²⁰ Már a kezdeti lépések után megfigyelhető volt, hogy a tanulók motivációja nő, tudásuk bővül, készségeik fejlődnek, és a bizonyítvány megszerzése már nem csak álom, hanem valóság. Viszont a továbbtanulás, ami az igazi nagy társadalmi státuszváltozást eredményezhette volna, elmaradt – a fiatalok nem tanultak tovább, ha mégis, már az első évben „lemorzsolódtak”. Az új módszereket bevezető szakmai közösség legfőbb törekvése ettől fogva az volt, hogy eljuttassa a hátrányos helyzetű – főként cigány – gyermekeket az érettségit adó, középfokú oktatási intézményekbe.

Ehhez a középiskolai felvételre történő felkészítés mellett arra is szükség volt, hogy reményt, motivációt nyújtsanak a fiataloknak, és jövőképet vetítsenek eléjük. Nyilvánvalóvá vált, hogy a tárgyi tudáson kívül arra is szükségük van, hogy a lelki és/vagy szociális problémáik megoldásában segítséget nyújtsanak nekik. Első lépésként a pedagógusok intenzív kommunikációba kezdtek a helyi közösséggel, a családokkal, majd közösségi, kulturális programokat szerveztek, hogy ezek révén közelebb hozzák a családokat az iskola világához, amely a szülők többségében negatív vagy érdektelen emlékeket idézett.

Az Amrita OBK Egyesület megalakulása szorosan kapcsolódik egy másik innovatív intézmény létrejöttéhez, nevezetesen a Gandhi Gimnázium megalapításához, mely az 1990-es években a társadalmi integráció legfőbb motorjává vált. A Gandhi alapítói és munkatársai sora felkeresték a dél-dunántúli régió településeinek általános iskoláit, beszéltek a szülőkkel, a rokonokkal, így próbálták minél több hátrányos helyzetű, főként cigány származású fiatal elérni és bevonni az induló első osztályba. Mindeközben a családban, a rokonság és a közeli ismerősök körében jelen voltak az idősebb, 7. és 8. osztályos fiatalok is, akik szintén szerettek volna esélyt kapni egy jobb életre, vagyis továbbtanulni, érettségi bizonyítványt szerezni, de koruknál fogva a Gandhi Gimnáziumba már nem jelentkezhettek, ami természetesen csalódottá tette őket. A gimnáziumot alapító és elindító szakemberek úgy érezték, hogy valamilyen módon

¹⁹ A kérdőíves felmérés eredményeiről bővebben olvasható: BOROS J., *Amrita OBK Egyesület egy kérdőíves vizsgálat tükrében*, in *Amrita az ezredforduló után*, PTE Wlisslocki Henrik Szakkollégium – Romológia Tanszék, Pécs, 2015.

²⁰ Amrita Orientációs Baráti Kör Egyesület, Pécs, 2008. www.amritaobkegyesulet.hu

segíteniük kell ezeket a „Gandhihoz túl öreg” fiatalokat is, ezért számukra heti rendszerességgel „diákklubot” szerveztek a Gandhi Gimnázium épületében. Itt indult el az Amrita OBK Egyesület első pályaorientációs célú közössége.²¹

1994 nyarán az Amrita-diákok számára szervezett ingyenes olvasótábor utolsó napján került fel az egyesület létrehozásának gondolata, s a táborban bemutatott színdarab címe adta a szervezet nevét: Amrita, ami annyit tesz, a halhatatlanság itala, az istenek eledele. (A színdarabot maguk a diákok írták, a hindu mitológia egyik motívuma alapján.) Az Amrita OBK Egyesület nevében az OBK hivatalosan a Pályaorientációs Baráti Kör rövidítése, de a diákok maguk között a Dél-Dunántúl régióban leggyakoribb beás cigány családneveket (Orsós, Bogdán, Kalányos) sejtették mögötte...²². Tevékenységi körében az első években a pályaorientáció, a szabadidős, kulturális és közösségi programok szervezése, a tantárgyi felkészítés szerepelt, majd mindez kibővült a különböző szakmai műhelyek szervezésével és működtetésével, továbbá kutatási programok megvalósításával, szakmai kiadványok megjelentetésével, illetve multikulturális ismeretterjesztéssel, felnőttképzéssel, jogvédelemmel.

Eredmények

Társadalmi mobilitás

A kutatás²³ során az egyik legfontosabb kérdés az volt, hogy milyen társadalmi, földrajzi mobilitás jellemzi a megkérdezetteket, és mobilitásukban mennyire játszott szerepet az, hogy az Amrita OBK Egyesület tagjai voltak. A társadalmi mobilitást érintő kutatások elsősorban a szülők iskolai végzettségéhez és a szülők (főként az apa) foglalkozásához mérten vizsgálták a változásokat. Saját kérdőíves kutatásunkban a társadalmi mobilitást három aspektusból vizsgáltuk. Megnéztük, hogy az Amrita-tagok (diákok 1993–1999 között) szüleik legmagasabb iskolai végzettségével azonos vagy annál magasabb iskolai végzettséget szereztek-e, hogy választott foglalkozásuk mennyiben tér el szüleikétől, s hogy képzésüknek és foglalkozásuknak köszönhetően milyen ma a munkaerő-piaci státuszuk.

A társadalmi mobilitás mutatója: szülők és gyermekeik legmagasabb iskolai végzettsége

A mintában szereplő szülők többsége általános iskolai végzettségű vagy nem végezte el a nyolc osztályt sem, de szép számmal voltak szakiskolai vagy szakmunkás végzettséggel rendelkezők is, mindösszesen 1 fő érettségizett. Gyermekeik többsége azonban (63%) felsőfokú végzettséget szerzett, 23%-uk érettségizett, néhányan (1%) az érettségi mellett szakképesítéssel – technikai képzéssel – is rendelkezik, elenyésző a csak alacsony végzettséggel rendelkezők száma (1%). Ez utóbbiak zömmel már felnőttként csatlakoztak a szervezethez, még mindenféle végzettség nélkül, így az ő számukra az általános iskolai bizonyítvány megszerzése is előrelépést jelentett. A továbbtanulásban családalapítási terveik gátolták meg őket. A felsőfokú végzettséget megszerzők jelentős része gimnáziumba járt, s az érettségi után reális lehetőség volt a számára, hogy tanulmányait felsőfokon²⁴ folytassa. A tagok pályaválasztásában több tényező is szerepet játszott, de közülük az Amrita OBK Egyesület által szervezett pályaorientációs program volt a legmeghatározóbb, amely a szociális munka és a pedagógusi pálya iránt érdeklődők számára szervezett felvételi előkészítőt.

21 VARGA A., *Az Amrita – egy diák-társadalmi szervezet születése és fejlődése*, in *Tani-tani*, 1999/1 56-64.

22 Amrita Orientációs Baráti Kör Egyesület, Pécs, 2008. www.amritaobkegyesulet.hu

23 35 fő válaszadót sikerült elérni a 60 főből 20 év után.

24 1996-ban megalapították a Collegium Martineum Tehetséggondozó Kollégiumot, cigány származású fiatalok számára. A kollégium elsősorban az Amrita OBK Egyesület látókörébe került fiatalok részére jött létre, akik érettségit adó középfokú intézményekbe nyertek felvételt, de lakóhelyük távolsága és a családok anyagi helyzete miatt a tanulmányok megkezdése problémát jelentett számukra.

A szülők és gyermekeik iskolai végzettségének összehasonlítása tehát erőteljes intergenerációs mobilitást mutat. Az adatok tanúsága szerint a gyermekek minden elképzelést felülmúlóan túlszárnyalták szüleiket: egy, két, sőt gyakran három fokkal magasabb iskolai végzettséget szereztek náluk. „Természetesnek tekinthető a szülőknek az a törekvése, hogy gyermekeiknek – az iskolán keresztül – minél jobb életésélyt adjanak, és ez a törekvés annál sikeresebb, minél magasabb helyen van valaki a társadalmi hierarchiában.”²⁵ Kérdőíves kutatásunk válaszadói között (43%) találtunk példát arra is, hogy nyolc általános iskolai vagy annál alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkező szülők²⁶ gyermekei egyetemet végeztek és diplomát szereztek. „A modern társadalmakban szegénység és iskolázatlanság a szabályt erősítő kivételektől eltekintve szoros és kölcsönös összefüggésben állnak egymással. Aki iskolázatlan, az nagy valószínűséggel nem tud kitörni a szegénységből, a kiszolgáltatott társadalmi helyzetből, és megfordítva: aki szegénységben nő fel, annak kicsi az esélye arra, hogy magasabb iskolai végzettséget szerezzen.”²⁷

Az Amrita OBK Egyesületbe belépő első diákok elsősorban az egyesület munkatársaitól – pedagógusoktól, szociális szakemberektől – kaptak információt a továbbtanulás lehetőségeiről, és egyben a nehézségeiről is. A későbbiekben azután már ők váltak az információk közvetítőivé. A hasonló nehézségekkel küzdők egymást meghallgatva, egymásnak tanácsot adva, kortárs-segíttéssel, self-help működéssel támogatták egymást, ily módon kicsit pótolva is a távoli családot. A következő években az Amritába belépő diákok számára azok a fiatalok lettek a példaképek, akik elsőként léphettek be egy gimnázium falai közé.

Foglalkozás: szülők és gyermekeik foglalkozása, mint társadalmimobilitás-mutató

Kérdőíves felmérésünk során azt is vizsgáltuk, hogy a korábbi Amrita-tagok választott foglalkozása mennyiben különbözik a szüleikétől, vagyis hogy mekkora státuszváltozás történt a családban. A szülők többsége gyári vagy mezőgazdasági betanított, illetve segédmunkás volt, de akadt köztük több szakmunkás is. Azonban még a szakiskolát/szakmunkásképzőt végzett, vagyis szakmát szerzett szülők többsége sem a végzettségének megfelelő munkakörben dolgozott – egy-egy varrónő vagy kőműves tartozott csak a kivételek közé. A hagyományos cigány foglalkozások is megjelentek a válaszokban (például kosárfonó), de nem túl nagy számban. Figyelembe kell azonban venni, hogy a szülők többsége az 1970–80-as években dolgozott aktívan, amikor Magyarországot a teljes foglalkoztatottság jellemezte, a „kapun belüli munkanélküliséggel”. A szülők szinte kizárólag fizikai munkát²⁸ végeztek a bányákban, a gyárakban, az üzemekben és főként a mezőgazdaságban. Az 1990-es években sokan munkanélkülivé váltak, s még többen rokkantnyugdíjassá. Korábban nehéz fizikai munkát végeztek, melynek eredményeképpen egészségi állapotuk súlyosan megromlott. Ezeknek az embereknek a körében általánossá vált a kilátástalanság, a reményvesztettség.

A rendszerváltás után és még napjainkban is – ha lehetőség adódik – a szülők gyakran napszámosként, idénymunkásként dolgoznak a földeken, sokan „feketén” végzik munkájukat. Találtunk példát arra is, hogy a jobb megélhetés reményében az egész család külföldre költözött, és ott megint csak gyárakban, üzemekben dolgoznak. A vizsgálat alapján megállapítható (pontos adatokat a munkaerő-piaci státusz eredményeinél olvashatunk), hogy a szülők többsége

25 ANDOR M. – LISKÓ I., *Iskolaválasztás és mobilitás*, in *Iskolakultúra*, 2000/18.

26 Az apa vagy az anya iskolai végzettsége vagy mindkettőé 8 általános iskola vagy kevesebb mint 8 osztály.

27 HAVAS G. – KEMÉNY I. – LISKÓ I., *Cigány gyerekek az általános iskolában*, Oktatáskutató Intézet – Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2002, 168.

28 A kérdőíves vizsgálat szerint a korábbi Amrita-tagok (diákok 1993–1999 között) szüleinek foglalkozás szerinti megoszlása a következő: bányász, targoncavezető, traktoros, gyári vagy mezőgazdasági betanított munkás, kőműves, szobafestő, varrónő, hentes, sírásó, háztartásbeli, kesztyűszabász, szakács, konyhai kisegítő, kanász, gulyás, pásztor, óvónő, dajka, könyvtáros, kosárfonó, lelkész.

rokkantnyugdíjas, munkanélküli, időközönként közfoglalkoztatott, s megdöbbentően magas az elhunyt szülők száma is.

Gyermekeik, az Amrita-tagok helyzete, iskolai végzettsége és foglalkozása azt mutatja, hogy megélhetési csélycik sokkal jobbak, mint szülciké. Kertesi Gábor tanulmánya szerint: „(...) »a tudás hatalom«, ami a munkagazdaságtan prózájára lefordítva két dolgot jelent: az iskolai végzettség függvényében csökken a munkanélküliség kockázata, és nő a kereset. (...)”²⁹

A megkérdezettek többsége pedagógiai és szociális területen szerzett végzettséget, és jelenleg is ezen a pályán dolgozik. Feltételeztük, hogy pályaválasztásukban az is szerepet játszott, hogy az Amrita OBK Egyesületben és más programokban is pedagógusokkal, szociális szakemberekkel találkozottak, és mentoraik, patronálóik szakmai támogatásuk mellett személyes példaként is szolgáltak a fiatalok számára. Több „amritás” diák (21%) is említette, hogy az egyesület munkatársai kvázi a „pótszüleik” voltak, akikre családtagként tekintettek, ennek következtében követendő mintául is szolgáltak. A pedagógus végzettségűek a szakmaválasztásában az is szerepet játszott, hogy a településükön (amely többnyire falu, község) nagy tisztelet övezte a helyi tanítót, pedagógust. Eredetileg úgy képzelték, hogy az érettségit szerzett és felsőfokú végzettséggel rendelkező hátrányos helyzetű, főként cigány fiatalok tudásuk, képzettségük birtokában visszatérnek szülőfalujukba, ott fognak élni, dolgozni, ezzel példát mutatnak, s egyúttal segítenek saját közösségük tagjainak. De ahogy teltek az évek, a fiatalok egyéni célokat tűztek ki maguk elé, és mivel távoli városokban tanultak, eltávolodtak közösségüktől, településük életétől. Az interjúk és a kérdőívekre adott válaszok során 34%-uk mondta, hogy nem tért vissza falujába, de munkájával valamilyen módon kötődik a hátrányos helyzetű gyermekekhez vagy a cigánysághoz (pl. pedagógusként cigány gyermekeket, fiatalokat segít, tanít, vagy szociális munkásként cigány közösséggel dolgozik). Az Amrita-tagok foglalkozása: pedagógus, szociális munkás, szociálpolitikus, szociális asszisztens, emellett jelentős a reál vagy műszaki végzettségűek száma is, van köztük közgazdász, építőmérnök, informatikus, operátor, jogász, diplomás ápoló, adminisztrátor, gyógypedagógus, romológus is.

Munkaerő-piaci státusz: a társadalmi státusz egyik meghatározója a munkaerő-piaci pozíció

A megkérdezett Amrita-tagok szüleinek többsége munkaerő-piaci státuszát tekintve inaktív. Jelentős részüik rokkantnyugdíjas vagy öregségi nyugdíjas (31%), időszakosan közfoglalkoztatottként dolgozik (23%), munkanélküli ellátásban részesül, és mellette napszámosként vagy idénymunkásként dolgozik; elhunyt (15,6%), külföldön dolgozik (3%), Magyarországon aktív munkavállaló (4%). A válaszadók elmondták, hogy a rendszerváltást követően a szüleik rossz egészségi állapotban voltak, s a hosszú éveken át tartó munkanélküliség következményeként megélhetésük is bizonytalanná vált. Gyermekeik ebből a szempontból is sokkal jobb helyzetben vannak, többségük alkalmazottként (83%), vezetőként (8%) dolgozik, és csak 8%-uk munkanélküli. Munkaerő-piaci esélyeiket az Amrita-tagok azzal is növelni tudták, hogy lakóhelyet változtattak, hiszen többségük kitelepülésről érkezett, ahol foglalkoztatási esélyeik jobbak voltak ugyan, mint családtagjaiké, de a helyi munkaerőpiacon való elhelyezkedésük kapcsolati tőke hiányában kétséges volt.

Földrajzi mobilitás – „Mozgásban voltak és vannak”

Kérdőíves vizsgálatunkban arra a kérdésre is választ kerestünk, hogy az Amrita-tagokra milyen mértékben volt jellemző a földrajzi mobilitás. Az adatok alapján megállapítható, hogy a vizsgált amritás tagok többsége a Dél-Dunántúl régióból származik, főként Somogy, Baranya

²⁹ KERTESI G., *Cigány gyerekek az iskolában, cigány felnőttek a munkaerőpiacon*, in *Közgazdasági Szemle*, 1995/1, 30-65.

és Tolna megye településeiről. A települések nagyságát tekintve a megkérdezettek elsősorban kistelepülésről – faluból, községből –, néhányan nagytelepülésről, városból vagy megyeszékhelyről érkeztek. A felmérés szerint a megkérdezettek 26%-a telepedett le külföldön, akik közül a többség (69%) jelenleg 30 év feletti, ami egybevág az általános magyarországi migrációs trendekkel. A Magyarországon lakóhelyet változtató Amrita-tagok egyharmada a kistelepülésekről a nagy települések felé vették útjukat, falvakból középvárosokba (pl. Szentendre, Tata) vagy nagyvárosokba, megyeszékhelyre (pl. Pécs, Budapest, Nyíregyháza) költöztek. Vagy tanulmányaik miatt kellett nagyobb városba vagy másik városba költözniük (pl. Pécsről Budapestre), vagy a családalapítás, házasságkötés készítette őket költözésre, de sokakat a munkahely és a megélhetés vonzotta a több lehetőséget kínáló nagyobb városokba vagy külföldre. Néhány kivétel is akad, akik korábbi lakóhelyükhöz hasonló vagy annál is kisebb lélekszámú településre költöztek, egy munkahely, illetve a családalapítás kedvéért. A kérdőíves vizsgálatban megkérdezettek egyharmada él azon a településen, ahol az Amrita OBK Egyesületbe történő belépésekor is lakott. De az elmúlt 20 évben nem folyamatosan laktak itt, hanem közben nagyvárosokban tanultak vagy dolgoztak, néhányuk külföldön is szerencsét próbált, majd újra hazatért szülőfalujába. Az Amrita-tagok többsége azonban (a megkérdezett 74%-a) középiskolás kora óta nem a szülőfalujában él; előbb középiskolai, majd felsőfokú tanulmányai, később a munkahely miatt változtatott lakóhelyet.

AZ AMRITA OBK EGYESÜLET HATÁSA AZ AMRITA-TAGOK ÉLETÉRE

Kutatói kérdéstünk arra vonatkozott, hogy milyen egyesületi szolgáltatások voltak a leginkább hatással a tagok életére, vagyis hogy az egyesületben szerzett tapasztalataik mennyiben segítettek az életükben felmerülő problémák megoldását. Az Amrita-tagok a következő területeket emelték ki:

1. Társadalmi és munkahelyi integráció

„Egész életemet végigkísérte. Barátság, munka stb.”

„Végig a munkám során. Gyermekkel való foglalkozás, csapatjátékok. Pedagógus lettem.”

„Munkám folyamán, könnyebben sikerült elfogadni a munkatársakat és megértetni magam velük.”

„Részt vettem egy szociális asszisztens képzésen, a képzést követően munkát sikerült vállalni.”

„Könnyebb volt beilleszkednem a munkahelyemre. Középiskolai és egyetemi felvételik, segítségadás a kezdeti időkben pl. beilleszkedés, ismerkedés a várossal Pécsen.”

„A 7. kerületi gyermekjóléti intézményben az Amritában szerzett élmények segítettek az ottani munkámat. A pályaorientációnak itt nagy szerepe volt.”

„A munkahelyen az együttgondolkodás a hátrányos helyzetűekkel való törődést, együtt cselekedni közösen.”

„A jogi egyetem befejezése után Varga Aranka³⁰ munkahely-szerzésben volt segítségemre. Az angliai munkában, nyelvtudás, társadalmi beilleszkedés.”

2. Motiváció és önbizalom

„Önállóságot és magabiztosságot szereztem az Amritában és mikor már nem ott voltam, ezeket tudtam hasznosítani az életben.”

30 Alapító tag, az Amrita OBK Egyesület titkára, vezetője, pedagógus.

„Én sokat köszönhetek az Amritának és vezetőinek. Mindig segítettek a tanulmányaimban, ösztönöztek és új világot mutattak meg. Pályázatokban is segítettek, a baráti kötelékek fontosak voltak és maradtak. Mindez sokat segít a mindennapokban.”

„Amikor középiskolába felvételiztem, az Amritából kaptam egy tájékoztató levelet a pécsi középiskolákról és két iskolát is ajánlottak benne nekem, ezek közül az egyikbe felvételiztem és felvettek, itt eldőlt a sorsom.”

„Továbbtanulásnál az Amritából ismert pedagógusok segítettek a középiskolai pályaválasztásnál.”; „A cigány identitásomat erősítette meg és a feleségemet ott ismertem meg”; „Az első tábor alkalmával 1994-ben egy csoportfoglalkozáson felvetették az alapítók/vezetők nekünk azt a kérdést, hogy mit jelent az a szó, hogy »értelmiségi« ... az a csoportfoglalkozás sok évig erőt adott.”

A megkérdezettek (35 fő) közel fele nyilatkozott úgy, hogy az Amrita segítsége nélkül is elérte volna jelenlegi társadalmi státuszát, a többiek úgy vélik, hogy nem sikerült volna eljutniuk oda, ahová az Egyesület segítségével eljutottak, mely azt bizonyítja, hogy identitásukban megerősödött felnőttekről van szó, akik hisznek önmagukban.

A PATRONÁLÓ RENDSZER

Az Amrita OBK Egyesület fő célkitűzése egy self-help jelleggel működő szervezet létrehozása volt. Az alapítók olyan szerveződést szerettek volna megvalósítani, mely az önsegítés mellett egymás támogatását (kortárs-segítést) is jelentheti. Az egyesület patronáló rendszerében alapvetően a kapcsolatokra, tapasztalatokra épülő elgondolás valósult meg, melynek keretében a szakemberek (pedagógusok, szociális munkások stb.) mellett az idősebb fiatalok segítették fiatalabb társaikat. Napjainkban mentori programként ismert ez a rendszer. A patronáló és a patronált között bensőséges, személyes viszony alakult ki, melynek során eltűnt a segítő és a segített közötti távolság, inkább barátként tekintettek egymásra, a pedagógusok pedig a hátrányos helyzetű fiatalok szüleit „pótolták” az „új világban”. A kérdőívben szerepelt egy kérdés, amely azt firtatta, hogy a válaszadó szerint mit is jelent a patronáló rendszer. A válaszokból e rendszer három fő jellemzője rajzolódott ki:

1. A diák segítette a diákat tanulmányaiban és eligazodni az élet nagy dolgaiban – kortárs-segítés

„A célcsoportból »kivált« fiatalok kísérték utunkat, mind a családi, mind az iskolai előmenetelben.”; „Idősebb tanuló segíti a fiatalabbat tanulmányaiban.” „Bemutattuk az iskolát ahová jártunk – orientáció, ösztöndíj – pénzügyi támogatást, oktatás-felkészülés, nevelés-értékrend.”

2. Korrepetálás: a pedagógus segítette a diákat tanulmányaiban

„Pedagógus mentorált, segített egy diákot, minden diáknak volt mentora, patronálója.”; „Tanárok korrepetáltak.”; „Pedagógus segített Amritás diákot.”; „Tanulókat mentoráltak tanárok.”

3. A pedagógus a korrepetálás mellett (igény szerint) segítette a diákat problémái megoldásában

„A patronáló rendszer megteremtette a családias légkört a tanulóknak.”; „Hátrányos helyzetű diákok segítése, pl. négyesre írtam a magyar dolgozatomat Aranka intenzív felkészítésé-

vel”; „A patronáló tanárok segítettek a továbbtanulásban, valamint a felzárkózásban az adott tanintézményben.”; „A tanár segített, támogatott a tanulásban a jövő tervezésében.”; „Számomra egy olyan tanár-diák kapcsolatot jelentett, amiben mind tanulmányi, mind magánéleti problémáimra közösen kerestünk megoldást”; „Hátrányos helyzetű cigány fiatalok támogatása, ösztönzése a továbbtanulásra, abban való segítése.”

Mit jelentett a megkérdezettnek a patronáló rendszer?

„Mindenkinek volt valakije, aki foglalkozott vele.”

„Egy tehetséges diák (hátrányos helyzetű) pályájának egyengetése, lehetőségek megteremtése.”

„Odafigyelést, segítséget.”

„A kérdéseimre megbízható választ kaptam.”

„Az hiszem, abban az életkorban komoly útmutatást és vezetést, amely utólag jól látom, nem engedte meg, hogy» elkallódjak«:).”

„Időről időre találkoztunk mentorainkkal az Egyesületben, bármilyen téren, ha segítségre szorultunk, megpróbáltak megoldást találni.”

„Azt jelenti, hogy olyan kapcsolatot hoznak létre a tagokkal, amelyben megpróbálják megoldani és elősegíteni a társadalomba való beilleszkedést, maximális segítséget nyújtani a továbbtanulásban, és nem utolsósorban baráti viszonyt kialakítani.”

A patronáló rendszer olyan pedagógiai és szociális szakmai elvek alapján működött, melyek nélkülözhetetlen részét képezték egy hálózati közösségnek – tantárgyi felkészítés mellett szociális és erkölcsi támogatást is jelentett. Az Amrita OBK Egyesület munkatársainak közreműködésével létrejött egy inkluzív közösség, melynek középpontjában a self-help jellegű együttműködés állt.

ÖSSZEGZÉS

A vizsgálat tanúsága szerint az Amrita OBK Egyesület számos módon nyújtott támogatást, segítséget és szolgáltatást a tagjainak. A szervezet fő célja az volt, hogy segítse a hátrányos helyzetű, elsősorban cigány fiatalok továbbtanulását és pályaválasztását, s a pályaaorientáció mellett érdekérvényesítő képességüket is fejlesztette, erősítette identitás tudatukat (például a roma értelmiség fogalmának megértése; cigány nép ismeretek), és támogatta későbbi társadalmi integrációjukat. Az egyesület tagjal közösséget alkottak, melynek ereje leginkább a kapcsolati tőkében (például munkahelykeresésben, párválasztásban), a közös élmények-tapasztalatok szerzésében nyilvánult meg.

Az egyesület egyik fő célja a motiváció, az érdekérvényesítő képesség, az önbizalom növekedése volt a hátrányos helyzetű, főként cigány fiatalok körében, akik tanulmányaiknak köszönhetően családjuk addigi társadalmi státuszához képest előre léptek. Az Amrita-tagok jelenleg dolgozó, önálló életet élő, gyermekeket nevelő, önbizalommal teli, terveket szövő, jövőképpel rendelkező fiatal felnőttek, akik úgy érzik, saját sorsuk irányítói, így képesek saját erejükből, képességeik által elérni és megvalósítani álmaikat. Az Amrita OBK Egyesület tehát elérte a célját, a hátrányos helyzetű, főként cigány származású fiatalokat hozzásegítette, hogy kiszabaduljanak a szegénység – alacsony iskolai végzettség – munkanélküliség körforgásából.

SUMMARY

The means of adequate support for the education of Gypsy/Roma pupils and the ways to tackle their disadvantages has been a great challenge ever since the Gypsy population has been comprehensively entered into primary education. In the 1970s, research had focused on the links between education and social mobility, and the reasons and consequences of educational and social inequalities. The findings had shown that some social groups have had less chance for social mobility than others. The low socio-economic status of the family was proved to be a determining factor which defined opportunities in education and life. At the same time, it had become a policy priority to provide compensatory measures for the disadvantaged pupils as a way to alleviate mass poverty. In the mid-1990s, the support program run by the Amrita OBK Association was amongst the first such initiatives in Hungary. It offered a new, alternative education system with the aim to raise opportunities by operating a mediating, supportive and inclusive system.

DŰL Géza

MKPK Cigánypasztorációs Referens
Budapest, Magyarország

GYÖNGYÖSI Gyula

Váci Egyházmegye, Ceferino Ház
Gyömrő, Magyarország

**Háromlábú szék –
romapasztorációs családi napközik szerepe a „hidépítésben”**

Az egyik községben az iskola vezetői gyanakvással fogadták a családi napközi indulását. „Pedagógia képzettség nélkül!? Mit képzelnék?!” Feszültségekkel terhes környezetben a valódi építkezés akadályozott, így ellátogattunk az iskolába és a tantestület előtt bemutattuk a napközi programját. Az ott ülő pedagógusok számára egyre inkább világossá vált, hogy e napközi nem oktatási, hanem gyermekvédelmi célokat követ, és éppen azt a hiányt hivatott betölteni, amit a gyermek a családi szocializáció során nem tudott elsajátítani, így iskolai nevelése során is akadályokba ütközik. Azokat a hiányokat pótolja, amelyek akadályozzák őket teljesítményükben és az integráció sikerében. Lassan megszólalt egyik-másik tanár: „Most már értem, hogy miért változott meg X és Y gyerek, miért vált kezelhetőbbé, amióta a napközibe jár.” Azóta sem oldódott meg minden probléma, de alapvetően harmonikusan együttműködik az iskola és családi napközi.

Ceferino Gimenez Malla, az első „oltárra emelt” roma, aki 1936 augusztusában katolikus hitéért szenvedett vértanúságot a spanyol polgárháborúban. 1997-ben avatta boldoggá Szent II. János Pál pápa. A Közösségi ház hálózatának gyermekcsoportjaiból alakult Boldog Ceferino Családi Napközi Hálózatot 3 évvel ezelőtt róla nevezte el a Váci Egyházmegye cigánypasztorációs központja, a Ceferino Ház.

HELYZETKÉP

A Boldog Ceferino Családi Napközi Hálózat elsősorban Nógrád megyében kínál lehetőséget, Kálló, Vanyarc, Dejtár, valamint nem régóta Becske és Ludányhalászi településeken. A megyében a 2011. évi népszámlálás adatai alapján a cigányság országos népességének közel 1 %-a él, a megye népességének közel 10%-a cigány, körülbelül 15.000 fő.¹

Az érintett településeken a cigányság 50-80%-a hátrányos helyzetűnek minősül. Az érintett családokban 1-8 fő közti gyermekszám mutatkozik, jellemző a 3 gyermek. A szülők 60%

1 KSH 2011 évi népszámlálás– 3. Területi adatok, 3.13. Nógrád megye, KSII, Miskolc, 2013, 23-25.

feletti arányban élnek házasságban, az elváltak és egyedülálló szülők száma 18% alatti. A cigányság többnyire külön utcában, külön telepen él a „faluban”. Jellemzőek a félkomfortos, komfort nélküli lakások, akár víz és villany nélkül. Van olyan település, ahol az uzso-rakölcson is megjelenik. Leginkább a 12 év feletti gyermekeknek már általában van saját szobájuk, a náluk kisebbek osztozkodnak testvéreikkel. A szülők több mint 60%-a általános iskolai végzettséggel rendelkezik. A foglalkoztatásban a szülők 74%-a részt vesz, elsősorban közfoglalkoztatás és egyéb munkaviszony formájában, a további 30-35% kisgyermeket nevel. A családok 50%-a éppen megél a beérkező jövedelmekből, több mint 30% pedig nem tudja egy hónapra beosztani.²

CSALÁDI NAPKÖZI - A GYERMEKEK, A SZÜLŐK ÉS A CSOPORTVEZETŐK SZEMSZŐGÉBŐL

Egy 2014-ben végzett reprezentatív kutatás alapján a családi napközibe járó gyermekek közel fele rendszeresen jár templomba, szüleik istenfélő emberek, de hitüket nem gyakorolják. Kulturális identitás tekintetében bár cigánynak vallják magukat a gyermekek és a szülők is, hagyományait és kultúrájukat egyre kevésbé ápolják és gyakorolják. A cigány kultúrát mindössze a gyermekek 35%-a tartja fontosnak, míg a cigányság történelmét 40%. A szülők szinte mindegyike a keresztény értékek miatt tartja fontosnak, hogy gyermeke családi napközibe jár, iskolai teljesítmények terén pedig pozitív változásról számolnak be.

A szülőkkel személyes napi kapcsolat jellemző a településeken, valahol pedig havonta egy programot is szerveznek az ő bevonásukra. Az iskolai napközizhez képest a gyermekekre több idő jut, így akár az egyéni gondok megbeszélésére is. Az egyik községben például az egyik általános iskolai végzettségű munkatársunknak sikerült felfedeznie egy gyermek diszlexiáját, amire azelőtt más nem figyelt fel. A gyermekek szeretik, hogy szeretetet kapnak és bizalmat, s e községben jobban tudnak épülni, fejlődni. A csoportvezetők véleménye szerint cigány származásuk elősegíti a gyerekekkel való kapcsolat felépítését. A gyermekek nem érzik magukat frusztráltak hátrányaik miatt, hiszen előfordulhat, hogy akár a csoportvezető is hasonló környezetből jött, hasonló élményeket szerzett iskolás korában. A napközizbe járó gyermekek jobb tanulmányi eredményt produkálnak, valamint viselkedésükben és magatartásukban is kedvező a változás. A gyermekek kevesebbet „csavarognak” az utcákon, udvariasabban viselkednek közösségekben, de egyházi életüket tekintve (szentmise, szentségek felvétele, egyéb) is pozitív jelek mutatkoznak. Több gyermeknél volt tapasztalható az étkezés és az iskolai eszközök hiánya, mely a napközi által biztosítottabbá, megoldottá vált.

A gyermekek többsége a sportban, művészetekben, majd a matematikában és a kézművészetekben érzi magát tehetségesnek. A művészeteknél lelhető magas eredmény köszönhető lehet a családi napközizben, illetve az azt megelőző közösségi házakban működtetett táncsoportoknak, drámacsoportoknak. A családi napközizbe járó gyermekek 85%-a cigány származásának vallotta önmagát. A gyermekek 80%-a aranyosnak, 72,5% kedvesnek, 57,5% jókedvűnek, de 25% szigorúnak is véli a napközi csoportvezetőjét. A 6-8 éves gyermekek 75%-a a csoportvezetővel beszél meg gondjait a napközizben, a 12-14 éveseknél inkább a csoporttárs jelenik meg. A családi napközizben a legjobban a csoportvezetőt és a barátok jelenlétét kedvelik a 9-11 évesek. A 12-14 és 6-8 éveseknél a barátok mutatnak magas százalékot, de a 12-14 éves korosztályban a hangulat is kiemelkedő. A 12-14 éveseknél a család szerepel az idő eltöltésének leg-

² GYÖNGYÖSI Gy., *A cigány gyermekek iskolai felzárkóztatását szolgáló programok hatásai a Váci Egyházmegye területén*, 2014.

kedveltebb helyszínként, s ezt követi a barátok 64,3%-kal, illetve a családi napközi 57,1%-kal. A 9-11 éveseknél 72,2%-ban, a 6-8 éveseknél 87,5%-ban kerül első helyre a családi napközi.

Mindez tükrözi, hogy a gyermekek és családok számára a napközi nem csupán a gyermekmegőrzést és pedagógiai célokat szolgálja, hanem kulturális, lelki és szociális tekintetben is támasz.

A CIGÁNY ÉS A NEMCIGÁNY EGYÜTTÉLÉS FESZÜLTSEGEI

Társadalmunkat sokféle feszültség szabdalja szét, az egyik legsúlyosabb a cigányokat a nemcigányokkal szembeállító törésvonal. Évszázadokon át épült a fal kulturális különbségekből, bűnözőkkel tapasztalt fájdalmas eseményekből, előítéletekből, emberek közötti gyűlöletből, a megalázó lenézés szavaiból, tetteiből, erőszakos cselekményekből oda-vissza, a Pharajimos (holokauszt) rettenetes tapasztalatából. A viták és a konfliktusok után a többség vonja le a konklúziókat, ezért a kialakult képben meghatározó szerepe van. A végeredmény egy nagyon negatív romakép a köztudatban.

Egy ilyen feszültségekkel terhes környezetben azokkal, akik a törésvonal mentén vannak, igen nehéz bármit is tevékenykedni, az energiák nagy részét elvonja a feszültségek kiegyensúlyozása. Ilyen helyzetben a társadalom harmonikus együttműködésén dolgozók nagy terhet vállalnak. A legártatlanabb áldozatok ebben a helyzetben a gyerekek, akiknek sok más körülmény között (szocializációs lemaradás, anyagi és lakáskörülmények) ezek a feszültségek is akadályozzák iskolai teljesítményüket. A társadalom békés harmóniáját csak pozitív romaképet sugárzó emberekkel lehet helyrebillenteni. Nem kell különösebben bizonygatni, hogy az a gyermek nem tehet róla, hogy a társadalmat elválasztó törésvonal túlsó oldalára született. Törekvésünk, hogy ezeken a nehézségeken segítsünk.

CSALÁDI NAPKÖZI, MINT ESZKÖZ A HELYI TÁRSDALOM ROMA-NEMROMA KAPCSOLATOK ÉPÍTÉSÉBEN

A családi napközök célja azon hátrányok leküzdése, amelyek a gyermekek iskolai sikerességét, társadalmi beilleszkedését gátolják. Ellenben ez nem a gyermekek képességeinek hiányából, hanem azon családi szocializációból és körülmények adta nehézségekből áll, amely a szegénység, mélyszegénység és társadalmi kirekesztés következményeként írható le. A családi napközök gyermekvédelmi törekvéseket teljesítenek, ennek a családi napközi hálózatnak azonban éppcn azért, mert roma napközi vezetői vannak, akarva-akaratlan egy különleges szerepe alakult ki a faluban. A napközöket roma emberek, házaspárok vezetik, akik népük és az egyház iránti elkötelezettséggel minden nap foglalkoznak gyerekekkel. Elsősorban érzelmi biztonságot adó közösséget nyújtanak nekik. Játsszanak, kulturális programokat szerveznek, és segítik őket az iskolai fölkészülésben.

Mivel a népéért és az egyházért elkötelezett, felelősséget érző roma ember képe igen szokatlan, ezért eleinte meglepődés, gyanakvás kísérte munkájukat, aztán ez lassan-lassan átalakult, és olyan bizalom kezdte övezni őket, amely a társadalomban egyfajta hidat alkot.

A roma származású csoportvezetők nem kizárólag a gyermekekkel tudnak barátságot kialakítani, hanem a szülőkkel is könnyebben tudnak kommunikálni. A cigány szülők szívesen bízzák gyermekeiket a csoportvezetőkre, míg az intézményekkel szemben fenntartások mutatkozhatnak. A cigány származású csoportvezetők hidat képezhetnek a pedagógusok és a cigány szülők közé, elősegíthetik mindkét oldal érdekeinek érvényesítését. Lassan-lassan híddá kezdtek válni a roma családok és az iskola között.

Családi napköziseink küldetését teljesítenek a helyi társadalomban. Kapcsolat épül az iskola, mint intézmény, illetve a pedagógusok és a napközi vezetők között. Megfigyelhetjük, hogy a pedagógus munkatársának tekinti a napközi vezetőt. Egy néhány levelet közlök, amely a pedagógusok és a napközi vezető között született.

Kedves E.! Szeretném a segítségedet kérni. ... Fanni az én osztályomba jár, és eléggé le van maradva társaitól. Sajnos a kezdeti lemaradást még nem sikerült teljesen behoznia. Ezért kérlek, hogy segíts a felzárkóztatásban, mert nem szeretném őt le hagyni! Sokat olvasson és matematikából az alapműveleteket (összeadás, kivonás, szorzás, osztás) nagyon gyakorolja. Segítségedet előre is köszönöm! Üdv.: XY tanítónő

Az igazgatónő írta: Kedves F. ! Szeretném megköszönni, Fannival való foglalkozást. Jelentősen javult az olvasása, az írása is kezd a többiekhez hasonlítani. Kérem a jövőben is segítségemet! Köszönettel: X igazgatónő

Mikor megdicsértem a gyerek olvasását, büszkén mondta, hogy „E.-vel gyakoroltunk”! Igen, mi is érzékeljük, hogy sok munkát tesz el beléjük, hogy kiemelkedjenek környezetükből! S mindezt, végtelen szeretettel!

Első pillantásra talán nem tűnik nagy dolognak, mégis egy olyan faluban, ahol roma ember még soha nem töltött be egy intézmény élén felelős szerepet, nagy jelentőséggel bír.

Ez a különös közvetítő szerep még tovább növekszik, mert azt láttuk, hogy a családi napközi nem csak a család és az iskola között közvetít, hanem egy szélesebb társadalmi közeget is épít. A családi napközis gyerekeket egyre többször szerepelni hívták a különböző ünnepségekre, a családi napközi vezetőire számítani kezdtek az iskolai óvodai, önkormányzati rendezvények szervezésében is, pedig nekik pedagógiai végzettségük nincsen. Mégis olyan szerepük alakult ki, amelyben a pedagógusok egyre inkább számítottak rájuk. Egyre inkább formálódik a helyi társadalom köztudatában egy új romakép. A megbízható, a felelős roma képe. Az a bizalom, amelyet a családi napközi hálózat, végső fokon az Egyház helyezett beléjük, kamatozni kezd a helyi társadalomban.

KONKLÚZIÓ

A cigánypasztoráció nem azt jelenti, hogy valakiken egyoldalúan végrehajtjuk az integrációt, hanem akkor lesz igazán hatékony, ha az erőfeszítés mindkét oldalról történik. Szükségünk van olyan elkötelezett, a célt világosan látó roma emberekre, akik ugyanúgy fontosnak érzik a cselekvést a harmonikus társadalmi együttműködés érdekében.

A Katolikus Egyház a cigánypasztoráció mentén három fő területet emel ki, s hasonlít egy háromlábú székhez: az oktatás, a foglalkoztatás, valamint az „emberi szív”. Az emberi szív kifejezi azt a méltóságot, amely az ember Istenképességéből fakad. Az egyház tevékenysége valamiképpen ezt a sértett méltóságot állítja helyre, gyógyítja, akkor is, amikor méltó lakhatást igyekszik adni, amikor az oktatás által az elmét csiszolja, amikor a munkával az ember önértékelését és önbecsülését gyógyítja.

A családi napközökben ezért nem csupán szociális, gyermekvédelmi és pedagógiai tevékenység folyik, hanem az emberi szívet törekszik gyógyítani. Mert ha az emberi méltóságában megerősödik valaki, akkor válik alkalmassá arra, hogy egy harmonikus társadalom építésébe bekapcsolódjon és hidat építsen a szakadék két partja fölött.

Ezt a fajta harmonikus társadalmi légkört szolgálja a családi napközök tevékenysége, amely a társadalom alapsejtjét, a családot szólítja meg.

SUMMARY

Our society is divided by a wide range of tensions, one of the most serious is the fault line between Gypsies and non-Gypsies. In this situation the most innocent victims are the children, born, through no fault of their own, on the other side of the separating fault line. The peaceful harmony of society cannot be balanced unilaterally, but only with both sides active contribution and the example of positive Roma role-models. In the family day care center network, married Gypsy couples work together, helping the children's school success and fulfilling a special role in the village. The work of the Gypsy daycare leaders was received with suspicion at first, but later they became bridges among Gypsy families and institutions. The activity of the Church is to restore the dignity of the marginalised, while sharpening their minds through education, and healing self-worth and self-esteem with work and meaningful tasks; that is to say healing and ministering to all of society and building healthy relationships. Therefore in family day care centers not only social, child welfare, and educational activities take place, but we strive to heal the human heart.

Dejtár	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
A napközi karácsonyi műsorán a falu vezetői jelen vannak.		×	×	×	×	×	×	×	×	×	×
falunap - június			×	×	×	×	×	×	×	×	×
iskolai farsangi bál			×	×	×	×	×	×	×	×	×
iskolai gyereknap			×	×	×	×	×	×	×	×	×
a falu vezetői, a polgármester, az iskolaigazgató részt vett a Boldog Ceferino CSANA Hálózat majálisán											×
a falu történetében először egy roma szülő, napközi vezetőnk búcsúztatta a ballagókat									×		
Vanyarc	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Haluska fesztivál		×	×	×	×	×	×	×	×	×	×
öregék napja - dec. második szombatja			×	×	×	×	×	×	×		
október 23-án a napközisek szerepeltek							×	×	×	×	×
augusztus 20-i ünnepen a napközisek szerepeltek			×		×	×	×		×	×	
A falu adventi gyertyagyújtásán a napközisek szerepeltek							×	×	×	×	×
Szentmihály napon a napközisek szerepeltek								×	×	×	×
Kálló	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
iskola adott helyet a gyerekfoglalkozásainknak			×	×	×	×	×				
Március 15-ei ünnepen a gyerekek szerepeltek			×							×	
iskolai farsangra zsűri tagnak hívták a napközi vezetőt					×	×	×	×	×		
iskolai táncversenyre zsűritagnak kérték a napközi vezetőt					×		×				
iskolai színházlátogatás közben						×		×			
gyereknapra az iskola meghívta a napközit						×	×	×		×	×
A falu karácsonyi ünnepségen a napközisek szerepeltek			×	×	×		×	×	×	×	
óvodai és iskolai karácsonyi ünnepségre hívták									×	×	

óvodai ballagásra meghívás							×	×	×				
iskolai ballagásra meghívás							×	×	×				
roma kultúra napi ünnepséget szervezett az óvoda, és meghívtak minket											×	×	
falunapon vagy lecsófesztiválon szerepeltünk											×	×	×
játszóter felavatásán szerepeltünk											×		
adventi ünnepre felkérték a napközi vezetőt kézműves foglalkozás tartására											×		
Az önkormányzattal megállapodás a napközink kertjének használatára											×	×	×
A napközi hívta meg az egyházközséget és az intézmények vezetőit keresztútjárásra												×	×
böllérversenyen egy csapatban az napközi és a falu vezetői												×	×
aug. 20-án kitüntetést kaptak a napközi vezetői												×	
közös Erzsébet tábor, ill. „Híd-tábor” a napköziben az iskolával												×	×
„mozgatható WC-t a családoknak” program közösen az egyházközséggel												×	
Balettiskolásokat kísérte Bp-re a napközi vezető													×
Egyházközségi napon bemutatták a napközit													×

KOVÁCS Zoltán, DR.

Babeş-Bolyai Tudományegyetem

Kolozsvár, Románia

*A serdülők családi élet iránti érdeklődése***BEVEZETÉS**

Egy társadalom jövője elsősorban a gyermekvállalás mértékén múlik¹, továbbá azon, hogy a gyermek hogyan szocializálódik. A gyermek egészségesen leginkább az ún. nukleáris családban fejlődik, amelyben apa, anya és testvérek élnek együtt. A család az első és legfontosabb szocializációs közeg. A tartós, tartalmas családi életre, párkapcsolat kialakítására az igény többnyire ilyen tapasztalt látott családminták nyomán alakul ki. A fiatalok akkor haladhatnak határozottan az érettség, a felnőttkor felé, ha jövőképükben a karrier kiválasztása, az arra történő felkészülés mellett a családra, párkapcsolatra vonatkozóan is egészséges elképzeléseik alakulnak ki. Ez a folyamat a fiatalokban már a középiskola során, de leginkább az egyetemi éveik során bontakozik ki. Jelen írás ennek a populációnak nem teljesen reprezentatív mintáján próbált a családi élettel kapcsolatos ismeretei után járni, egy a párkapcsolatokra vonatkozó kérdéseket tartalmazó felmérésre adott 244 válasz alapján. A válaszadók zöme iskolás, a többi egyetemi hallgató. Vagyis, az adolescencsek, valamint a poszt-adolescencia korát élő ifjak válaszait dolgoztuk fel. Az írásba átvettük egy korábbi – még nem publikált – felmérésből azokat az eredményeket is, amelyek a serdülők tanulmányi eredményeinek a családi háttérrel, illetve a párkapcsolati életével függenek össze.

A SERDÜLŐKOR JELLEGZETESSÉGEI

A serdülők a család életében egy kritikus időszakot jelent. Ebben az időszakban az ifjúvá serdülő gyermek próbálja megtalálni a saját azonosságát, és egyben próbál önállósodni is. A családtól bizonyos mértékben igyekszik eltávolodni, inkább a kortársak társaságát keresi. Egyre inkább a felnőttekhez kíván hasonlóvá válni, szeretne felnőtté válni.² A serdülők keresik az élet értelmét, a világ értelmezésének kulcsát. „*Szívesen lennék bárki, önmagamtól kivéve.*” (Frankie Addams) A serdülő fenyegetve érzi személyes integritását és folytonosságát. Megállás nélkül veti fel: „*Ki vagyok én?*” Igyekszik az lenni, aki, de pont ez az, ami a legismeretlenebb számára.

1 GIDDENS A., *Szociológia*, Osiris Kiadó, Budapest, 2010.

2 VAJDA Zs., *A gyermek pszichológiai fejlődése*, Helikon Kiadó, Budapest, 2006.

A szenvedés összezavarja az identitásérzést. Nem érti a világot. Tanácstalan. A szenvedését személyes kudarcként éli meg. Nem mindig lát modellt, közvetítőt a nehézségek leküzdésére. A házasság is bizonytalanná vált. A nagycsalád eltűnt, a generációk közötti távolság megnőtt.³ Lassan az ifjú önfenntartóvá válik, megismeri és megtanulja a munkahelyi viselkedéskultúrát, szert tesz a felelősségvállalás képességére, és alkalmassá válik a párkapcsolatra, családalapításra. Ezáltal válik felnőtté.⁴ A virtuális világ, az internet a családokra is rányomja bélyegét. A fiatalok kibővítik, felcserélik családjukat az interneten tartott kapcsolatokkal.⁵

Serdülőkorban szembesülnek a fiatalok mindazzal, amit nemiségük a gyakorlatban és a jövő számára jelent: hogy férjek, feleségek, szülők lesznek. A biológiai és a mentális akceleráció, vagyis az új nemzedéknek az előzőnél gyorsabb serdülése, növekedése következtében a szexuális élet a tizenévesek korosztályában gyakorivá vált. Ez egyébként a sikeres párkapcsolat kialakulásához pozitív elvárásnak fogható fel.⁶ A gyermek későbbi, serdülőkori fejlődésre nagymértékben kihat a korai anya-gyermek kapcsolat, a szülői kontroll. A gyermek viselkedészavarait sok esetben a szülő-gyermek közötti kapcsolat zavarai okozhatják.

A MAI SERDÜLŐK PÁRVÁLASZTÁSSAL ÉS CSALÁDALAPÍTÁSSAL KAPCSOLATOS NÉZETEI

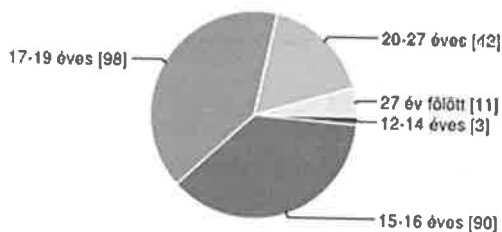
Kérdőívvel vizsgáltuk a serdülők párválasztással és családalapítással kapcsolatos ismereteit. A kérdőíveket online töltöttük ki városi és falusi környezetben élő minden korosztályt képviselő középiskolás diákkal, illetve a posztpubertás korukat élő egyetemi hallgatókkal. Néhány felnőtt is kitöltötte a kérdőívet, érdemes ezekkel a válaszokkal is egybevetni a serdülők válaszait. Egy másik kérdőívvel pedig elsősorban a serdülők iskolai előmenetelét vizsgáltuk a családi háttér függvényében. A kérdőíveket ugyancsak online töltöttük ki mindenféle foglalkozást űző felnőttel, elsősorban pedagógusokkal, valamint egyetemi hallgatókkal is.

I. A párválasztással kapcsolatos felmérésre adott 244 válasz összegzése

A. A vizsgált populációval kapcsolatos információk (anamnézis)

Neme. Férfi: 91 (37%), Nő: 153 (63%);

Életkora. 12-14 éves: 3 (1%), 15-16 éves: 90 (37%), 17-19 éves: 98 (40%), 20-27 éves: 42 (17%), 27 év fölötti: 11 (5%); Látható, hogy közel azonos számú 9-10-es és 11-12-es tanuló válaszolt a kérdőívre, és feleannyi egyetemi hallgató. Lásd az alábbi grafikont!

³ BRETON, D. Le, *A serdülők világfájdalma*, in BRETON, D. Le, *Serdülők világa. Kétségek és önmegvalósítás*, Pont Kiadó, Budapest, 2010.

⁴ HINTERMEYER, P., *Erőszak és antiszociális viselkedés*, in BRETON, D. Le, *Serdülők világa. Kétségek és önmegvalósítás*, Pont Kiadó, Budapest, 2010.

⁵ TISSERON, S., *A képek új kultúrája*, in BRETON, D. Le, *Serdülők világa. Kétségek és önmegvalósítás*, Pont Kiadó, Budapest, 2010.

⁶ VAJDA Zs. (2006) i.m.

Foglalkozása. Iskolás: 185 (76%), egyetemi hallgató: 47 (19%), más: 12 (5%);

Iskola, munkahely (amely bizonyos területi vonatkozásokat is tartalmaz)

Kolozsvári Református Kollégium: 12 (5%);

Kolozsvári Apáczai Csere János Líceum: 127 (53%);

Kolozsvári János Zsigmond Unitárius Kollégium: 3 (1%);

Nagyenyedi Bethlen Gábor Líceum: 3 (1%);

Marosvásárhelyi Bolyai Farkas Líceum: 6 (3%);

Kalotaszentkirályi Ady Endre Iskola: 6 (3%);

Margittai Általános Iskola: 16 (7%);

BBTE: 48 (20%);

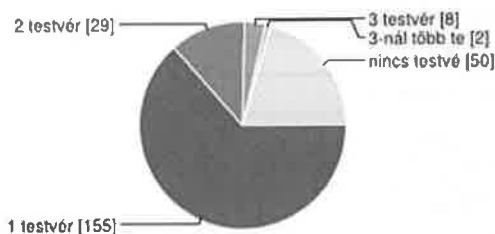
Más: 19 (8%);

Hol él? Város: 140 (57%), falu: 104 (43%);

Életformája. Szüleivel él egy családban: 214 (88%), egyedül, külön él: 16 (7%), házasságban vagy párkapcsolatban él: 12 (5%);

Szüleinek családi állapota. Házastársi: 206 (85%), párkapcsolati: 9 (4%), egyedülálló, elvált, özvegy: 27 (11%);

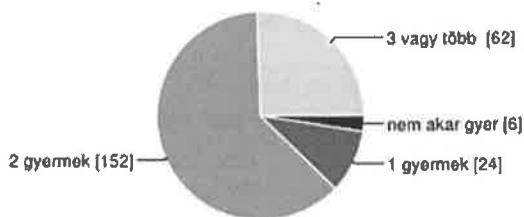
Testvéreinek száma. Nincs testvére: 50 (20%), 1 testvér: 155 (64%), 2 testvér: 29 (12%), 3 testvér: 8 (3%), 3-nál több testvér: 2 (1%); Aggasztó, hogy az egyik többen vannak, mint a 2, 3 vagy több testvérük. Lásd az alábbi grafikont!

Elképzelése a családi életéről. Házasságban élés: 219 (90%), párkapcsolatban élés: 18 (7%), egyedülállóan maradni: 7 (3%);

A házasságkötés/párkapcsolat létesítésének ideje. A 20. életéve előtt: 14 (6%), 20 és 30 éves kora között: 215 (88%), 30 éves kora után: 11 (5%), nem házasodik meg, nem létesít párkapcsolatot: 4 (2%);

Hány gyermeket tervez? Nem akar gyermeket: 6 (2%), 1 gyermek: 24 (10%), 2 gyermek: 152 (62%), 3 vagy több gyermek: 62 (25%); Ez a kép némi optimizmusra adhatna okot, ha a jövőben gyakorlatilag is megvalósulna. Lásd az alábbi grafikont!

Párválasztási szempontja. Külső jegyek, kinézés, testi alkat: 28 (11%), gazdag lelki sajátosságok: 60 (25%), biztonságos anyagi helyzet, magas jövedelem: 4 (2%), kellemes, szórakoztató, humoros beszélgetőtárs: 112 (46%), nagy műveltség, magas végzettség, státus: 7 (3%), azonos érdeklődés, kultúra: 33 (14%);

Honnan szerzi a családi életre vonatkozó információit? A szüleitől: 70 (29%), a baráti körből: 46 (19%), olvasmányaiból, a médiából, internetről: 55 (23%), saját tapasztalatából, a saját családjától mint mintától: 70 (29%);

A kérdőív további 28 kérdésére 1-től 5-ig terjedő skálán vártuk a válaszokat. A legtöbb válasz általában az elvárt maximálishoz (párválasztással kapcsolatos helyes ismereteket jelentő) 5-ös értékhez közeli átlagot, illetve kis szórást adta. De voltak olyan kérdések is, ahol a válaszok nagy szórást mutattak. Érdemes elgondolkodni azon, hogy a serdülők mely kérdésekkel kapcsolatban tájékozatlanok, és hol lenne igény a családi élettel kapcsolatos alaposabb tanácsadásra. Az alábbiakban korosztályonként mutatjuk be az egyes kérdésekhez adott válaszok eloszlását.

A következő korosztályok szerint vizsgáltuk a válaszokat:

A 244 válaszadó kategóriái	A korosztály rövidített jelölése	A válaszolók száma
15-16 éves korosztályú fiúk	fi	39
15-16 éves korosztályú lányok	lá	51
17-19 éves korosztályú fiúk	Fi	40
17-19 éves korosztályú lányok	Lá	58
Férfi egyetemi hallgatók	EF	6
Női egyetemi hallgatók	EL	39
27 év feletti férfiak	Fé	4
27 év feletti nők	Nő	7

Megjegyzés: A férfi egyetemi hallgatók, a 27 év feletti férfiak és nők kis létszáma miatt ezen korosztály eredményei nem tekinthetők szignifikánsnak. A táblázatokban vastagon szedtük azokat a követelményeket, amelyekre kevesebben adták az elvárt helyes választ, amelyek tekintetében szükséges lenne felvilágosító tanácsadásra. A kérdések formájában megfogalmazott követelményeket Bagdy Emőke írása alapján állítottuk össze.⁷

B. Ismeretek a házasságra, párkapcsolatra felkészülésről (az értékek %-ban adottak)

Követelmények	fi	lá	Fi	Lá	EF	EL	Fé	Nő
Mennyire fontos a házasság előtt tudni, hogy mi motiválja a házasulókat a házasságra vagy tartós párkapcsolati szövetségre	78	85	79	85	80	86	85	91
Mennyire fontos a házasulandóknál az azonos értékvilág, azonos kultúrából, szokásrendből való származás	65	60	63	70	63	72	90	86

⁷ BAGDY E., *Felkészülés a jól működő, boldog párkapcsolatra*, in GUTMAN B. (szerk.), *Párkapcsolat klinika*, Kulcslyuk Kiadó, Budapest, 2012.

Mennyire fontos az alapos, gondos felkészülés a házasságra, megtanulni minden szükségeset a párkapcsolat vállalásához, felkészülni az élet-szövetségre	77	73	76	76	77	77	80	91
Mennyire fontos az elköteleződés a hosszú házasságra, a felelősségvállalás	90	91	89	93	93	93	95	94
Mennyire fontos a bajokat, kríziseket megelőző szándékkal indulni a párkapcsolatba	76	77	82	84	90	79	85	83
Mennyire fontosak a gyermekkorban látott életminták, a kisgyermekkorban mindkét szülővel eltöltött idő	88	88	85	85	93	90	95	91
Mennyire fontosak a gyermekkori nagy barátságok a később jó párkapcsolat kialakulásában	78	71	68	64	70	72	65	63
Mennyire fontos a nemi szerepminták megtanulása három és hat éves kor között	69	67	66	62	77	78	50	63
Mennyire fontos kerülni a korai, éretlen párkapcsolatot	64	58	64	70	70	66	75	60
Mennyire fontos nagyjából húsz és harminc év között élni a szexuális tapasztalatszerzés lehetőségével	61	67	67	71	83	77	85	74
Mennyire fontos a sikeres párkapcsolat kialakulásához, hogy a házassági szándék korán megszülessen a párokban	60	61	62	56	77	61	65	66
Mennyire fontos a szerelmi szenvedély, a fizikai vonzódás a sikeres párkapcsolat kialakulásában	82	83	87	84	83	88	85	71
Mennyire fontos a házasság előtt meleg légkörben átbeszélni dolgokat, sorra minden témát, a feladatmegosztást, mi hogyan működne közöttük, ki dönt stb.	65	73	70	72	83	79	55	74
Mennyire fontos a házasság előtt megbeszélni a szex kérdéseit, a védekezésmódot, mikor akarják a babát, hány gyermeket terveznek stb.	72	73	68	69	73	81	90	66

C. A házassággal kapcsolatos kérdések ismerete (az értékek %-ban adottak)

Követelmények	fi	lá	Fi	Lá	EF	EL	Fé	Nő
Mennyire fontos a házasság alatt betartani, és nem elsietni a párkapcsolat felépülésének fokozatos menetrendjét	76	81	69	75	87	81	60	80
Mennyire fontos a szexuális együttlét során felhívni a partner figyelmét igényeikre, egymást nevelgetni, egymásra figyelni, segíteni	80	84	83	80	87	90	90	83

Mennyire fontos a szenvedély, az intimitás (azaz a meghittség, gyengédség, egymásra figyelés) és az elköteleződés a jó párkapcsolatban	88	93	88	93	93	97	95	89
Mennyire fontos, hogy a házasság alatt azt nyújtsanak egymásnak, amit ígértek, amit szeretnének, amit maguk is elvárnak a társuktól	88	90	88	92	80	93	95	91
Mennyire fontos a biztonságos kötődés, bízni a társukban (hogy nem hagyja el őket)	88	96	89	95	93	97	100	89
Mennyire fontos a házasság alatt – az ésszerűség határain belül – biztosítani a szabadságot a társunknak	80	84	79	84	93	93	90	89
Mennyire fontos a lelkileg is kielégedett odaadás a kapcsolatban	84	87	80	86	93	91	95	89
Mennyire fontos a házasság alatt meleg érzelmi légkörben beszélgetni, a jó beszélgető képesség	84	91	83	93	90	97	95	86
Mennyire fontos emberként nagyra értékelni és becsülni a társát, az hogy ne kritizálja, ne értékelje le, ne becsmérelje a párját, ne vádaskodjon	84	89	82	89	83	94	95	89
Mennyire fontos a jó szexualitáshoz, ha a házasság elején nem azonnal jön a gyerek, lehetőségük adódva egymás szexuális életének harmonikusabbá válására	69	66	72	74	80	74	85	69
Mennyire fontos, hogy a házasság alatt legyen összhang a házastársak között a barátok, ismerősök, rokonok (anyós, após) kezelésével kapcsolatban	81	84	76	82	90	87	55	80
Mennyire fontos megbeszélni a háztartásvezetést (pl. ki viszi le a szemetet), a hobbyt, a pénz kezelésmódját	67	60	64	68	83	73	80	69
Mennyire fontos, hogy a házasság alatt jóval több pozitív megnyilvánulás legyen a házastársak között, mint negatív	87	87	84	88	93	90	85	89
Mennyire fontos a házastárs kérdéseire mindig válaszolni, a felmerülő problémákat nyíltan megbeszélni, a játszmákat (finom ájtéseket) és a töréseket (a kapcsolat lejárataát) elkerülni	83	83	77	87	93	89	100	89

Az eredmények értelmezése és következtetések

Amint az várható volt, a fiatalok az életkor előrehaladtával egyre teljesebb véleményt formálnak a családi életéről, a párkapcsolatról. A kérdések érthetlenségére inkább a fiatalok panaszkodtak. Az is érthető, hogy ezek közül kerültek ki azok, akik nem látták értelmét a felmérés egyes kérdéseinek. A helyes válaszok minden kérdésre az 5-ös értéket jelentették, ami 100%-os ismeretet tükrözött. (Egyetlen egy válaszadó ismerte fel ezt a ténytet.) A legtöbb kérdésre ugyan a 100-hoz közeli eredményt hozták, de voltak olyan kérdések is, amelyekre a válaszok nagy szórást, bizonytalanságot, az ismeret hiányát tükrözték. Ilyenek voltak a 2, 7, 8, 9, 10, 11, 13 és 14 a házasságot megelőző (B. kérdéssor), illetve a 10 és 12 a házasság

idejére (C. kérdéssor) vonatkozó ismereteket felmérő kérdésekre adott válaszok. (A fenti táblázatban vastagon szedtük a kérdéseket.) Ezekből arra következtethetünk, hogy szükséges lenne az iskolába bevezetni a *Családi életre nevelés* tantárgyat ahhoz, hogy a válaszadóknak az alábbiakban közölt véleményéből is kitűnő ez irányú igényét kielégíthessük.

A válaszadók véleménye a kérdőívvel és a témájával kapcsolatban

A kérdőív végén kikértük a válaszadók véleményét a kérdőívvel kapcsolatban. A véleményekből következtetni lehet a válaszadóknak a felmérő témájához való hozzáállására. Összesen 82 elismerő véleményt és 32 elmarasztaló véleményt közöltek a kérdőív végén.

Az elismerő vélemények (válogatás)

A fiatalabb válaszadók, a tanulók véleménye többnyire az volt, hogy a kérdőív nagyon hasznos, érdekes, felkeltette az érdeklődésüket, hogy fontos kérdésekre összpontosít, az életük egyik fontos részéről szól, ezért fontos jól elgondolkodniuk a kérdéseken. „Olyan kérdések fogalmazódnak meg benne, amelyekre nem biztos, hogy mindenki gondol párválasztás vagy házastárs-választás előtt.” Felvilágosítást nyújt, többet lehet megtudni a párkapcsolatokról és az együttélésekről, tippet lehet szerezni a jövőre nézve, felkészíti őket a valós életre. Általában tetszetek a kérdések, mert jól megfogalmazottak voltak, amelyek elgondolkodtatták őket, hogy mit és hogyan érdemes tenni, hogy mit akarnak a jövőben, mire vágyanak, és ez által meg tudják majd választani azt a személyt, akivel párkapcsolatot akarnának létesíteni. „A mai fiatalok ezeket a kérdéseket nem hinném, hogy felteszik maguknak ... és én személy szerint elgondolkoztam ezeken.” Egy másik vélemény szerint: „Érdekes téma, főleg a tizenkét évesek számára, akik semmit nem tudnak a szexualitásról, és amilyen fiatalok, annyira kíváncsiak.” Megállapítják, hogy a házasság fontos, éretten kell hozzáállni. „Véleményem szerint hasznos volt és elgondolkodtató, mivel ezekre a kérdésekre válaszolva komolyan elgondolkoztam, és ráébredtem olyan dolgokra, amikre csak úgy, saját elgondolásból sose gondoltam volna. Köszönet.” Sokak számára az ilyen témájú kérdőív teljesen újszerű volt. „Érzékeny téma, amit tizenhat éves fejjel valószínűleg nem úgy töltök ki, ahogy teszem azt, négy év múlva fogom: Most vagyok az érés szakaszában, és még nem volt párkapcsolatom, sok minden értékelődhet át bennem.” És végül: „Véleményem szerint egy ilyen kérdőívet hasznos kitölteni. Én személyesen szeretnék családot alapítani, mert úgy gondolom, hogy egy házaspárnak maga után minimum két utódot kell hagynia.”

Az egyetemi hallgatók és a felnőttek véleménye – összeszerkesztve – az volt, hogy sokkal többen kellene, hogy ezt olvassák. Hogy érdemes elgondolkodni ezeken a dolgokon, minél hamarabb. A téma, mindenképp érinti a mai fiatalokat. A kérdőív rávilágít olyan dolgokra, amit az ember fontosnak tart, azonban lehet, hogy ezeket nem verbalizálja. Felhívja a figyelmet, hogy mire kell, hogy jobban odafigyeljenek, ha párkapcsolatban élnek. Nagyon hasznos és jó téma. Jó volt a véleményüket ezzel kapcsolatban valamilyen szinten kinyilvánítani, öröm volt kitölteni a kérdőívet. Nagyon érdekesnek és pozitívnak találták a kérdőívet, felsorol mindent, ami egy jól működő házassághoz szükséges, és nagyon örül a hasonló kezdeményezéseknek, szükségünk van rá! A kérdőív témája felkelti az ember figyelmét. Elgondolkodunk azon, hogy a mi párkapcsolatunk milyen, hogy miben hibáztunk vagy miben nem. Megtudhatunk érdekes dolgokat, amikre eddig nem figyeltünk fel. A kérdőív témájáról beszélgetni szükséges, fontos hogy a szülő felvilágosítsa a gyereket a témáról. Egy hosszú távú kapcsolatban ezek a kérdések kimerítése sok gondtól, bajtól óvhatja meg a párokat, ugyanakkor kiküszöbölheti az ellentétes szemléletmódot is. Fontos a témával foglalkozni, többek közt azért is, mert az iskolákban kevés hangsúlyt fektetnek erre, vagy hasonló témákra. Ahhoz, hogy valaki érzelmileg fejlett legyen egy párkapcsolatra, a fent említett előfeltételek, és a kérdőívben megjelenő kérdések egyaránt fontosak. Nagyon hasznosnak találnák, hogy kapjanak a fiatalok felvilágosítást, hogyan kell

felkészülni egy párkapcsolatra, azt ne divatból vagy hobbiból tegyék. Érdemes odafigyelni ezekre a dolgokra, hogy értékes emberi életet tudjanak biztosítani leendő szülők a gyermekeiknek, a jövő generációjának, hiszen ez kihatással van egész társadalmunkra. Nagyon inspirálóak, gondolatébresztőek a kérdések. Logikusan felépített kérdéseket tartalmazott a kérdőív. A mai világban sok könnyelmű ember van, aki nem gondol a másokra. Csak azt teszik, amit akarnak, és a másik ember érzelmeire nem gondolnak. Ez a kérdőív minden fiatal számára hasznos, mert felhívhatja a fiatalok figyelmét egy párkapcsolat komolyságára, és arra, hogy felelősségteljesen viselkedjenek.

Az elmarasztaló vélemények (válogatás)

Egyes kérdések megfogalmazása nem volt a legtisztább, nehezen volt kibogozható az értelme. Túl monoton a sok kérdés, amely ugyanabban a formában íródott, sok a hasonló értelmű, felesleges kérdés. A kérdőív nyelvezete egy kicsit nehézkes, sok kérdés nem volt érthető. Furcsa hogy ilyen kérdéseket kaptunk. Olyan kérdések is voltak, amikre nem szívesen válaszoltam. Nem tudom miért készült a felmérés. Bizonyos kérdésekre tizenéves korban tapasztalathiány miatt még nem lehet mérvadó választ adni. Az én koromban még nem törődöm ennyire fontos dolgokkal, nem tervezek ennyire előre. Ezt igazán csak akkor fogjuk tudni, amikor abban a helyzetben leszünk. A vélemények között volt néhány, amely vagy obszcén szóhasználatlalt élt, kételyt vagy érdektelenséget tanúsított, ami azt tükrözi, hogy a kérdőív kérdéseivel szemben értetlenül állnak.

II. A serdülők iskolai előmenetele a családi háttér függvényében

A serdülők iskolai előmenetelét a családi háttér függvényében vizsgáló egyik korábbi felmérésben, amelyet különböző foglalkozású személyek töltek ki, de főleg pedagógusok, és amelynek eredményeit a Kolozsvári BBTE 2014. évi Neveléstudományi konferenciáján mutattuk be⁸, a serdülők párkapcsolatait, illetve a korai szexualitást érintő eredményeket emeljük ki.

A felnőttek véleménye alapján a gyermekek iskolai tanulásának eredményessége szempontjából a felmérés a következő sorrendet adta:

Sportolás, olvasás	52
Stabil család, biztos menedék, boldog házasság	50
A szülői hitelesség	50
A kommunikáció a családban, a pályaválasztás megbeszélése	49
Ingergazdag családi környezet, rendszeres kapcsolódás a családdal	47
Gyermekekbe vetett bizalom, önállóság elvárása, önkifejlesztés biztosítása	46
Pontosság, rend elvárása	46
A gyermek szoktatása (pl. otthoni munkához)	33
A szülők iskolázottsága, a család kulturális értékei	31
Szülők által ellenőrzött tanulás	28
Az egyszülős család, újracházásodás, egyke	-10

⁸ KOVÁCS Z., *A családi háttér mint az iskolai eredményesség egyik meghatározó tényezője*, A 2014. évi Neveléstudományi konferencián bemutatott anyag, BBTE, Kolozsvár, 2014.

A gyermek fiatalkori párkapcsolata	-11
Generációs problémák létezése	-13
A szülői engedékenység	-21
Az apa időszakos távolléte	-23
Mobiltelefon, okos-telefon, facebook használata	-25
A szülők véleménykülönbsége, ellentétes elvárásai	-36
Cigaretta (néha ital), szex	-36
Az élettársi kapcsolat, házasság megromlása, szülők elválása	-47

A számok a kérdésekre adott válaszok kategóriák szerinti csoportosítása utáni hozadékot jelölik. A -2, -1, 0, 1, 2 skálán a válaszok arra vonatkoztak, hogy az adott esemény, viszonyulás a *teljesen rossz irányba* (-2), illetve a *teljesen jó irányba* (2) befolyásolja a tanuló iskolai teljesítményét. A fiatalkori párkapcsolatra (12.), valamint a cigaretta (ital), szex területére vonatkozó (18.) kérdésre adott válaszok alapján látható, hogy ezek negatív hatással lehetnek az iskolai teljesítményre is. A legjobb eséllyel az iskolai sikeresség, eredményesség elérésére az alábbi követelmények járulhatnak hozzá: a sportolás, az olvasás, a stabil családi helyzet, a biztos családi menedék, a szülők boldog házassága, a szülői hitelesség, a családban folyó kommunikáció, a pályaválasztás megbeszélése, az ingergazdag családi környezet, a rendszeres kikapcsolódás a családdal, a gyermekbe vetett bizalom, az önállóság elvárása, az önkifejlesztés biztosítása, a pontosság, rend elvárása.

ÖSSZEFOGLALÁS

A vizsgálódásainkból kitűnik az az igény, hogy a fiatalok szeretnék többet tudni a párkapcsolatok kérdésköréről, fontosnak tartják ezekről a kérdésekről folytatott beszélgetéseket, információszerzést, hiszen belátják a családi élet fontosságát mind az egyéni, mind a társadalmi boldogulás szempontjából.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Köszönettel tartozunk mind a 244 válaszadónak, akik – többnyire névtelenül – megválasztották a kérdőívünket. Köszönjük a pozitív értékeléseiket, de az elmarasztaló véleményeket is, amelyekből okulni fogunk. Köszönjük a felmérésben résztvevő iskolák igazgatóinak és tanárainak a segítségét; hogy mozgósították a diákokat a kérdőív kitöltésére.

SUMMARY

The paper presents the opinion of Hungarian high school and college students in several towns from Romania related to a questionnaire on family life. The aim of the questionnaire was to find out what the 224 questioned individuals knew about the conditions of a good family life. From the obtained results we may conclude that conversations related to these issues are found important by young people and they require more information on this topic.

BARABÁSNÉ DR. KÁRPÁTI Dóra, PhD

Nyíregyházi Egyetem, Társadalom- és Kultúratudományi Intézet
Nyíregyháza, Magyarország

*Mi véd a kábítószer ellen?
Protektív tényezők vizsgálata fiatalok körében*

Korábbi kutatások már feltárták, hogy a fiatalok kábítószer-fogyasztásának gyökere legtöbbször valamilyen szocializációs zavar. A szocializációs közegek ugyanis (család, iskola, barátok) erősen befolyásolják az egyén személyiségfejlődését, s meghatározzák, hogy a későbbiek folyamán normasértővé vagy inkább normakövetővé válik-e, de ugyanezek a közegek tudják a legtöbbet tenni a drogfogyasztás visszaszorításáért is.

Kutatásom során az Eurodad-kérdőívet használtam. A minta nagysága 190 fő volt. A vizsgálatra Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében került sor. A minta életkor szerint rétegzett, kizárólag a 15-25 éves korosztályt érintette.

A legális szerek közül az alkoholra és a dohányzásra, míg az illegális vagy tiltott szerek közül a marihuánára és a party-drogokra koncentráltam. Az eredmények alapján arra jutottam, hogy a kétszülős családi struktúra, a szülőkkel való jó kapcsolat, a dolgozó szülők jelenléte, az életkörülménnyel való elégedettség mértéke, a jó tanulmányi eredmény, a támogató társas kapcsolatrendszer egyértelműen véd az illegális szerek fogyasztása ellen, ez a védőhatás azonban a legális szerek tekintetében nem feltétlenül érvényesül.

ELMÉLETI HÁTTER

A drogprobléma az 1960-as években ölt olyan mértéket, ami a társadalomkutatókat már intenzív vizsgálatra készteti. Magyarországon a '70-es évektől kezdődően folytak önbevallásos vizsgálatok a középiskolások körében. Ezek azonban nem egységes módszerekkel, különböző mintákon készültek, s kezdetben inkább csak a dohányzásra és az alkoholfogyasztásra fókuszáltak.

Magyarországon csak a 80-as évek második felében kezdtek a kutatók a drogokkal foglalkozni:

1. Magyarország 1985 óta részt vesz a HBSC (Health Behaviour in School Aged Children – Iskoláskorú gyermekek egészségmagatartása) nemzetközi kutatássorozatban, amely a 11-15 éves (Magyarországon 17 éves) iskolai népesség egészségmagatartását vizsgálja.¹

¹ ASZMANN A., *Iskoláskorú gyermekek egészségmagatartása. Egészségügyi Világszervezet nemzetközi kutatásának keretében végzett magyar vizsgálat*, Nemzeti Jelentés, 2002. Országos Gyermekegészségügyi Intézet, Nemzeti Drogmegelőzési Intézet, Budapest, 2002.

2. Hazánk 1995-ben kapcsolódott be az ESPAD- kutatássorozatba („Európai iskolavizsgálat az alkohol- és egyéb drogfogyasztásról, valamint a dohányzásról”). A program legfontosabb hosszú távú célja a 16 éves diákok fogyasztási szokásaiban bekövetkezett változások mérése, az országokként eltérő trendek összehasonlítása.²

3. Az Ifjúság kutatás (2000, 2004, 2008, 2012) a 15-29 éves korosztály országos reprezentatív mintáján vizsgálja a fiatalok iskoláztatását, elhelyezkedését, karrierjét, önállósodását és boldogulási esélyeit befolyásoló társadalmi tényezőket, továbbá, hogy ezek a hatások hogyan tükröződnek a fiatalok életmódjában, szabadidős tevékenységében, kulturális fogyasztásában. A kérdőívben található alkohol- és kábítószer-fogyasztásra vonatkozó kérdések is.³

Prediktorok és protektorok

A drogfogyasztásra való hajlam két ellentétes hatású faktor eredője: a prediktoroké (kockázati tényezők), és a protektoroké (védő tényezők).

A prediktorok előre jelzik, „predikálják” az adott veszély közeledtét, olyan kockázati tényezők a drogfogyasztó életében, amelyek már a fogyasztás kezdete előtt kifejtik hatásukat és predesztinálják a későbbi addiktív vagy nem addiktív drogfogyasztást.⁴

Ezzel szemben a protektorok, azaz a védő tényezők csökkentik a drogfogyasztás és a függőség kialakulásának esélyét, képesek semlegesíteni a kockázati helyzetek negatív hatásait.⁵

Hatásos módszer, ha a drog helyett valami más célt tűzünk a fiatalok elé (jövőorientáltság, a kreativitás kiélése, a szociális készségek fejlesztése), ami eltérítheti a fiatalokat a drogoktól.⁶

A protektív faktorok közül a legfontosabb az önértékelés, a személyes felelősség érzése és az a meggyőződés, hogy az illető képes véghezvinni az elhatározását, megvalósítani vágyait.⁷ E pozitív irányultság kialakulását serkentő tényezőket az alábbi táblázat szemlélteti.

egyéni védő tényezők	- iskolai sikerek, jól fejlett társadalmi és társas készség
feladatteljesítés	- az iskolai sikerek, otthon vagy máshol végzett felelős munkavégzés, társadalmilag elfogadott normák és viselkedési elvárások betartása
a személyes élet fordulópontjainak pozitív felhasználása	- a fordulópontok (pl. iskolaváltás, új szabadidő-tevékenység) sikeres megoldása a szülők és más támogató személyek segítségével

2 ELEKES Zs., *Egy változó korváltozó ifjúsága. Fiatalok alkohol- és egyéb drogfogyasztása Magyarországon – ESPAD 2007.*, Nemzeti Drogmegelőzési Intézet. Szakmai Forrás Sorozat. L'Harmattan, 2008.

3 NÉMETH Á., *Serdülőkorú fiatalok egészsége és életmódja*, OGYEI. Budapest, NÉMETH Á., *Serdülőkorú fiatalok egészsége és életmódja: 2010* az iskoláskorú gyermekek egészségmagatartása című, az Egészségügyi Világszervezettel együttműködésben zajló nemzetközi kutatás 2010. évi felméréséről készült jelentés, Budapest

4 BÁCSKAI E. – GEREVICH J., *Ifjúság és drogfogyasztás* (Drogmegelőzési Módszertani Központ és Ambulancia), Budapest, 1997.

BÁCSKAI E. – GEREVICH J., *A kortárs-segítés tanári kézikönyve*, Egészséges Ifjúságért Alapítvány, Vác, 2000.

5 FREDRICHSON, B.L., *The role of positive emotions in positive psychology*, in *American Psychologist*, 2001/56, 218–226.

6 PIKÓ, B. – PICZIL, M., *Focusing on youth's substance use and psychosocial well-being in Hungary's post-socialist transition. Administration and Policy*, in *Mental Health*, 2004/32, 63–71.

SFI.IGMAN, M.E.P., *Positive psychology, positive prevention, and positive therapy*, in SNYDER, C.R. LOPEZ, S. (eds.), *Handbook of positive psychology*, Oxford University Press, New York, 2002, 3–9.

7 RÁCZ J. és mtsai, *A drogkérdésről – őszintén*, B+V (medical&medical) Lap- és Könyvkiadó Kft. Budapest, 2005.

biztonságos és támogató személyes kapcsolatrendszer	- segítséget és érzelmi támaszt nyújtó szülők, tanárok, felnőttek, s olyan kortársi környezet, amely gátolja a drogok kipróbálását, és támogatja az iskolai előrehaladást - az intézményeken belüli segítő kapcsolatok (tanár-diák, diák-diák viszony), valamint az iskolához vagy más társadalmi intézményhez való tartozás érzése.
---	---

1. táblázat: Protektív tényezők

Forrás: Rác J., *A drogkérdésről őszintén*, 2005, 127-128.

Módszerek

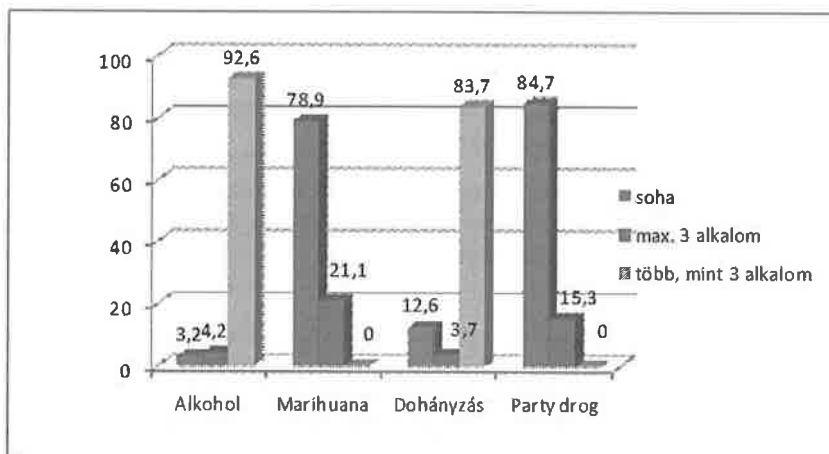
Kutatásom során az Euroadad-kérdőív⁸ által vizsgált problématerületek közül kizárólag a szerfogyasztás védő tényezőire koncentráltam. Az adatok feldolgozását az SPSS programcsomag segítségével végeztem, s regresszió-analízissel igyekeztem feltárni a vizsgált elemek közötti lehetséges összefüggéseket.

Vizsgálati eredmények

1. A szerfogyasztás jellemzői

A mintában 25 nő és 165 férfi szerepelt, amelynek 75,8%-a 18 év feletti, 24,2%-a 15-18 év közötti. A megkérdezettek mindegyike iskolába jár.

A legális és tiltott szerhasználat adatait vizsgálva megállapítható, hogy a vizsgált mintán belül elkülöníthetők a kipróbálók, az alkalmi használók, illetve a nagyobb rendszerességgel legális, illetve tiltott szert használók. (1. ábra)

1. ábra: A legális és tiltott szerek fogyasztásának életprevalencia értéke, n=190, %

Forrás: saját kutatás

A legális szereknek (az alkohol és a dohány) mind az alkalmi, mind a rendszeres használata tetten érhető. Köztudott, hogy az alkohol a leggyakoribb élvezeti szer, az alkohol kipróbálása,

⁸ GEREVICH J. BÁCSKAI E. RÓZSA S., *A serdülőkor problémák értékelő interjúja*, Euroadad kézikönyv, Addiktológiai Kutató Intézet, Budapest, 2004, 129-136.

rendszeres fogyasztása napjainkban már egyre fiatalabb életszakaszban megjelenik.⁹ A vizsgált mintában a kérdezettek csaknem mindegyike fogyasztott már alkoholt élete során. Mindössze 6 fő (3,2%) nyilatkozott úgy, hogy sohasem fogyasztott még alkoholt.

A 190 fő közül 166 dohányzik, azaz a kérdezettek több mint $\frac{3}{4}$ -e (83,7%). Az ESPAD-kutatás és a HBSC-kutatás szerint a fiatalok 65-70%-a dohányzik.

A tiltott szerek fogyasztása (marihuána, party drog) csak kipróbálói szinten fordult elő a vizsgált mintában. Marihuánát a kérdezettek 21,1%-a, míg party drogot 15,3%-uk fogyasztott már élete során, maximum 3 alkalommal. Ennél többszöri fogyasztásra nem volt példa a vizsgált mintában.

Legális és tiltott szerek	Maximális fogyasztás egy hónapban					
	soha	1-4	5-8	9-15	15-nél több	naponta
Alkohol	3,2	73,7	15,3	3,7	4,2	-
Marihuána	78,9	15,8	5,3	-	-	-
Dohányzás	12,6	3,7	-	-	6,8	76,8
Party drog	84,7	12,6	2,7	-	-	-

2. sz. táblázat: A fiatalok maximális szerfogyasztása egy hónapban, n=190, (%)

Forrás: saját kutatás

Az alkohol tekintetében a fiatalok $\frac{3}{4}$ -e (73,7%) alkalmi fogyasztónak tekinthető, 23,2%-a pedig rendszeres fogyasztónak, azaz egy hónapban legalább 5-ször fogyasztanak alkoholt.

A party-drog és a marihuána esetében viszont – a korábbi kutatási eredményekkel is megegyezően – a kipróbálók voltak többségben. A 2007-es ESPAD-vizsgálat eredményei szerint is a szerhasználók nagyobb része próbálkozó vagy alkalmi fogyasztó. A diákok 33,4%-a 1-2 alkalommal próbált ki valamilyen visszaélésre alkalmas szert. A HBSC kutatásban az 1-5 alkalommal történő marihuána-fogyasztás prevalencia értéke 15%. A 2008-as Ifjúság kutatásban a fiatalok 17%-a jelezte, hogy valamilyen kábítószerrel kipróbált élete folyamán.

A megkérdezett fiataloknak 3-5%-a tekinthető alkalmi fogyasztónak, azaz egy hónap során 5-8 alkalommal fogyasztanak tiltott szert.

2. Protektív (védő) tényezők és a szerfogyasztás

A fiatalok személyiségfejlődése, szocializációja különböző intézmények keretei között történik (család, iskola). Ha a személyiségfejlődés különböző okok miatt megreked, akkor különböző kortárs csoportok veszik át a primer szocializációs intézmények szerepét. A szocializációs zavarral küszködő, hátrányos helyzetben lévő fiatalok fejlődési útja többfelé vezet. Egy részük vissza-

⁹ NÉMETH Á., *Serdülőkorú fiatalok egészsége és életmódja: 2010* az iskoláskorú gyermekek egészségmagatartása című, az Egészségügyi Világszervezettel együttműködésben zajló nemzetközi kutatás 2010. évi felméréséről készült jelentés, Budapest, 2010.

PIKÓ B., *Ifjúkori problémaviselkedés*, in PIKÓ B., *Ifjúság, káros szenvedélyek és egészség a modern társadalomban*, Nemzeti Drogmegelőzési Intézet. Szakmai Forrás Sorozat. Elméletek – Modellek 3. L'Harmattan, Budapest, 2007.

ELEKES Zs., *Egy változó kor változó ifjúsága*. Fiatalok alkohol- és egyéb drogfogyasztása Magyarországon-ESPAD 2007., Nemzeti Drogmegelőzési Intézet. Szakmai Forrás Sorozat. L'Harmattan, Budapest, 2009.

rad a fejlődés különböző szektoraiban (érzelem, intellektus, fizikum stb.), más részük átmenetileg vagy tartósan veszélyes terepre (pl. alkohol- és kábítószer-fogyasztásba) sodródik.¹⁰

A család ideális esetben strukturálisan és funkcionálisan is ép: azaz a szülők együtt élnek, és érzelmi, erkölcsi és anyagi biztonságot, vagyis megfelelő háttérrel tudnak biztosítani a gyermek számára. Az ilyen család optimálisan képes betölteni társadalmi funkcióját.¹¹

Azok a fiatalok, akik mindkét biológiai szülőjükkel együtt élnek kisebb valószínűséggel fogyasztanak tiltott szert. Kevésbé egyértelmű a kutatók álláspontja azzal kapcsolatban, mi a helyzet olyankor, ha csak egy szülő van jelen, illetve amikor az egy biológiai szülőhöz nevelőszülő társul.¹²

A családon belül fontos védőfaktor a szülői támogatás, illetve a szülői kontroll. A kontroll egyfajta szabályozás, amely rendet teremt a fiatalok életében.¹³ A kontrollfunkciónál is fontosabb, hogy a gyermek megbeszélhesse szüleivel a problémáit. A kötődés biztonsága a szülő-gyermek kapcsolat minőségének függvénye.¹⁴

A meleg családi közösség, a szülők törődése, szeretete és a tekintélytiszteltetlepre alapozó fegyelmezés látványosan csökkenti a deviáns magatartás előfordulásának esélyét.¹⁵

	Alkohol	Dohányzás	Marihuána	Party drug
Ép család	0,069	0,053	0,045*	0,007*
Anya dolgozik	0,079	0,064	0,052*	0,048*
Apa dolgozik	0,050	0,054	0,047*	0,029*
Anyával való kapcsolat	0,086	0,052	0,057*	0,049*
Apával való kapcsolat	0,011	0,045	0,023*	0,021*
Életkörülménnyel való elégedettség	0,087	0,078	0,056	0,060
Iskolai eredmény	0,075	0,064	0,006*	0,014*
Sportolás	0,026*	0,001*	0,045*	0,056*
Barátokkal való elégedettség	0,076	0,088	0,059	0,064

3. sz. táblázat: A protektív tényezők és a szerfogyasztás közötti összefüggések vizsgálata

Forrás: saját kutatás

A negatív R értékeket a táblázatban *-gal jelölöm.

10 BÁCSKAI E. – GEREVICH J., *Ifjúság és drogfogyasztás*, Drogmegelőzési Módszertani Központ és Ambulancia, Budapest, 1997.

11 HOYER M., *A család mint szintér. Az egészségesen működő család és a diszfunkcionális család*, in *Fejlesztő Pedagógia*, 2003/2-3.

12 BRASSAI L. – PIKÓ B., *Szerhasználat és családi tényezők vizsgálata középiskolásoknál*, in *Addiktológia*, 2005.

13 DEKOVIC, M., *Risk and protective factors in the development of problem behavior during adolescence*, in *Journal of Youth and Adolescence*, 1999/28, 667-685.

HAWKINS, J. D. – CATALANO, R. F. – MILLER, J. Y., *Risk and protective factors for alcohol and other drug problems in adolescence and early adulthood: Implications for substance abuse prevention*, in *Psychological Bulletin*, 1992/112, 64-105.

14 BRASSAI L. – PIKÓ B., *Szerhasználat és családi tényezők vizsgálata középiskolásoknál*, in *Addiktológia*, 2005.

15 JACKSON, C. – HENRIKSEN, L. – FOSHEE, V. A., *The authoritative parenting index: Predicting health risk behaviors among children and adolescents*, in *Health Education and Behavior*, 1998/25, 321-339.

A 3. számú táblázatban a szerfogyasztás és a védő tényezők közötti összefüggéseket szemléltettem. A táblázat a szignifikáns összefüggéseket tartalmazza. Az R érték előjeléből következtethetünk a kapcsolat irányára.

A vizsgált mintában is egyértelműen kimutatható volt, hogy az ép család csökkenti a tiltott szerek fogyasztásának esélyét, míg a legális szerek esetében gyengébb összefüggés mutatkozott. Erre utal a negatív R érték. Azaz a mindkét biológiai szülővel való együttélés vagy a dolgozó szülők jelenléte nem véd az alkohol-fogyasztás és a dohányzás ellen, csak a tiltott szerek fogyasztásával szemben minősíthető védő tényezőnek.

A családon belüli kapcsolatok is hatással vannak a megkérdézett fiatalok szerfogyasztására, különösen hangsúlyos az apa szerepe. A negatív R érték szintén arra utal, hogy a jó gyermek-szülő kapcsolat csökkenti a szerfogyasztás esélyét, különösen a marihuána és a party-drogok fogyasztását.

Az életkörülménnyel való elégedettség mértéke nem mutatott egyértelmű összefüggést, azaz a család kedvező társadalmi helyzete növelheti és csökkentheti is a kábítószer-fogyasztás esélyét. Korábbi kutatások szerint a magasabb társadalmi állású, jobb vagyoni helyzetben élő fiatalok körében gyakoribb az alkohol- és drogfogyasztás, a dohányzás viszont kedvezőtlen társadalmi közegben elterjedtebb.¹⁶ Más kutatások szerint is meghatározónak tűnik a család általános szocioökonómiai státusza: az alacsonyabb státuszban élő serdülők több alkoholt fogyasztanak.¹⁷

A szülők mellett fontos szerepet játszik az iskola is, hiszen az ott eltöltött idő a szocializáció során a személyiségfejlődés szempontjából is meghatározó.

A megfelelő iskolai környezet (pl. befogadó társas légkör, segítőkész osztálytársak) és a sikeres alkalmazkodás (iskolai teljesítmény, az iskolai feladatokhoz való optimális hozzáállás, alacsony stressz) a kompetencia és a siker élményét biztosítják. A jó tanulmányi eredmény és az iskolával való elégedettség védőpajzs mindenféle deviancia ellen.¹⁸

Leginkább az *iskolai légkörtől* függ, hogy egy gyerek szeret-e iskolába járni: minél inkább figyelembe veszi az iskola a tanulók igényeit, annál inkább kedvelik a diákok az iskolát. De éppily fontos a *tanárokhoz való érzelmi viszonyulás* is, minél segítőkészebbnek, és igazságosabbnak találják a diákok a tanárokat, annál jobban szeretik az iskolát.¹⁹

Az iskolai eredmény egyaránt növelheti és csökkentheti is a kábítószer-fogyasztás esélyét.

A kortárs csoport sajátos tulajdonságokkal, szokásokkal, kultúrával rendelkezik, ez képezi identitástudatának alapját, s egyben meg is szabja a tagokkal szembeni elvárásokat, melyeknek meg kell felelnie egy-egy fiatalnak, ha az adott csoporthoz akar tartozni.²⁰

16 RICHTER, M. – LEPPIN, A. – GABHAINN, S.N., *The relationship between parental socio- economicstatus and episodes of drunkenness among adolescents: Findings from a cross-national survey*, in *Public Health*, 2006/6, 289.

PIKÓ, B.F. – FITZPATRICK, K.M., *Socioeconomic status, psychosocial health and health behaviors among Hungarian adolescents*. in *European Journal of Public Health*, 2007/17, 353–360.

17 SKULTÉTI D. – PIKÓ B., *Fiatalkori alkoholfogyasztás: a szocio-ökonómiai háttér és a szociális hatások szerepe*, in *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 2006/2, 75-94.

18 ASZMANN A. – RÓZSA S. – NÉMETH Á., *A magyar serdülők dohányzása, alkoholfogyasztása, és a pszichoszociális környezet*, in *Egészségnevelés*, 2000/41, 177-187.

DEMÉTRÓVICS Zs. – URBÁN R. – KÖKÖNYEI Gy., *Iskolai egészségpszichológia*, Nemzeti Drogmegelőzési Intézet. Szakmai Forrás Sorozat, L. Harmattan, Budapest, 2007.

FITZPATRICK, K. M., *Fighting among America's youth: A risk and protective factors approach*, in *Journal of Health and Social Behavior*, 1997/38, 131-148.

19 VÁRNAI D. – ÖRKÉNYI Á. – ASZMANN A. – KÖKÖNYEI Gy. – BALOGH Á., *A HBSC-kutatás bemutatása: az iskolai környezet és az egészség kapcsolatára vonatkozó legfrissebb eredmények*, 2007.

20 RÁCZ J. és mtsai, *A drogkérdésről- Öszintén*, B+V (Medical & Medical) Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2005.

A támogató baráti kapcsolatok szintén fontos védőfaktorot jelenthetnek. A kortárs csoport hatása többnyire akkor válik negatívvá, kockázati tényezővé, ha a szülőkkal való viszony megromlik.²¹

A jó baráti kör sem véd azonban a legális szerek fogyasztása ellen, hiszen a legtöbb fiatal barátai, kortársai körében gyűjt rá vagy iszik először alkoholt. Egyes kutatások az alkoholfogyasztást „unaloműző” szabadidős tevékenységnek tekintik.²¹

Ugyanakkor a tiltott szerek fogyasztásának esélyét a támogató társas kapcsolatrendszer csökkenti.

A barátokhoz szorosan kötődő szabadidős tevékenységek némelyike védőhatást fejt ki (kreatív, kulturálódási tevékenységek, sport, vallás).²²

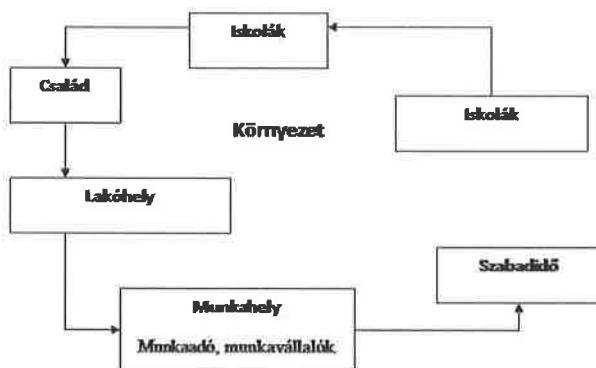
A KSH 2000-es időmérés kutatása szerint 1986 és 1999 között nőtt a fiatalok körében a sportolással eltöltött órák száma, s amint az én vizsgálatom is megerősítette, a sport mind a legális, mind az illegális szerek fogyasztásával szemben protektív tényezőnek minősül.²¹

A vizsgálat tehát megerősítette, hogy a kétszülős családi struktúra, a szülőkkal való jó kapcsolat, a dolgozó szülők jelenléte, az életkörülménnyel való elégedettség mértéke, a jó tanulmányi eredmény, a támogató társas kapcsolatrendszer egyértelműen védőhatást fejt ki az illegális szerek fogyasztásával szemben, ám a legális szerek fogyasztását nem akadályozza, azaz a dohányzás és alkoholfogyasztás esélyét a vizsgált tényezők megléte egyaránt növelheti és csökkentheti is.

A prevenció szinterei

Az elmúlt 10-15 évben jelentős mértékben nőtt a legális az illegális drogok fogyasztása Magyarországon. A megelőzés szinterei: az iskola, a család, a lakóhely, a munkahely és a szabadidő eltöltésének helyszínei.²³

Servais-nek a megelőzés szintereit bemutató modelljét szemlélteti a következő ábra:

2. sz. ábra: A megelőzés szinterei.

Forrás: Servais, 1991.

21 PIKÓ B., *Ifjúkori problémaviselkedés*, in PIKÓ B., *Ifjúság, káros szenvedélyek és egészség a modern társadalomban*, Nemzeti Drogmegelőzési Intézet. Szakmai Forrás Sorozat. Elméletek – Modellek 3., L'Harmattan, Budapest, 2007.

22 PIKÓ B. F. – VAZSONYI A. T., *Leisure activities and problem behaviors among Hungarian youth*, in *Journal of Adolescence*, 2004/ 27, 717-730.

23 KUBISZYN A., *Kábítószer, Szendély, Szendélybetegség*, Pro Future Biztonsági és Védelmi Kutatások Központja Alapítvány, Budapest, 2000.

A prevenció egyik legfontosabb színtere a család, amelynek alkalmassá kell válnia rá, hogy a gyermeket felkészítse a drogmentes életre. A szülőknek olyan értékeket és normákat kell közvetíteniük, amelyek segítenek a drogmentes élet mellett dönteni. A fiataloknak azt is meg kell tanulniuk, hogy a drog semmilyen problémára nem jelent megoldást.

A prevenció másik fontos színtere az iskola. A tanárok felvilágosíthatják a gyerekeket a szenvedélyek természetéről, problémamegoldó, feszültséglevezető, önérvényesítő mechanizmusokat fejleszthetnek ki bennük.²⁴

Nemcsak az iskolában, hanem a munkahelyen is szerepet kaphat a megelőzés és a leszoktatás, amelynek nem az a célja, hogy a szert használót eltávolítsa a munkahelyről, hanem, hogy segítse az embereket a leszokásban és pozitív alternatívák keresésében.

Az ifjúság hasznos, tartalmas időöltése is újat állja a káros szerek használatának, feltételeket kell teremteni a megfelelő szabadidős programokhoz, amelyek közül a sportnak kiemelkedő szerepe van, hiszen nemcsak egészséges, hanem a közösségi szellemet is erősíti.²⁵

Végül fontos, hogy a lakóhelyen is legyenek olyan szervezetek, klubok, egyesületek, alapítványok, amelyek felhívják a figyelmet a megelőzés fontosságára, illetve ellenőrizni tudják a lakókörnyezetet, s távol tartják a kábítószer-terjesztőket.

SUMMARY

The main goal of the recent study was to detect the protective factor of drug use. Earlier studies found out that socialization issue could be one to the main reason of substance use. However, it can be concluded from this study, that two parents family structure, appropriate relationships with parents, parents' employment status, satisfaction with life, good academic achievement, supportive social relationships are protective factors against illegal substance use, their impact on legal drug use was not significantly supported.

24 BUDA B., *Szenvedélyeink*, Subrosa Kiadó, Budapest, 1995.

25 KUBISZYN A., *Kábítószer, Szenvedély, Szenvedélybetegség*, Pro Future Biztonsági és Védelmi Kutatások Központja Alapítvány, Budapest, 2000.

DrD. LŐRINCZ Csilla

Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Kolozsvár, Románia¹

***Családi döntés – egyéni életpálya
Romániai szakközépiskolások tanulmányi karrierje
a családi háttérük függvényében***

KIVONAT

A kutatás tárgya a romániai középiskolás diákok iskolai helyzetének, tanulmányi eredményeinek, továbbtanulási szándékának, pályaválasztásának a vizsgálata, egy hosszabb és többlépcsős, kérdőíves kutatásban. Jelen tanulmány csak a szakközépiskolások családi háttérének jellemzőit és különféle dimenzióit, valamint hatását vizsgálja egy olyan összehasonlító kontextusban, ahol az elméleti gimnáziumok az összehasonlítási alap. A szakközépiskolások családi háttére nagymértékben befolyásolja és újratermeli a diákok esélyegyenlőtlenségét, az iskolai karriertől kezdődően, egészen a pályaválasztásig. Kiemelten fontos, hogy ne jöjjön létre olyan összefüggően deprivált, illetve diszkriminatív helyzet, amit interszekcionalitásnak nevezünk, és ami lehetetlenné teszi a felzárkózást az ebben az oktatási formában tanulók számára.

A diákok családi háttérének szociológiai jellemzői és az iskolai siker, valamint a pályaválasztási döntések szorosan összekapcsolt társadalmi jelenségek, mégpedig abban az értelemben, hogy az előbbi nagyban befolyásolja az utóbbiak alakulását, különösképpen a romániai szakközépiskolás oktatás tekintetében, ami vizsgálatunk témáját képezi. A családi háttér viszont egy tágabb – Bourdieu terminusát használva – társadalmi mezőny része és közvetítője is azoknak a habituális beállítódásoknak, az „objektív” (mérhető és intézményesült) feltételeknek, amelyek a család közvetítésével hatnak az iskolai sikerre, illetve sikertelenségre és a pályaválasztásra egyaránt.

A SZAKKÖZÉPISKOLÁK „VILÁGA”

A vizsgált érettségit adó szakközépiskolák helyét Romániában az oktatási mezőnyben törvény szabályozza², amely elsődleges célkitűzésként említi, hogy olyan szakképzést nyújt, ami a jelenleg elismert szakmákban képez utánpótlást a piac követelményeinek megfelelő-

1 Munkahely: CJRAE HR (Hargita Megyei Nevelési Tanácsadás és Erőforrás Központ), pszichológus / szociálpedagógus/mentálhigiénés szakember.

2 Jellemző, hogy a törvény és az összes hivatalos dokumentum egyszerre utal a szakközépiskolákra és a szakiskolákra, illetve vokacionális oktatásra és sok szempontból, nem tesz különbséget közöttük.

en³. A szakközépiskolák mezőnye az általános elméleti, illetve a speciális/vokacionális és gyakorlati/inasiskolákban folyó oktatás közé helyezhető mezőny. Eleve alkalmazott/műszaki irányultságú, a munkaerőpiacon közvetlenül hasznosítható szaktudást céloz. Az oktatási intézmények struktúrája, a tantervek és az elvárt teljesítmények stb., ehhez a szaktudáshoz képest lettek kialakítva, illetve ennek érdekében működtetik intézményesítetten, erre helyezik a hangsúlyt. Ez viszont nagyban behatárolja azt a társadalmi (esetünkben családi) környezetet, amely a diákokat körülveszi, de amely társadalmi környezet az iskolán belüli életet, a teljesítményeket, a pályaválasztást és ugyanakkor az elérhető karriereket is nagymértékben befolyásolja. Jelen kutatás is mutatja, de már számos más, a teljes oktatási mezőnyre érvényes elméleti feltételezés és hasonló kutatás⁴ is kimutatta (összes szakon tanuló diákok teljesítményét figyelembe véve), hogy az iskolai teljesítmény, illetve a sikeres pályaválasztás romániai rendszerét tekintve Bourdieu-nek az egyenlőtlenségek iskolai újratermelődésének stabilitására vonatkozó elméleti hipotézisei igazolódnak be⁵. A társadalmi/családi háttér nagyobb mértékben határozza meg az esélyeket és kilátásokat, mint az iskolák „*hozzáadott kulturális tőkehányada*”.⁶ A szakközépiskolás diákok családi háttérét tekintve az alsóbb osztályokból kerülnek ki. Nem a legalsóbb, azaz az underclass benépesítői, akiknek gyermekei – gyakran etnikai szegregáció, illetve diszkriminációval tetőzött halmozottan hátrányos helyzetük okán – a leginkább a korai iskolaelhagyók táborát szaporítják, hanem azok közül, akik vidéken, kétékezi munkát végeznek, vagy csonkacsaládok, ahol az anyagi lehetőségek szűkösek, vagy sokgyerekes családok stb. Bourdieu gyűjtőnéven paraszti, kisiparosi, alsó kispolgárságnak nevezni ezt a réteget. Akik olyan csoportot alkotnak, amelyben a döntéskor az az elv érvényesül, hogy legalább a „létükben változatlanul maradjanak fenn”, akik habitusuknál fogva „kénytelenek a helyzethez alkalmazkodni”, és „gyakran rossz iskolai befektetéseket eszközölni”⁷. Az oktatási rendszer e családok révén nagymértékben újratermeli, és vele együtt a fennálló társadalom struktúráit is, ezen belül pedig nemcsak fenntartják, hanem átörökítik/elmélyítik az (osztály-) egyenlőtlenségeket⁸. Ebből a szempontból lényeges adat, hogy míg – longitudinálisan szemlélve – a magasabb presztízsű, többnyire urbánus környezetben működő és elitnek számító elméleti gimnáziumokba az ottani bejutási médiák átlagaihoz képest a szakközépiskolába beiratkozók átlagosztályzata rendszeresen alul marad. Példaként láthatjuk, hogy a Hargita megyei IX. osztályokba az utolsó bejutási médiák 2008-ban és 2016-ban hogyan alakultak⁹:

3 MONITORUL OFICIAL AL ROMÂNIEI, Partea I, pînă la 30 august, Legea, in *Educației Naționale* 2011, 1/5. Art. 32. Sec. 7., Învățământul tehnologic și vocational, 2013.

4 VERES, V., *Pénz vagy tudás? Az értelmiségi reprodukció sajátosságai*, Korunk, 1998.

5 CSATA, Z., *Iskolázottsági esélyegyenlőtlenségek az erdélyi magyar fiatalok körében*, in *Erdélyi Társadalom*, II, 2004/1, 1–34.

6 BOURDIEU, P., *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése – Tanulmányok*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1978.

7 BOURDIEU, P., *The forms of capital*. in *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, Greenwood, New York, 1986, 241–258.

8 BOURDIEU, P. (1978) i.m.

9 Márpedig ha ez így van, akkor a nyolcadik osztályt végzett diákok középiskolai elhelyezkedésének szelekciós kritériuma, nemcsak a gimnáziumi teljesítményt tükrözik, hanem a diákok szocio-demográfiai profilja alapján, a társadalom (osztály) szerkezetében elfoglalt helyét, szülei társadalmi státusát/habitusát.

9 A táblázat összeállításakor a www.edu.ro oldalon közölt erre vonatkozó adatokat használtunk fel.

Utolsó bejutási médiák a IX. osztályba/Hargita megye 2008/2016	2008	2016
Hargita megyei szakközépiskolák átlaga	5,26	4,61
Hargita megyei elméleti líceumok átlaga	7,03	6,22

1. sz. táblázat: A középiskolások utolsó bejutási médiája, iskolatípusonként 2008-2016

Az eltérés szisztematikus és szignifikáns, ezért azt mondhatjuk, hogy a szakközépiskolákba beiratkozó diákok családjának társadalmi (szocio-demográfiai) státusza, a különféle befektethető és kamatoztatható tőkeformák tekintetében (gazdasági, társadalmi és kulturális tőkével) való ellátottságuk alacsonyabb szintű, ami alacsonyabb osztályokhoz, rétegekhez való tartozást valószínűsít.¹⁰ Azután az alacsonyabb szocio-demográfiai státusokból származó diákok esélyei – de már ezt megelőzően a családból hozott aspirációi stb. – korlátozottabbak, mint az elméleti líceumok diákjai esetében mérhető és tapasztalható. Ez nem jelenti a munkaerő-piaci esélyek automatikusan hátrányos differenciálódását, főként rövidtávon nem. A szakközépiskolát végzettek adott esetben gyorsabban találhatnak munkahelyet, helyezkedhetnek el a munka világában elméleti líceumot végzett társaiknál. Viszont befolyásolja a hosszú távú (konverziós¹¹ és rekonverziós¹²) stratégiáikat és azután a kereseti lehetőségeket, általában korlátozott vertikális társadalmi mobilitást, valamint egy szűkebb, elérhető munkahelyi spektrumon belüli mozgásteret jelöl ki a szakközépiskolát végzett diákoknak, mint a nagyarányban továbbtanuló, elméleti líceumot végző társaik számára.

A fölvetett problémákat nem vizsgáltuk részleteiben és ezért eredményeinket nem is vonatkozathatjuk az *elméleti líceumok és/illetve egyáltalán nem, az érettségivel nem járó szakiskolák* esetére.

ELMÉLETI HIPOTÉZISEK

Az alapvető kérdés aköré a tapasztalat, előzetes tudás, pedagógiai és/vagy oktatáspolitikai és szociológiai probléma, reálisan fennálló helyzetértékelés köré szerveződik, amely azt mutatja: a szakközépiskolai képzésben részesülő diákok esetében a családból magukkal hozott társadalmi, kulturális, gazdasági tőkékkel való ellátottság szintje *döntő mértékben* befolyásolja egyfelől az *iskolai teljesítményt*, másfelől és ugyanakkor a *továbbtanulási esélyeket* is. Másik oldalról megfogalmazva a szakközépiskolák (vagy legalább is amit megvizsgáltunk) *újratermelik, sőt elmélyítik* (minden bizonnyal nagyobb mértékben, mint az elméleti líceumok esetében) a diákok – Bourdieura való hivatkozással, az ő elméletének regiszterében fogalmazva – szocio-demográfiai profiljából, családjuk gazdasági, szociális és kulturális tőkével való ellátottságából származó *egyenlőtlenségeiket*. Mégpedig egyfelől és feltételezhetően a más típusú/profilú iskolákhoz képest magasabb mértékben, másfelől pedig iskolán belül. A preszelektációs rendszer, a diákoknak a képességvizsgákon elért eredményei függvényében való beiratkozása a különféle oktatási egységekbe azt eredményezi, hogy *lényeges eltérések keletkeznek az eltérő profilú középiskolák között*, az iskolatípusok közötti mezőny erős strukturálódása észlelhető. Ez másrészt

10 Az egyének birtokában a különböző tőkeformák más-más mértékben vannak jelen. Ezek összetétele és mennyisége határozza meg a személy társadalmi struktúrában elfoglalt helyét (Bourdieu, 1978).

11 Az iskolai rendszeren keresztül Bourdieu (1978) szerint a családi tőkeformák átalakítása valósul meg, eredetileg úgy, hogy kulturális tőke termelődik a gazdasági tőkéből és a szociális tőkéből is.

12 Az oktatásban létrejött kulturális tőke újbóli átalakítását nevezi Bourdieu rekonverzióknak, és itt az ő kifejezésére utalunk [BOURDIEU, P. (1978) i.m.]

ről *homogénebb iskolán belüli társadalmakat* hoz létre, amelyben a diákok hasonló társadalmi/családi környezetből származnak, hasonló a szocio-demográfiai profiljuk. Az tapasztalható a szakközépiskolák esetében, hogy még emellett a preszelekciónból származó viszonylagos homogenitás mellett is, a diákok családja, azok *szocio-demográfiai profiljai közötti eltérések jellemnek meg és hatnak az iskolai teljesítményre, az életpálya választási esélyekre és modellekre*. Ezeket a hatásokat pedig különféle kontextusokban és különféle módon fejtik ki, ezért sokféle témával kapcsolatban érdemes megvizsgálni őket. Olyan mutatókat vettünk figyelembe, amelyek lényegében mind a családi háttér, mind az iskolai légkör, mind a pedagógusok teljesítménye és motivációja, a tanításhoz és a diákokhoz való viszonyulása, mind a családi aspirációk és a diákok ambíciói stb., vonatkozásában mérvadók lehetnek. Fontos azoknak a társadalmi alcsoportoknak a beazonosítása a szakközépiskolák körében, amelyek először az intézmények közötti (up and down filtering), majd a belső differenciálódás folytán sajátos problémákkal, motivációkkal, eredményekkel és kilátásokkal stb. jellemezhetők, és meghatározzák az iskolai sikert, illetve a sikertelenséget, azután pedig a pályaválasztási esélyeket.¹³

Az oktatásban megnyilvánuló társadalmi egyenlőtlenségekről és azok újratermelődéiben játszott szerepéről Pierre Bourdieu eredeti gondolatai azokon a lényeges megkülönböztetéseken alapulnak, amelyeket a különféle tőkeformák megléte és azok tulajdonságaival kapcsolatban fölvet és kielemez. Eszerint tőke minden olyan erőforrás, amelynek a befektetéséből hasznot nyerhetünk, illetve remélhetünk. A *gazdasági tőke* mellett Bourdieu a *társadalmi* és a *kulturális tőkét* is ilyen fontos erőforrásoknak tekinti, és az iskolai tanulást és tudást, a megszerzett diplomát a hasznosíthatóság szempontjából szemléli. A társadalmi tőkének mind Bourdieu, mind pedig a szintén fogalomalkotó, James Coleman¹⁴ számára elmélet-stratégiai jelentősége van, mert a társadalmi tőke fogalma összekapcsolja a *társadalmi cselekvések normatív oldalát* – a szocializálódott szereplők cselekvéseit a társadalmi értékek és szabályok, valamint az előírt és elvárt kötelezettségek vezérlik – a *gazdasági érdekek alapján konceptualizált egyéni cselekvésekkel*. Ez utóbbi alapelve a lehetőségek maximális kihasználása, a hasznos elvére épül. A társadalmi tőkét a funkciói felől megközelítve azt találja Coleman, hogy a tőke esetében nem egyetlen valóságról van szó, hanem többről, amelyekben az a közös, hogy legkevesebb két összetevőből állnak, egyfelől a társadalmi struktúra részét képezik, másfelől pedig lehetőséget adnak az egyéneknek, hogy ennek alapján cselekedjenek a struktúra keretében.¹⁵ A társadalmi tőke ennek megfelelően sokféle, és ami hasznos lehet egy adott cselekedet elősegítésében, haszontalan vagy egyenesen káros egy másik esetében. A társadalmi tőke a *kapcsolati hálózatokból* és *csereviszonyokból*, azok utilitárius funkcióiból, működtetésükből ered, azokból a viszonyokból, amelyek egyének közt alakulnak ki és nagyban segítik a cselekvések kivitelezését, hasznot jelentenek annak, aki rendelkezik velük. Colemannál az iskolázás/iskoláztatás a humán tőkébe való befektetés, amely során társadalmi tőkét (nem figyel az egyenlőtlenségek újratermelésére, csupán általánosan tekinti) humán tőkére váltanak az iskolarendszer közvetítésével. Ezzel szemben Bourdieu egyfelől osztályszempontokat vezet be a társadalmi tőkével való ellátottság struktúráinak az értelmezésére, másfelől pedig éppen az oktatással kapcsolatban veti föl, hogy gazdasági és társadalmi tőkebefektetésről, illetve átváltásról szól, ahol az előbbieket

13 A szociológiai vizsgálatok egyik kulcsfontosságú kérdése az, hogy az oktatási rendszerben való részvétel, milyen mobilizációs pályákat és lehetőségeket kínál föl, illetve zár el a fiatalok elől, mennyiben járul hozzá ahhoz, hogy a diploma megszerzését követően társadalmi státusemelkedésük bekövetkezzék.

14 COLEMAN, J. S., *Társadalomelmélet, társadalomkutatás, cselekvésemélet*, in FELKAI G. – NÉMEDI D. – SOMLAI P. (szerk.), *Szociológiai irányzatok a XX. században*, Új Mandátum, Budapest, 1986, 191-215.

15 COLEMAN, J. S. (1988)

kulturális tőkére váltják, illetve azután ismét társadalmira és gazdaságira rekonvertálják.¹⁶ A kulturális tőke Bourdieunél három formában jelenik meg: *inkorporált (beépített) tőke*, amely személyes erőfeszítéssel megszerezhető tartós képességek (fontos megjegyezni, hogy a nyelvi kompetencia ilyen inkorporált tőke); *tárgyasult tőke*, minden hasznot termelő eszköz, amelyben tudás testesül meg; *intézményesült tőke*, és itt a legjobb példa éppen az oktatás során megszerezhető bizonyítványok, diplomák, fokozatok stb. Ha, Coleman elsősorban a társadalmi tőkének humán tőkévé átalakítását tekinti központi témának, Bourdieu a kapcsolati hálók működését, a beavatási szertartásokat, és általában a család gazdasági és társadalmi tőkének kulturális tőkére való átváltását hangsúlyozza. Mégpedig abban az összefüggésben, ami az iskola-, illetve pályaválasztás és azután áttételesen az iskolai siker, valamint a megszerzett tudás, és igazolványok, a munkaerőpiac közvetítésével rekonvertálhatóak gazdasági és társadalmi tőkévé, Bourdieu elmélete a mérvadóbb.

Jelen tanulmány szempontjából először azok a tőkekonverziós, illetve rekonverziós stratégiák a fontosak, amelyek a különféle családi háttérrel, eltérő gazdasági, társadalmi és kulturális tőkével rendelkező diákokat, iskolatípusokba sorolják be. Ami a családok elérhető erőforrásait, különféle tőkeit illeti, amelyeket a gyerekek oktatására tudnak fordítani egy adott időpontban, *két alapvető (re)konverziós, kétszeres átváltási stratégiát különböztethetünk meg.*

Az első az azonnali vagy nagyon rövid időn belüli rekonverziós stratégia. Elsősorban azon családok, illetve szülők sajátja, akik gyengén ellátottak a különféle iskoláztatásra beforgatható tőkeformákkal, akik számára az iskoláztatásba való hosszú távú és konzisztens befektetés gazdasági, társadalmi, kulturális vagy akár pszichológiai predispozíciók („az iskola fölösleges rossz, túl kell lenni rajta”) szempontjából szinte kizárható opció. Ahol a *szülők maguk is alacsonyán iskolázottak* (kulturális tőkéjük hiányos, gyenge), rendszerint *rurális környezetben élnek* (társadalmi tőkével való ellátottságuk szegényes), és *gazdasági/pénzügyi helyzetük is szegényes* (gazdasági tőkével való ellátottságuk alacsony szintű), rendszerint ezt a gyors megtérülési ciklus ígéretével járó oktatási formát választják. Elsősorban szakiskolába, szakközépiskolába íratják gyerekeiket, hogy a befektetés azonnal és gyorsan visszaváltozzék gazdasági előnnyé a munkaerőpiacon, még akkor is, ha az alacsony szakértelem, alacsony státusú/presztízű munkahelyeket eredményez és a mobilitási pályák zártságát előlegezi meg. A „gyorsan szakmát tanulni, aztán nem továbbtanulni, hanem elhelyezkedni akármilyen munkahelyen” a szakiskolások és szakközépiskolások családjának, szüleinek elsődleges választása, amely a tanulási eredményességet, az iskolai sikert, és a pályaválasztást is trendszerűen és általánosságban meghatározza. A rövid távú ciklus tervezése osztályspecifikus, az alacsonyabb társadalmi osztályok jellemzője, míg *a másik forma a hosszú távú rekonverziós stratégia* a középosztályhoz kapcsolódik. Itt az oktatásba való befektetést hosszabb idejűre tervezik és végül a késleltetett rekonverziótól nagyobb hasznot, társadalmi előmenetelt, magasabb habitust és státust remélnék a folyamat végén. Nem azt állítjuk, hogy az általunk vizsgált szakközépiskolák esetében ez a rekonverziós stratégia minden egyes diák esetére érvényes, de azt igen, hogy összevetve az elméleti líceumokat benépesítő diáktársadalommal ez a stratégia a gyakoribb, a jellemzőbb. Az elméleti líceumi hallgatók esetében a családok rekonverziós stratégiája inkább hosszú távú, azaz olyan kulturális tőke megszerzésére irányul, amelyet egy hosszabb iskolai/egyetemi ciklust követően lehet visszaváltani gazdasági és társadalmi tőkére. Viszont ez elősegíti a vertikális társadalmi mobilitást, és nagyobb haszonnal kecsegtet, magasabb presztízű, biztonságosabb és jövedelmezőbb állásokat helyez kilátásba. Ebből az a fontos, hogy közelebb kerülhetünk annak a megválaszolásához, hogy a szakközépiskolát végzettek számára milyen lehetőségek állnak rendelkezésre ahhoz, hogy társadalmi helyzetüket megváltoztassák, milyen eséllyel ren-

16 BOURDIEU, P. (1986) i.m. és PUSZTAI, G. (1989)

delkeznek a továbbtanuláshoz. Ez a leglényegesebb összetevő a munkaerőpiacon, a munka világában való elhelyezkedés vonatkozásában, mert az egyének munkába állását, életesélyeit (lényegesen) befolyásolja az iskolai végzettsége. Mindemellet ez az egyénnek a társadalmi szerkezetben elfoglalt helyét is nagymértékben meg fogja határozni, illetve meghatározza. Azt fogjuk látni, hogy a viszonylag homogén szakközépiskolai diákságon belül is jellemző struktúrák és rétegek, különféle tőke-rekonverziós stratégiák érvényesülnek, viszont gyakoribb az első típus, azaz az azonnali megtérülés követése: szakmát adni a gyermek kezébe és gyorsan keresetet biztosító munkába állítani. Az oktatási intézmények az elért vizsgaeredmények függvényében választható középiskolákba való besorolással (*mechanizmus*) – a továbbtanulás kontrolljával és irányításával, valamint az azonos szintű oktatási intézmények közötti igen erős differenciálódás által, rejtett módon, de strukturális értelemben, kijelölik a tanulók helyét a társadalomban.¹⁷ A látszólag objektív kritériumok alapján, nagyszámú vizsga segítségével, igazságosan értékelő iskolák valójában rejtett társadalmi diszkriminációt érvényesítenek, és ezzel elősegítik a társadalmi pozíciók nemzedékről nemzedékre való átörökítését.¹⁸ Ezt nevezi Bourdieu (1999) *a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelésének* (társadalmi reprodukció). Szerinte az iskolai értékelés a tanulók családjának társadalmi helyzetét inkább mutatja, mint az iskola, az oktatási/nevelési gyakorlatból megszerzhető tudás (meritokrata esélyegyenlőség) szintjét. Egy szakközépiskolában pszichológusként dolgozva én is észlelem, hogy az oktatási rendszer objektívnek tűnő követelményei és értékelése révén elfogadtatják a tanulókkal, hogy csak arra alkalmasak, amire az iskolai eredményeik őket feljogosítják, és ezzel lényegében le is zárják az aspirációk horizontját: „szakembereket” képeznek belőlük, mégpedig egy bizonyos, meglehetősen zárt rendszerben, és besorolások alapján, ami nem a továbbtanulást vagy az esetleges váltást, hanem a „szakma gyakorlásának” mai, és szűken értelmezett kritériumainak való megfelelést sürgeti (rejtett tanterv). Az iskola tehát a kiváltságos családok utódainak hasonlóan privilegizált társadalmi elhelyezkedését segíti, viszont a társadalom többi rétegéből származó tanulók nagy részét visszatartja attól, hogy az elitbe emelkedjenek.¹⁹ Az iskolai teljesítményt mérni hivatott eszközök, az osztályozási rendszer, a vizsgáztatás sajátos „középosztályi” nyelvezete stb. diszkriminálja ezeket a tanulókat, a(z inkorporált) kulturális tőkével jobban ellátottakat pedig pozitívan különbözteti meg. A társadalmi struktúrák reprodukciója nem azt jelenti, hogy mindenki a szülei foglalkozási pozícióját örökli, hanem azt, hogy a változó társadalmi-foglalkozási struktúrában elfoglalt magas vagy alacsony, előnyös vagy hátrányos pozíciót újratermeli. Az oktatás legfőbb rejtett funkciója esetünkben is a társadalmi struktúra reprodukciója,²⁰ viszont a rendszerváltás következtében az új kapitalista román társadalmi struktúra kialakításában is fontos szerepet játszik, új elitet termel. A kulturális reprodukcióról szóló elméletében Bourdieu (1999) azt fejt ki, hogy a származási (osztály) háttér, a kulturális erőforrásokkal való ellátottság és a megszerzett pozíció között szignifikáns és pozitív kapcsolat van. Ez a mi olvasatunkban azt jelenti röviden, hogy az előnyös társadalmi háttérből adódik a magas kulturális tőke, és ebből következik az előnyös megszerzett pozíció lehetősége. Bourdieu strukturális konstruktivista elmélete a mechanizmust a társadalmi *habitus* fogalmának bevezetésével, illetve részletes kidolgozásával magyarázza. Azt mondja, hogy az egyén a szocializációja hatására formálja a társadalom kihívásaira reagáló *megküzdési stratégiákat*. Ezen stratégiák nagy hányadát készen kapják a fiatalok, szokásként veszik át a szülőktől (attitűdök átörökítése),

17 BOURDIEU, P., *Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke*, in ANGELUSZ R. (szerk.), *Társadalmi rétegződés komponensei*, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999, 302-340.

18 BOURDIEU, P. (1999) i.m.

19 BOURDIEU, P. (1999) i.m.

20 BOURDIEU, P. (1999) i.m.

pedagógusoktól. Számukra ezek a szokások objektív adottságként vannak jelen, és meghatározzák az egyének cselekedeteit, viselkedését, egyszóval habitusát. Bourdieu arra a következtetésre jutott, hogy a személy nem képes improvizálni és vadonatúj attitűdöket kialakítani, mivel nem sikerül neki teljesen függetleníteni magát az elsajátított szokástól. Ebből az okból adódóan a habitus befolyással van a személy látásmódjára: reflektálatlanul is segít újratermelni azokat az objektív struktúrákat, amelyek létrehozták.²¹ Bourdieu azt állítja, hogy a társadalom el sem képzelhető egyenlőtlenség nélkül. Amikor ezt mondja, a kapitalista rendszerekre gondol, ahol a kapitalisták – megítélése szerint – mesterséges problémákat teremtettek, amelyeket az egyének gazdasági képességük szerint tudnak fogyasztással kielégíteni. Innen adódik az egyenlőtlenség. Reprodukciós hipotézisében²² azt írja le, hogy a társadalmi problémák csak társadalmi eszközökkel orvosolhatók. Feltérképezte azokat a társadalmi okokat, amelyek a jobb és gyengébb iskolai teljesítmény valószínűségét eredményezik az eltérő származású diákoknál. Szerinte *az iskolai rendszer nem más, mint a modern kornak megfelelő legitimáló eljárás a társadalmi viszonyok fenntartására*, és ezzel nem tesz mást, minthogy az egyenlő esélyek demokratikus látszata alatt az egyenlőtlen társadalmi struktúrákat újratermeli. A tőkekonverziós és rekonverziós dinamikákra épülő rendszerben a szülői háttér a kulturális tőkén, a kulturális erőforrásokon keresztül befolyásolja az egyén megszerzett társadalmi helyzetét. A magas (legitim) kultúrával való szoros kapcsolatot biztosító családi háttér olyan készségekhez, stílushoz, modorhoz, ízléshez juttatja az utódot, amely lehetővé teszi az egyén számára, hogy ismerősként mozogjon, megfelelően kommunikálni tudjon az iskola világában, és amelyet éppen ezért az oktatási rendszer jobban értékeli. Feltételezi, sőt valószínűsíti, hogy ezek a kulturális erőforrások inkább a felsőbb társadalmi osztályokból származó tanulók számára vannak biztosítva. A felsőbb társadalmi osztályok tagjai általában és az alsóbb osztályokkal való összevetésben mérve is bőségesen el vannak látva kulturális erőforrásokkal (amelyet legitim módon konvertálni tudnak társadalmi tőkére). Ismerik a szentesített kultúra jeleinek megfigyeléséhez szükséges kódokat, és maguk is alkalmazzák mindazokat a viselkedésformákat, amelyek ezt a tudást nyilvánvalóvá teszik.²³ Bergerson²⁴ állítása, hogy a mélyülő társadalmi egyenlőtlenség éppen a lehetőségekhez való egyenlőtlen hozzáférésnek a következménye, összecseng az előbb leírtakkal. Bergerson azt állítja, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek elmélyülése az oktatási rendszeren keresztül fejt ki hatását. Egy lehetséges magyarázat, hogy egyes diákok nem rendelkeznek azokkal a társadalom által elfogadott, szentesített és kívánatos módokkal, amelyekkel a rendelkezésükre álló tőkét át tudnák alakítani társadalmilag elfogadott és kívánatos módon (vagy azért alacsonyabb a státusuk, mert nem rendelkeznek elegendő tőkével).

ELŐZETES KUTATÁSOK

Romániában a szociológia fejlődési útjait illetően sajátos módon a rendszerváltást követően sok fordítás, és még több egyetemi kurzus, illetve a szakirodalmat bemutató review essay készült a társadalmi mobilitás, iskolai teljesítmény kérdéskörében is, anélkül, hogy a román társada-

21 Vekerdy (2013) azt állítja, hogy ezek a szokások a gyermek 14 éves korára már kialakulnak, később ezeket nagyon nehéz megváltoztatni. Ezért van az az érzés, hogy az emberek bekövesednek egy-egy életstílusba, ezért vannak félelmek, amelyek mások számára semmiségnek tűnnek.

22 BOURDIEU, P. (1999) i.m.

23 Bersteinnél (1962) találkozunk azzal a megállapítással, hogy a továbbtanulásban megmutatkozó társadalmi egyenlőtlenségek tetten érhetőek a nyelvi kódokon keresztül.

24 BERGERSON, A. A., *Special Issue: College Choice and Access to College: Moving Policy, Research, and Practice to the 21st Century*, ASHE Higher Education Report, 2009/4, 1–141.

lom folyamatainak empirikus kutatása számottevően előrehaladt volna. Egy átfogó tanulmány a témában Irina Tomescu-Dubrow²⁵ írása, amelyben egy olyan mobilitás-vizsgálatot mutat be, amely – szinte egyedi módon – kapcsolja össze a múlt rendszer és a jelenlegi társadalmi mobilitást. A tanulmány érdekes összefüggéseket, hasonlóságokat és eltéréseket állapít meg a '70-es évek, és a 2000-es évek Romániája között, egészen pontosan az akkori és a mostani mobilitási (flow) dinamikák között. Az elemzés két dimenzióban vizsgálja a társadalmi mobilitást, úgy, mint az osztályok közötti mobilitást, és úgy, mint a társadalmi-gazdasági státusváltást. Három különböző időpontban keletkezett – 1970, 1988 és 2000 évek – adatbázisán vizsgálta a két, említett dimenzióra jellemző, generációk közötti társadalmi mobilitási fluxusokat és vont le érdekes következtetéseket. Azt találta, hogy a teljes vizsgált periódusra (1970-2000) vetítve a román társadalom nyitottsága egyre növekvő tendenciát mutatott az osztályalapú mobilitás vonatkozásában. Viszont a társadalmi-gazdasági dimenzió és a státusváltások vonatkozásában, az 1988-2000 időszakra vetítve a zártság jellemezte a román társadalmat, a mobilitási fluxus lassúsága. A két folyamat ellentmondásossága komoly kihívást jelent a magyarázatok megtalálása szempontjából, az osztályalapú és a státusváltáson alapuló mobilitási dimenziók összekapcsolásának vonatkozásában: a gazdasági-társadalmi státus és az osztálypozíciók viszonylag függetlenek a mai román társadalomban. Hazai vonatkozásban Csata Zsombor²⁶ Corneliu Cârțână 2000-ben megjelent kötetét említi, aki az iskolai és a „társadalmi-foglalkozási státus mobilitás” kérdésével foglalkozik, értékes összefüggéseket tárva fel az iskolai életpályák strukturális meghatározottságáról és ezek időbeni változásáról. 1999-ben azt tapasztalta, hogy az alacsonyabb képzettségű szülők gyerekeinek 6,9-szer kisebb az esélye arra, hogy felsőfokú képesítést szerezzenek, mint azoknak, akiknek apja főiskolai vagy egyetemi végzettséggel rendelkezik. Csata ebből a gondolatmenetből kiindulva mutatja be a fiataloknak a továbbtanulásban való részvételét. Szerinte a kulturális, oktatási és gazdasági származási háttér meghatározó erőssége az alacsonyabb iskolai szintektől a magasabbak irányába csökken. A továbbtanulás magyarázatában, *középiszkolai szinten, a vagyoni helyzetnek, a felsőfokú szinten a képzettségi háttérnek van nagyobb szerepe.*²⁷

Egyértelműnek látszik tehát, hogy a származás különféle dimenziók vonatkozásában, de meghatározó jelleggel bír a fiatalok továbbtanulásában. Lehet vitatni a magyarázó tényezők relatív súlyát, mértékét vagy azt, hogy mely iskolai szinten milyen mértékben jelenik meg az egyik vagy másik determináns (gazdasági, illetve kulturális és társadalmi tőke, Bourdieu terminológiájában), de végül mindegyik dimenzió jelentős tényezőjét képezi a fiatalok továbbtanulási hajlandóságának, döntésének.

A REPRODUKCIÓS MODELL – CSALÁDDAL KAPCSOLATOS KUTATÁSI EREDMÉNYEK

Empirikus adataink egy két szakaszos szociológiai jellegű online kutatásból származnak.

A kutatás rövid leírása

Roth és munkatársai 2012-ben 3509 végzős osztályú serdülő átmenetét tanulmányozták a fiatal felnőttkorba Romániában. 2014-ben, a kutatás második hullámában az első fordulóban szereplő fiatalok voltak ismételten megkérdezve online kérdőíves eljárással. A 3509 fiatalból 1348 diák volt, aki szakközépiszkolát végzett. A megszólított szakközépiszkolát végzett fiatalok

25 TOMESCU-DUBROW, I., *Intergenerational Social Mobility in Romania: Changes in the Patterns of Flow and Relationships in the Postcommunist Era*, in *International Journal of Sociology*, 2006/1, 46-68.

26 CSATA Zs (2004) i.m.

27 CSATA Zs. (2004) i.m.

lok közül összesen 478-an töltötték ki ekkor a kérdőívet. A vizsgálat folyamatába az adatfelvételtől kezdődően kapcsolódtam be a kutatás II. hullámába. A használt elemzési módszer induktív logikára épül.²⁸ Kvantitatív, kérdőíves adatfelvételt követően a feldolgozás során SPSS, IBM által előállított 20.0 verzió statisztikai software került alkalmazásra. Ennek segítségével kereszt táblák, frekvenciaszámítás, faktoranalízis, valamint logisztikus regresszió került kiszámolásra. A kérdőívben található kérdések 8 témakör köré csoportosíthatóak. Ezek a következők: a személyes adatok, az eredeti család, az oktatás, a munkaerőpiac, az egészség, pszichikai egészség és személyiségjellemzők, a család, intim kapcsolatok, szociális környezet, a jövő, a hobbi, az önkénteskedés és egyéb tevékenységek. A kutatási kérdés az volt, hogy: a jelenlegi román oktatási rendszeren belül a szakközépiskolai oktatás elsősorban a fennálló *társadalmi viszonyok* (rétegszerkezet vagy struktúra) és *egyenlőtlenségek újratermelését*, vagy pedig többnyire az *intergenerációs társadalmi mobilitást szolgálja*? Célunk az volt, hogy egy magyarázó modellt állítsunk össze a szakközépiskolások továbbtanulására, melynek része egy predikció is. Ennek segítségével előre jelezhető a fiatal esélye a sikeres érettségi vizsgára és a továbbtanulásra.

A minta (N=478, szakközépiskolás) rövid bemutatása

Az elemzés alapját képező mintát 478 szakközépiskolát végzett fiatal alkotta, akik átlagéletkora 20,1 év volt. *A minta több objektív, vagy beazonosítási kritérium szerint elemezhető.* A kutatás 222 lány (46,4%) és 256 (53,6%) fiú adatait tartalmazta. Az osztályok profilja szerint a természeti erőforrások és környezetvédelem profilú osztályból 1,88% volt fiú és 1,46% lány. A szolgáltatások profilú osztályokból 15,9% volt a fiú és 27,41% lány, valamint a műszaki-technikai osztályok diákjaiból 35,77% fiú és 17,57% lány vett részt a mintában. 32,84% származott falusi környezetből és 67,15% pedig városi környezetből.

A családi háttér

A reprodukciós magyarázat²⁹, köztük a kulturális tőke elmélete nagyon leegyszerűsítve a szülők társadalmi státusza és az iskolai eredményesség közötti összefüggéseket és működési mechanizmusokat írja le. Ezek egy része a szülő társadalmi helyzetének újratermelésére fókuszál, a különböző társadalmi rétegekből származó diákok az iskolarendszer segítségével az iskolai teljesítmény szerint választódnak ki és jutnak a különböző iskolatípusokba és tanulmányi szintekre. E szerint a továbbtanulási és a pályaválasztási döntés a *családi helyzettől* függ. Az emberek viselkedését nagymértékben a lehetőségeik és a vágyaik determinálják, viszont ez utóbbit is a családi (és tágabb társadalmi) háttér írja körül, strukturálja és befolyásolja a megvalósítás esélyeit. A következőkben megvizsgáljuk a szakközépiskolás diákokra jellemző *családi kapcsolatok minőségét*, azokat a viszonyokat, amelyek a családon belüli interperszonális viszonyulásokat jellemzik, természetesen abban a mértékben, amennyire adataink ezt lehetővé tették. A kérdéseinkre kapott válaszok a statisztikai elemzés során három mutatóba csoportosultak. Elemeztük a családban uralkodó légkört; ezen belül a családi harmónia kérdéskörét, a családon belüli kommunikációt, valamint a családon belüli agressziót. „A társadalmi beilleszkedés sikerét nagyban befolyásolja az értékrendszer, amely mentén kialakul a serdülő személyisége”³⁰, ezért a családi háttér vizsgálata elsősorban fontos tényezője, mind az iskolai sikernek/kudarcnak, mind pedig a pályaválasztásnak, amely a serdülőkor „nagy” problémája.

28 A jelen tanulmány a doktori tézisem (Szakközépiskolások továbbtanulási esélyei a román oktatási rendszerben) egy részének a rövid összefoglalója.

29 BOURDIEU, P. (1978) i.m.

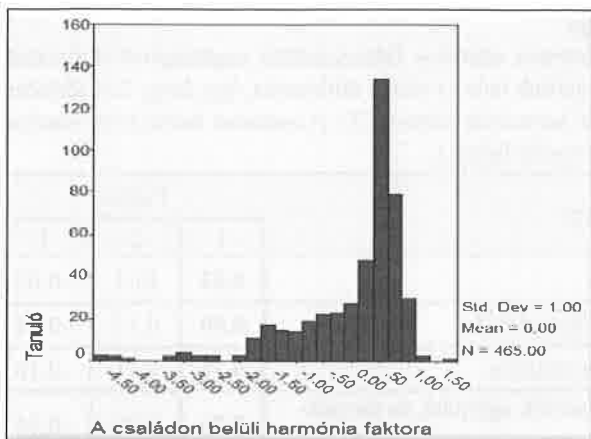
30 ALBERT-LÓRINCZ E., *Salus satis: Az egyén és a közösség egészségvédelme*, Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kolozsvár, 2007.

A családban uralkodó légkör mutatója

Kérdőívünk megfelelő kérdéseiből származó adatokat faktoranalízis segítségével dolgoztuk fel, és csupán az érvényes válaszokat foglaltuk bele az alábbi táblázatba, úgy, hogy 3 különböző klaszter alakult ki, D1: A családon belüli harmónia faktora, D2: A családon belüli kommunikáció faktora és D3: A családon belüli agresszió faktora.

Változó/Item	Faktor		
	1	2	3
D1F Szórakoznak, és együtt nevetnek.	0,82	0,11	-0,02
D1B Sok időt és figyelmet szentelnek egymásnak.	0,80	0,15	-0,18
D1G Együtt keresnek megoldást a problémákra.	0,76	0,11	-0,16
D1D Azt érzem, hogy családtagjaim szeretik egymást, és támaszkodhatnak egymásra.	0,76	0,06	-0,34
D1A Családtagjaim segítik egymást.	0,75	0,10	-0,27
D1E A családom sok közös aktivitásban vesz részt.	0,73	0,22	-0,07
D1C A családban nyíltan beszélünk.	0,72	0,20	-0,28
D2H Beszéltek a továbbtanulási terveidről.	0,03	0,76	-0,12
D2F Beszéltek a jövőtervekről.	0,03	0,75	-0,11
D2G Beszéltek arról, hogy mivel szeretnél foglalkozni?	0,05	0,75	-0,13
D2B Beszéltek az iskolai dolgokról.	0,07	0,69	-0,06
D2A Az utolsó hónapban beszéltünk az iskolai órákról, tantárgyakról.	0,12	0,68	+0,01
D2D Aktuális történésekről az iskolában.	0,17	0,66	+0,05
D2C Miről tanultok az órán.	0,13	0,64	-0,07
D2E Politikáról.	0,12	0,30	+0,01
D3C A szüleid szoktak rád csúnya szavakat alkalmazni.	0,15	0,06	-0,63
D3J Apád szokta anyádat megütni?	0,29	-0,04	-0,63
D3G Szexuális abúzusnak voltál kitéve a családban?	0,11	-0,05	-0,60
D3F Érezted azt, hogy a családod nem érdeklődik felőled?	0,32	0,10	-0,60
D3I Apád szidja, átkozza anyádat?	0,39	0,00	-0,56
D3B Szüleid megütöttek úgy, hogy sebeket okoztak rajtad?	0,10	0,02	-0,56
D3D Szüleid megszegényítették mások előtt?	0,10	0,18	-0,54
D3A A családban megtörtént az, hogy megverték?	0,00	0,05	-0,48
D3H Valakinek ki voltál szolgáltatva szexuálisan?	0,00	-0,02	-0,45
D3E Volt olyan eset, hogy mikor szükséged lett volna orvosi beavatkozásra nem kaptad meg?	0,11	0,14	-0,41

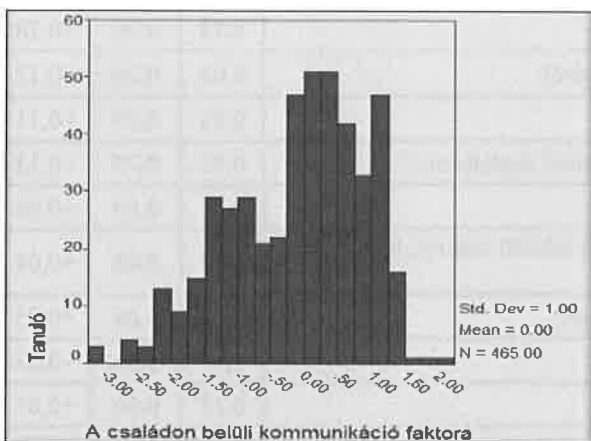
2. sz. táblázat: A faktorok korrelációja a modellbe vitt változókkal

Az alábbi három ábra tartalmazza a családön belüli viszonyok faktoraiknak az eloszlását (N=465).

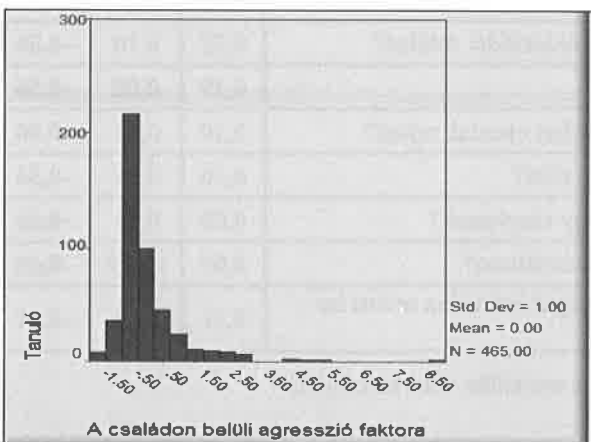
1. sz. ábra: Családön belüli harmónia faktora

A családön belüli harmónia faktora esetében, jobbra hajló, bal farkú, negatív görbéről van szó. Ez azt jelenti, hogy a normál eloszláshoz képest, a tanulók válaszaiból az rajzolódik ki, hogy jóval több tanulóra jellemző a családön belüli magas harmóniaérték.

2. sz. ábra: Családön belüli kommunikáció faktora

A családön belüli kommunikáció faktora esetében a görbe jobbra hajló, bal farkú, negatív, azaz a legtöbb családön – legalábbis a diákok válaszaiknak megfelelően – jó a kommunikáció, magas ennek a faktorértéke.

3. sz. ábra: A családön belüli agresszió faktora

A családön belüli agresszió faktora esetében a görbe balra hajló, jobb farkú, pozitív. Ez azt jelenti, hogy jelentősen kevesebben vannak azok a diákok, akik agresszióról számolnak be, a normál eloszláshoz képest. Az agresszió, főként annak szélsőséges formái nem jellemzik a megkérdezettek családját.

A családi légkör mutatóinak vizsgálata és értelmezése azért lényeges, mert kiderül: a vizsgált családokban beszélnek a pályaválasztás témaköréről, a döntést végül közösen, harmonikusan, meggyőzéssel és nem agresszív utasítással hozzák, legalábbis a családok nagy többségében. Ezért nem csak egyéni, hanem elsősorban családi döntésekről van itt szó, ahol a család közvetíti azokat a habitusából származó, „osztályethoszra” alapozott értékeket és elvárásokat, melyeket a társadalom a hozzá hasonló emberek számára fenntart, illetve a „hatékony vágyak” szintjén³¹ elérhetővé tesz. A légkör-elemzés azért is fontos, mert a család anyagi hátterének befolyása soha nem egyszerűen anyagi kérdésként vetül fel a maga nyersségében – igen gyakran anyagi lehetőségeiket objektíven meghaladó erőfeszítéseket hajlandók hozni családok a gyerekek iskoláztatásáért, hosszabb távú tőkebefektetéseket eszközölve, akár kölcsönből, hitelből is. Azaz a légkör, a kommunikáció, a meggyőzés faktoraként jönnek számításba az anyagi természetű feltételek.

A családok anyagi hátterének mutatója

Amint az előzetes kutatásokból is kiderült, *a család anyagi háttere összefüggést mutat a tényleges továbbtanulással.*³² A 2012-es kérdőívben több kérdés is a tanuló családjának anyagi helyzete felől érdeklődik.³³ Az érvényes válaszokat faktoranalízisnek vetettük alá:

Változó/Item	Faktor
Van a családotokban működőképés személygépkocsi? (1=Igen, 2=Nem)	-0,66
Rendelkezik a ti családotok termopán ajtókkal/ablakokkal? (1=Igen, 2=Nem)	-0,65
Mennyi a családotod egy havi összjövedelme? (1=500,...,8=10000+ RON)	+0,62
A családotod meg tudja engedni, hogy évente egy hetet külföldön nyaraljon? (1=Igen, 2=Nem)	-0,60
A családotban rendelkeztek automata mosógéppel? (1=Igen, 2=Nem)	-0,57
Minden társadalomban vannak szegényebb és gazdagabb emberek. Véleményed szerint a te családotod egy 1-10-ig terjedő skálán hol helyezkedik el, ahol 1=nagyon szegény, 10=nagyon gazdag?	+0,47
Van a családotokban, olyan személy, aki rész vagy teljes tulajdonos egy magánvállalkozásban, cégben? (1=Igen, 2=Nem)	-0,41
Van-e légkondicionáló készülék a lakásokban? (1=Igen, 2=Nem)	-0,37

3. sz. táblázat: A faktorok korrelációja a modellbe vitt változókkal

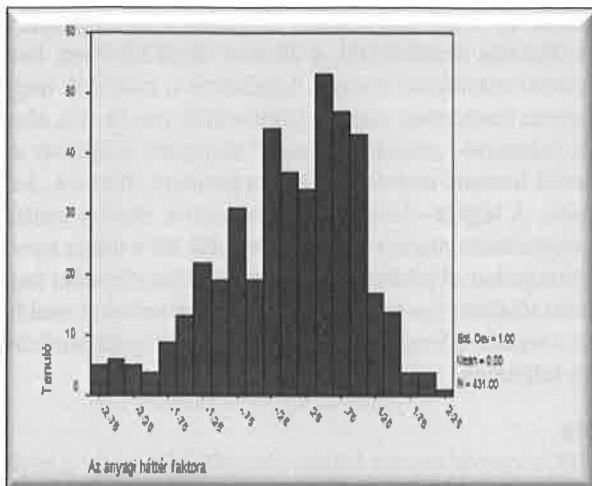
31 BOURDIEU, P. (1978) i.m.

32 GAZSÓ F., *Mobilitás és iskola*, Társadalomtudományi Intézet, Budapest, 1971.

FERGE ZS., *A társadalmi struktúra és az iskolarendszer közötti néhány összefüggés*, in MELEG Cs. (szerk.), *Iskola és társadalom II.*, JPTE Tanárképző Intézet Pedagógia Tanszéke, Pécs, 1999.

CSÁKÓ M. – LISKÓ I., *Szakk munkásképzés és társadalmi mobilitás*, in *Valóság*, 1978/ 3.

33 Az EU-SILC indikátorok (Whelan, Maitre, 2007 – European Union Statistics on Income and Living Conditions) kérdéseiből alkalmaztuk a következő itemeket: „Van a családotokban működőképés személygépkocsi?”, „Rendelkezik a ti családotok termopán ajtókkal/ablakokkal?”, „Mennyi a családotod egy havi összjövedelme?”, „A családotod meg tudja engedni, hogy évente egy hetet külföldön nyaraljon?”, „A családotban rendelkeztek automata mosógéppel?”, „Minden társadalomban vannak szegényebb és gazdagabb emberek. Véleményed szerint a te családotod egy 1-10-ig terjedő skálán hol helyezkedik el, ahol 1=nagyon szegény, 10=nagyon gazdag?”, „Van a családotokban, olyan személy, aki rész vagy teljes tulajdonos egy magánvállalkozásban, cégben?”, „Van-e légkondicionáló készülék a lakásokban?”.

A faktor eloszlását az alábbi ábra mutatja be:

4. sz. ábra: A család anyagi helyzetének faktora (N=431)

A faktor nagyobb értéke a családok jobb anyagi helyzetét mutatja, míg az alacsony értékek a szegénységet jelzik. A szakközépiskolás diákok családjának anyagi háttere leginkább az alsó szinteken hasonlít egy Gauss-görbére, és nemek szerint nem mutatkozik jelentős különbség a tanuló családjának anyagi helyzetében. Van viszont egy dimenzió, ami lényegesen elválasztja egymástól a szegény és nem annyira szegény családokat, mégpedig a lakóhely adminisztratív státusza: a *vidéki tanulók családjának anyagi helyzete jelentősen alacsonyabb, mint a városiaké* ($p < 0,0001$): a fő eltérés tehát, az urbánus/rurális közösséghez való tartozás alapján rajzolódik ki. Ugyanakkor nemcsak a város-vidék összevetésben állítható, hogy a vidéki helységben levő, illetve onnan származó fiatal beiskolázó intézményben járó diákok anyagi háttere gyengébb, hogy a vidékiek családjai szegényebbek a városiaknál, hanem egy másik dimenzióban is érdemes megvizsgálni kérdést. Igen lényeges kérdés, hogy ha a szakközépiskolások anyagi hátterét az elméleti gimnáziumokba (kollégium, liceum) járó diákokéval vetjük össze, mit találunk? Vannak-e itt lényeges különbségek?

Románia esetére, Dávid-Kacsó és munkatársai³⁴ 2014-ben azt igazolták, hogy a szegény származású diákok 58,2%-a a szakiskolákban tanul (N=3509).

A család anyagi helyzete	Szakközépiskolások családjá rendelkezik vele	Elméleti osztályok diákjainak családja	Szignifikancia
Személygépkocsi	56,48%	72,75%	0
Termopán ajtó és ablak	71,96%	79,78%	0,01
Légkondicionáló	11,71%	23,45%	0
Autómata mosógép	80,96%	88,43%	0,13

4. sz. táblázat: Összehasonlító statisztika a család anyagi helyzetére vonatkozóan (Szakközépiskolások N=478, elméleti liceumok diákjai N=925)

³⁴ DÁVID-KACSÓ Á. – BERNÁTH VINCZE A. – HÄRÄGU □, P. T. – ROTH M., *The career related plans of Romanian senior high school students from technical and theoretical high schools*, in *SGEM2014 Conference Proceedings*, 2014/ 2, 891-898.

Amint az az összehasonlító táblázat mutatja, minden egyes tartós háztartási cikk esetében a líceumi diákok családjainak ellátottsága magasabb arányt mutat. Anyagi helyzetük tekintetében az elméleti líceumba járók jobb körülmények között élnek, mint a szakközépiskolások. Ezt Roth és munkatársai³⁵ kutatásai is alátámasztják.

A szülők iskolai végzettsége

Szakirodalmi adatok³⁶ alapján a szülők iskolai végzettsége összefüggést mutat a továbbtanulással. A hivatkozott kutatás azt vizsgálta, hogy a kulturális és a társadalmi tőkének milyen hatása van az iskolai teljesítményre és a továbbtanulásra. Az említett tőkeformákat viszont más és más jelenséget bemutató tényezőkként magyarázza. Szerinte az iskolai teljesítményt és a továbbtanulási szándékot a szülők iskolázottsága és foglalkozása, valamint a szülők vágyai határozzák meg. Eredményei nyomán azt állítja, hogy a társadalmi tőke hatása gyakran a reprodukciós hatásokat kompenzálja. Fényes és Pusztai (2004)³⁷ a kontextuális hatásokat vizsgálva a „school effect”-nek, a környezeti- és csoporthatásoknak az iskolai eredményességre gyakorolt hatását mérték fel a kulturális és társadalmi tőke elméletére alapozva (állami és egyházi fenntartású iskolákat hasonlítva össze). A különböző fenntartású iskolák diákjainak tanulmányi eredményességét vizsgáló kutatások James Coleman (1988) állítását erősítik meg. Szerinte ugyanis eltérés mutatható ki a diákok egyéni attribútumai és az iskolai társadalmi környezet hatása közt. Az a diák, akinek alacsony szintű az interperszonális kapcsolatrendszere, de erősen kötődik az iskolai csoporthoz, olyan előnyökben részesülhet, mint amilyenben a magas szintű interperszonális kapcsolatokkal rendelkező társai.³⁸ Ferge Zsuzsa³⁹ azt állítja, hogy a kulturális tőke oldaláról ugyanez tapasztalható, ha a szellemi foglalkozásuk utódai vannak többségben az iskolai intézményben, akkor a fennálló heterogenitás egy meghatározható pontig javítja az alacsonyabb származású tanulók továbbtanulási döntéseit. Fényes és Pusztai empirikus kutatási adatai arra utalnak, hogy az okleveles szülők csak csoportszinten befolyásolják a továbbtanulási terveket a felekezeti iskolák diákjai esetében. A csoporthatás akkor is igazolódott, ha a baráti kapcsolatokra a zártság volt a jellemző.

A 2012-es kérdőívben szerepel a szülők (édesapa/édesanya) iskolai végzettségére vonatkozó kérdés. A következő eredményeket kaptuk:

35 ROTH M. – KACSÓ-DAVID A. – IOVU, M. – VINCZE A. – HÄRÄGU P. T. – DEGI CS. – VOICU C. – FALUDI C., *Outcomes of adolescence in Romania*, Procedia, in *Social and Behavioral Sciences*, 2012/69, 1959–1964.

36 PUSZTAI, G., *Iskola és közösség: felekezeti középiskolások az ezredfordulón*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2004.

PUSZTAI, G., *A láthatatlan kéztől a baráti kezekig – Hallgatói értelmező közösségek a felsőoktatásban*, ÚMK, Budapest, 2011.

37 FÉNYES, H. – PUSZTAI, G., *A kulturális és a társadalmi tőke kontextuális hatásai az iskolában*, in *Statistikai Szemle*, 2004/82, 567–582.

38 MORGAN, S. L. – SØRENSEN, A. B., *Theory, measurement, and specification issues in models of network effects on learning: Reply to Carbonaro and to Hallinan and Kubitschek*, in *American Sociological Review*, 1999/5, 694–700.

CARBONARO, W. J., *Opening the debate on closure and schooling outcomes*, in *American Sociological Review*, 1999/5, 682–686.

39 FERGE Zs. (1980)

Iskolai végzettségi szint	Édesapa		Édesanya	
	Személy	%	Személy	%
Iskolázatlan	1	0,3	1	0,2
Elemi iskola (I.-IV. osztály)	5	1,3	2	0,5
Általános iskola (V.-VIII. osztály)	13	3,3	19	4,7
Középiskola I. fokozat (IX.-X. oszt)	39	10,0	68	17,0
Szakiskola (IX.-XI. osztály)	107	27,5	67	16,7
Középiskola érettségivel	141	36,2	152	37,9
Érettségi utáni mesteriskola	21	5,4	3	0,7
Posztliceális szakképzés	19	4,9	24	6,0
Egyetemi végzettség	29	7,5	55	13,7
Egyetem utáni képzés	14	3,6	10	2,5
Összes érvényes válasz	389	100,0	401	99,9
Összes érvénytelen válasz	89	18,6	77	16,1

5. sz. táblázat: A szülők iskolai végzettsége (N=478)

A szülők iskolai végzettségének tekintetében is érdemes összehasonlítani az elméleti líceumba, illetve szakközépiskolába járó diákok családjának kulturális tőkével való ellátottságát.

Iskolai végzettség	Szakközépiskolát végzett diákok szülei	Elméleti líceumba járó diákok szülei
Iskolázatlan, legfeljebb általános iskola	2,30%	1,88%
Középiskola	65,89%	97,28%
Felsőfokú végzettség	16,10%	38,59%

6. sz. táblázat: A legnagyobb iskolai végzettséggel rendelkező szülők összehasonlító elemzése (szakközépiskolások szülei N=478, elméleti líceumok diákjainak a szülei N=925)

A fenti táblázat azt mutatja, hogy az elméleti líceumba járó diákok szüleinek iskolai végzettsége szignifikáns módon magasabb a szakközépiskolások diákok szüleinél. Ez a gazdasági tőkével való ellátottság után a kulturális tőkével való magasabb szintű ellátottságot, magasabb elvárás horizontot jelenti az elméleti líceumisták esetében.

Az interszekcionális modell – mobilitásnövelő stratégiák

Ha megpróbáljuk továbbgondolni a szakközépiskolások diákok helyzetét abból a szempontból, hogy – bár elméletileg egy olyan tanulási stratégiát választottak, amely érettségig (mégpedig könnyített) ígér és ugyanakkor szakmai tudást, felkészültséget is nyújt, végül gyakorlatilag milyen karriert előlegez meg, – két dolgot nem hagyhatunk figyelmen kívül. Egyfelől a szakmai fölkelésével és ennek alapján a világos pályaképpel kapcsolatosan azt találják a kutatók, hogy a szakközépiskolások esetében egyáltalán nem működőképesebb a jövőkép, és nem tiszt-

tább, hogy milyen munkaerő-piaci esélyeket teremt, illetve tesz lehetővé szakképzésük. „A foglalkozással kapcsolatos elvárások megfelelnek a politikai elvárásoknak: 66,9% százaléka az elméleti szakon tanuló diákoknak szakképesített munkát képzel végezni, szemben a szakiskolások sokkal alacsonyabb arányával (39,4%), akik betanított munkásként képzelnek elhelyezkedni (16,4% az 5,8%-hoz képest).”⁴⁰ Ha az egyenlőtlenségek reprodukciójának, illetve elmélyülésének családi hátterét tekintjük, azt fogjuk látni, hogy a hátrányos helyzet, az anyagi depriváció, a szegényes kulturális tőke, az iskola gyengébb minősége, a rurális lakókörnyezet, a szociális háló gyengesége stb. együtt járnak, azaz egyszerre vannak jelen a legtöbb szakközépiskolás diák családjában (és akkor a deviáns viselkedésről, a csonkacsaládokról, a szelfüggetlenségről, stb. nem is beszéltünk). Ennek az együtt-járásnak a mechanizmusát az *interszekcionális modell* segítségével igyekszünk megragadni⁴¹. Itt abban az értelemben használatos, hogy a különféle esélyegyenlőtlenségek, melyek az iskolai előmenetelt, illetve a továbbtanulást és pályaválasztást meghatározzák, egymást fölerősítik és konszolidálják, stabil és roppant ellenálló konstrukcióvá teszik. A hátrányos helyzet iskolai reprodukciója, sőt elmélyítése a többféle tényező keresztmetszetében, egymást halmozva válnak áthatolhatatlan egésszé, vagyis hoznak létre többszörösen hátrányos, diszkriminatív helyzeteket. Ez a legösszetettebb elemzési eljárás, hiszen az egyéni, a családi, a közösségi (school effect), valamint a szélesebb társadalmi közeg egymásra való hatását vizsgálva értelmezi és magyarázza a továbbtanulási döntést, és ugyanakkor az esélyegyenlőtlenségek kialakulásának gazdasági, pszichológiai és szociológiai szintjeit is bevonja a vizsgálódásba. Azok esetében, akiknél ez az interszekcionalitás bekövetkezik – a többféle tényező, mondjuk egyszerre a szegénység, vidéki környezet, szülők alacsony iskolázottsága stb., egymást keresztezik, illetve egy személyre fókuszálódnak – szinte semmi esélyük nincs a továbbtanulásra, vagy vertikális mobilitásra. Ha az esélyegyenlőtlenség, a hátrányos helyzetet meghatározó tényezők egyike-másika nagyobb relatív ráfordítással nem győzhető le, amikor ezek interszekcionálnak, egymásra tevődnek, akkor szinte lehetetlenség a bűvös körből kitörni.⁴² Ha ebből a szempontból vizsgáljuk az esélyegyenlőtlenségek továbbtanulásban megmutatkozó jelenlétét, akkor mélyebb és ugyanakkor konzisztensebb tudáshoz juthatunk el. Az esélyegyenlőtlenségek mélyreható vizsgálatát elsősorban az indokolja, hogy a felnövekvő nemzedékek talán ez az egyenlőtlenségi dimenzió érinti a leginkább közvetlenül. Kétségtelen, hogy a társadalmunkban még meglévő és a társadalom strukturális viszonyaiba mélyen beágyazott szakmaszerzési, mobilitási esélyegyenlőtlenségek alapvetően befolyásolják a felnövekvő generációk egész életútjának alakulását, körülhatárolják a majdan elérhető társadalmi funkciókat, a társadalmi munkamegosztás rendszerében betöltendő helyet, a személyes adottságok és képességek kifejlesztésének lehetőségeit, továbbá az anyagi és szellemi javak elsajátításának módját és mértékét. Az esélyegyenlőtlenség rendszerint nem egyedül je-

40 DÁVID-KACSÓ Á. (2014) i.m.

41 Az *interszekcionális modell*t, azért nevezhetjük így, mert abból indul ki, hogy egyszerre több tényező, egymást kereszteződése, illetve összefonódása felelős a továbbtanulással kapcsolatos döntésekért, illetve az esélyegyenlőtlenség is ilyen módon működik. A fogalmat rendszerint a Kimberly Crenshaw (1991) által adott értelemben használják a társadalomtudományi diskurzusokban, annak jelölésére, hogy a különböző társadalmi egyenlőtlenségek, hierarchiák és hatalmi relációk (például osztályi, etnikai vagy nemi viszonyok) közötti dinamikus kölcsönhatást értelmezzék.

42 Az interszekcionalitás elemzői fogalmát azért részesejtjük előnyben a „halmozottan hátrányos” helyzethez képest, mert azt is szeretnénk közvetíteni, hogy nem egy örökös állapotról beszélünk, hanem arról, hogy az iskolai sikertelenség, vagy a korai „iskolai halál”, a kilépés a rendszerből, egy-egy ilyen pillanatnyi, vagy időszakos összeesésnek köszönhető. Ugyanakkor az interszekcionalitásból vezet kiút, ha valamely tényező hirtelen megváltozik, mert például egy-egy kiváló pedagógus, vagy iskolaközösség ki tud mozdítani egyébként halmozottan hátrányos helyzetű diákokat is a holtpontról és elindítani a vertikális mobilitás útján, az esélyegyenlőtlenség leküzdésének harcában. És ugyanígy, viszonylag előnyös helyzetben levő diákok sorsát dönthetik el pedagógusok és iskolai miliő, kiábrándítva, demotiválva és végül a továbbtanulást felmondva, minden kedvező családi háttér, gazdasági, kulturális, szociális tőke megléte mellett is.

lenik meg, hanem sokféle (anyagi, regionális, kulturális, nemek szerinti stb.) egyenlőtlenség hatásainak a megnyilatkozása. Az interszekcionális modell arra hívja föl a figyelmet, hogy az esélyegyenlőségekkel kapcsolatos problémák sokrétűek és összetettek, de arra is, hogy „az oktatáspolitikának rugalmasan kell követnie a változásokat”⁴³, esélyt kell teremtenie a vertikális mobilitásra, a tudástársadalom fele való haladásra.” A társadalomba való beilleszkedés nem önmagában értelmezendő, mindig az adott társadalmi problémákat keltő politikai, gazdasági érték- és érdekvizonyok függvénye”⁴⁴, a politikai szándék ezért alapvetően befolyásolja az esélyegyenlőség kérdését, az oktatási rendszer vonatkozásában is. Vannak és felfedezhetők vertikális mobilitási pályák, de ehhez lényeges, hogy ne hagyják a diákokat olyan halmozottan hátrányos helyzetbe sodródni, amelyből már *nincs kiút, aminek következtében a munkanélküliek, sőt az (unemployable) *alkalmazhatatlanok* csoportját, vagy másképpen az *underclass* soraikat fogják gyarapítani. E jelenség vizsgálata a társadalmi egyenlőtlenségek átfogó rendszerének sajátosságaiba is bepillantást enged: az iskola társadalma a szélesebb társadalom leképeződése és megjelenítője.

SUMMARY

The subject of this essay, the Romanian senior high school students, in the school situation, study results, further studies intention, are examined on the basis of a longitudinal and multistage survey research. This study is only of secondary technical school students' family backgrounds and characteristics of various dimensions and impact assessment in a comparative context, where the basis for comparison, are the theoretical high schools. The technical senior school achievement is highly influenced by family background and reproduces the inequality of students, starting from school results to the final carrier choice. It is especially important not to create a coherent, deprived and discriminatory situation, what we call intersectionality, and making it impossible to catch up with the grammar students in this educational form.

43 ALBERT-LŐRINCZ E., *Oktatásfejlesztés és szociális képzés az uniós csatlakozás horizontján*, in *Erdélyi Múzeum*, 2004/1-2.

44 ALBERT-LŐRINCZ E. (2004) i.m.

ALPEK B. Levente

Pécsi Tudományegyetem, Földrajzi Intézet
Pécs, Magyarország

DR. habil. TÉSITS Róbert

Pécsi Tudományegyetem, Földrajzi Intézet
Pécs, Magyarország

**Az új típusú szociális szövetkezetek működése és fenntarthatósága
– Reményteljes megoldás a hátrányos helyzetű településeknek –**

2.**BEVEZETÉS**

Írásunk első részében¹ az új típusú szociális szövetkezetek térszerkezeti sajátosságait tártuk fel, amelynek során e szervezetek szélsőséges területi mintázatot mutattak. Külön hangsúlyt helyeztünk a fejlettebb és a hátrányos helyzetű térségek viszonylatában megjelenő dichotómia értékelésére. A jelen írás a szövetkezetek működésének, foglalkoztatási szerepvállalásának és hosszú távú fenntarthatóságának jellegzetességeit, feltételrendszerét vizsgálja, egyben javaslatot tesz a támogatás és a továbbfejlesztés lehetőségeire. A kutatás során alkalmazott módszerek részletes ismertetésére szintén írásunk első részében került sor.

EREDMÉNYEK**1. A szociális szövetkezetek megalakulásának ágazati és működési aspektusai**

A kutatás tárgyát képező új típusú szociális szövetkezetek a TÁMOP nyújtotta pályázati forrás lehetőségeihez kapcsolódóan többségükben a 2013-as évben jöttek létre, azaz mintegy 2–3 éves átlagos tapasztalattal rendelkeznek a környezetük nyújtotta szükségletek felmérésében és kiszolgálásában. A megalakulás legfőbb indokainak áttekintése szerteágazó mögöttes célrendszert feltételez. A dominánsan gazdasági, hagyományos piaci szempontok, a vélt – adott esetben igazolódott módon valós – termék- és/vagy szolgáltatáskereslet kielégítése számos esetben első helyen jelent meg, abban bízva, hogy a tartós értékesítés teszi majd lehetővé a szociális szövetkezet által kitűzött célok hatékony megvalósítását. Hangsúlyos továbbá az ágazati sajátosságokkal is összhangban álló, a helyi termékek és szolgáltatások piacra jutását elősegítő feladatok ellátásának igénye, amely magában foglalja az értékesítésre való fizikai előkészítést (pl. csomagolás, aprítás), illetve az értékesítés megszervezését (pl. kiskereskedelmi egységekben),

¹ ALPEK B. L. – TÉSITS R., *Az új típusú szociális szövetkezetek térszerkezeti sajátosságai – Reményteljes megoldás a hátrányos helyzetű településeknek 1.*, in *Szociálpedagógia*, 2016/1-2, 116-130.

adott esetben a mezőgazdasági produktumok felvásárlását és további hasznosítását is. Ezzel reagálva arra, hogy a helyi, sok esetben kis mennyiségben előállított, speciális termékek szinte minden termékcsoporthoz versenyhátránnyal indulnak a szabályozási nehézségek és elvárások, a kedvezőtlen adójogszabályok és a jogi, illetve dokumentációs útvesztők, a gyakori információhiány miatt. A szociális szövetkezetek jelentős része tehát a hagyományos kereslet-kínálat kapcsolatát tekintette megalakulása elsődleges motorjának. A szervezeti forma sajátosságai, illetve a térségben tapasztalható bizonyos szegmensekben (pl. az időskorúak ellátása) jellemző alacsony fizetőképesség, az input- és outputpiacok zavarai további hangsúlyos elemek megjelenését indukálták. Ezek a faktorok két jól elkülöníthető csoportot alkotnak:

- a lakosság egésze és/vagy egyes fókuszcsoporthoz számára szociális alapon a helyzetük javítását elősegíteni szándékozó szociális szövetkezetek;
- a meglévő munkaerő-piaci eszközökhöz, dominánsan a startmunka program kínálta lehetőségek perspektívájának szélesítésére megalakult szociális szövetkezetek.

Az első típus valamilyen formában minden szociális szövetkezetben megjelenik, mivel a foglalkoztatási forma elsődleges célja testesítődik meg benne, mégis jól körülhatárolható azoknak a szervezeteknek a köre, amelyek megalakulását nem a kereslet, hanem önmagában a munkaerő-piaci/foglalkoztatási helyzet javítása, a hátrányos helyzetű csoportokban tapasztalható drámai munkanélküliség csökkentése motiválta. Ezek inkább társadalmi, mintsem piaci érvek, amelyek megvalósulásához úgyszintén döntő fontosságú a megfelelő és aktív piaci eredményesség és/vagy a tartós állami támogatások előteremtése.

A második típusba azok az új típusú szociális szövetkezetek tartoznak, amelyek a közfoglalkoztatás, kiemelten az értékteremtő startmunka programot tekintik alapnak, az ott megtermelt termékeket pedig input-tényezőkné. Céljuk, hogy növeljék azok hozzáadott értékét, piacképességét, adott esetben olyan új lehetőségeket megnyitva, amelyek a közösség érdekeit is támogató hasznosítást magasabb megtérülés mellett teszik lehetővé, ezáltal fokozva a háttér-folyamatok eredményességét és a végtermék értékét.

A gazdasági indokok mellett a szövetkezetek megalapítása mögött politikai szándék is húzódhat, hiszen számos esetben a települések vezetői által megalkotott fejlesztési stratégiának – kapcsolódva a közép és országos szinten is domináns térségi célkitűzésekhez – szerves részét képezi a település társadalmi/gazdasági helyzetének javítása. Ez legtöbbször magában foglalja a munkahelyteremtést, a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok szociális helyzetének javítását, az önfoglalkoztatás elősegítését, a helyi erőforrásokra és szereplőkre alapuló gazdaság fejlesztését. Mindezen célok elérésének kettős bázis adhat alapot: a külső erőforrások feltárása, megvásárlása, vagy vonzása (pl. befektetések formájában), vagy a helyi tényezők dinamizálása. A kettő egymással szoros kölcsönhatásban működik, hiszen a belső erőforráskészlet fejlesztése hosszú távon a térség versenyképességének növekedéséhez és felértékelődéséhez vezethet. Ahhoz, hogy ez megvalósulhasson, amennyiben nincs lehetőség külső erőforrások szerzésére – amely különösen igaz a vizsgált kevésbé versenyképes, tökeszegény térség esetében – a helyi szereplőkben és munkaerőben rejlő potenciál magasabb fokú kihasználása jelenthet kiutat. Ez utóbbi megoldás egyik eszköze a helyi szereplők támogatása, többek között az új típusú szociális szövetkezetek kialakítására, majd a kooperáció elmélyítése az önkormányzatok és a szövetkezetek között. Ezzel a település, megfelelő együttműködés esetén a térség ereje is nőhet, a lakosság jövedelmi viszonyai és általános helyzete javulhat, amely a depresszióból a gazdasági eredményesség felé történő elmozdulást alapozhatja meg. Ott ahol a hagyományos gazdaságfejlesztő eszközök eredményessége ez idáig nem érte el a kívánt hatást, a kitorési lehetőségek között ezen alternatívával fokozottan kell számolni, figyelembe véve, hogy a társadalmi célok

fókuszja miatt az életminőség javítása és a népességmegtartó képességet is fokozó közösségfejlesztés kiemelt súllyal rendelkezik.

A fentiek tükrében is következik az – a kérdőíves felmérés által is igazolt – tény, hogy a helyi önkormányzat szerepe több helyen kiemelkedő a megalakulás elősegítésében. Ez párhuzamosan jelentett közvetlen biztatást, motiválást, illetve a többek között közfoglalkoztatásban hasonló célcsoportok segítése során szerzett, adott esetben gazdálkodási tapasztalatok, jogi szakértelem folyamatos biztosítását és átadását. Kiemelkedő szereppel bírt és ennek megfelelően az első helyen végzett a pályázati lehetőség, amely a kezdeti tőkeköltések fedezésének, az indulás esélyének megteremtését adta. A településméret csökkenésével sok esetben érződik, hogy egy-egy helyi szereplő elhivatottsága, agilitása, például a polgármester „településszerepét”, rátermettsége komoly mértékben képes hozzájárulni a várt eredményekhez, amely tény igaz a szociális szövetkezetek egyes körére is, ahol az alapítók elhivatottsága vezetett el a megalakulásig. Az új típusú szociális szövetkezetek sok esetben integrált módon kötődnek a közfoglalkoztatáshoz, annak egyfajta továbbgondolásai, az annak keretében megtermelt produktumok hasznosítói, ebből kifolyólag a startmunka programra kapott támogatás keretében létrejött tőkenövelő beruházások hasznosíthatóságának fokozása is olyan fontos faktor, amely a megalakulást képes volt elősegíteni.

A szövetkezet megalakulása mögötti célrendszer leghangsúlyosabb eleme a munkahelyteremtés, amelyet a szervezetek közel 80%-a tüntetett fel valamilyen formában az első helyen. Ahol ez a szempont második, vagy épp harmadik helyre került, az elsődleges célt az értékteremtés, a helyi gazdaságba történő beruházás, illetve specifikus célok (például a helyi termékek felvásárlása és értékesítése) vették át. Az elsődleges cél tehát általános és hosszú távú, míg a másodlagos/harmadlagos célok között már konkrét, adott esetben rövid távot célzó irányok is előfordulnak. A piaci/társadalmi szemlélet szerint a célrendszer kettős, egyes esetekben vegyes, olyannyira, hogy a jelleg szerinti bontásban a két típus közel azonos arányt ad. A szociális/társadalmi célok között a tagok megélhetésének, szociális helyzetének javítása emelkedik ki, kiegészítve a települési környezet fejlesztésével. Második helyen a munkaerőpiaci (re)integrációt támogató célok végeztek, a tranzitszerep (a tagok visszavezetése az elsődleges munkaerőpiacra) fokozásával az elsők között, adott esetben csoport-specifikusan, a hátrányos helyzetű személyekre fókuszálva, kiegészülve az képzettségi fok növelésének és az önellátásnak megvalósításával. A gazdasági szemléletű célok egyfelől szélesebb területi relevanciával bírnak, általánosabbak (pl. fenntarthatóság, vállalkozói kedv generálása, adott piaci rés kiaknázása), másfelől a helyi gazdaság fejlesztését, a meglévő infrastruktúra jobb kihasználását szándékoznak megvalósítani. A kitűzött célok ez ideig nem egyenlő hatékonysággal valósultak meg, míg az induló szövetkezetek a társadalmi célkitűzéseknek, a helyben történő tartós foglalkoztatásnak jellemzően, vagy inkább megfeleltek, addig a helyi gazdaság fejlesztésének, az önfoglalkoztatás elősegítésének, a fenntarthatóságnak, illetve a tranzitszerepnek már kevésbé.

A szociális szövetkezetek szektorális sajátosságainál tárgyaltakhoz hasonlóak az új típusú szociális szövetkezetek megalakulásának ágazati aspektusai. Abban, hogy a szövetkezetek milyen fő-, illetve melléktevékenységi formát választottak, több tényező kölcsönhatása játszott szerepet. Ezek között kiemelkedőek az agrártermelés hagyományai, a térség klasszikus agrárvidék jellege, a meglévő infrastrukturális alapok, esetleg már korábban megvalósult beruházások, amelyek többek között a különböző élelmiszer-ipari, feldolgozó tevékenységek, illetve a zöldség- és gyümölcsfeldolgozás esetében játszottak meghatározó szerepet. A tevékenységválasztás esetében meghatározóak voltak az ipari termelés tradíciói, amelyek elsősorban a konfekcióipar, a felsőruházati termékek, a munkaruhák és kiegészítők gyártása esetén jelentettek

előnyt. A helyi igényekre építő élelmiszeripar (főleg édesipar, tészta- és húsipar), illetve kereskedelem mellett kiemelt fontossággal bírt a települési kereslet az épülettakarítás, a zöldterület-kezelés tevékenységi kört választó szövetkezeteknél is. Ebben meghatározó a lakosság és a tágabb értelemben vett társadalom egyre jelentősebb igénye a rendezett lakókörnyezet és a fokozottabb környezetvédelem iránt, amely amellett, hogy a település élhetőségét is növeli, hozzájárulhat a népességmegtartó képesség fokozódásához, ezáltal a lakosság drámai csökkenésének fékezéséhez. Különösen fontos szerepet töltenek be ezek a tevékenységek azokon a településeken, amelyek a falusi/vidéki turizmus, egyáltalán a tágabb értelemben vett turizmus hatásaiból részesülnek. Ezt erősíti, hogy az érintett települések közép és hosszú távú céljai között is gyakran jelenik meg a turisztikai potenciál jelentősebb kihasználása. A szakképzett, szabad munkaerő összetételéhez igazodás igénye, valamint a nagyobb létszámú foglalkoztatását lehetővé tevő munkaerő-igényes tevékenységek, jellemzően a könnyűipar jellegű, konfekció-, illetve asztalosipari tevékenységek megválasztásánál volt domináns tényező.

A működést a legtöbb esetben a demokratikus légkör jellemzi, amelyben a tagok közösen hozzák meg a legfontosabb döntéseket. Ezzel a megoldással garantálják, hogy a többség egyetért a választott irányban, ugyanakkor felvállalják az információmegosztás nehézségeit és az ellentétes érdekek ütközésének konfliktusát, amely a döntéseket időigényessé teheti. Komoly nehézséget jelent, hogy a szövetkezeti forma sokszor új a tagok számára, illetve, hogy egyes tagok csak bizonyos részterületeken tudnak kompetensen állást foglalni, így a döntések szakmai megalapozottsága gyengül. Több szövetkezetnél tapasztalható, hogy felvállalva az ezzel járó lassabb döntéshozást, az egyes részterületeket alaposan átbeszéljük, körüljárjuk, hogy a részletek minden tag számára érthetőek és ismertek legyenek. A reakcióidő ezáltal jelentősen megnőhet, a döntésekben csúszás következhet be, amelynek kivédésére két további jellemző modellt, illetve azok kombinációi alakultak ki. Az egyikben a vezetőség bizonyos tagjai, a szövetkezet egy kisebb, esetleg a problémához szakértelemmel vagy kiemelkedő tapasztalattal rendelkező csoportja vesz részt, ők készítik elő a döntést, majd teszik meg a szükséges lépéseket, természetesen a tagok folyamatos kontrollja mellett. A harmadik forma a döntés jellegétől, súlyától és a közvetlenül érintettek körétől függően alakítják ki azt a csoportot, amely a döntésben aktívan részt vállal. Alapvető, a működést ellehetetlenítő problémákról a működés során – a döntési mechanizmus relációjában – a megkérdezettek nem nyilatkoztak, az említett nehézségek között az idővesztés, a szövetkezeti tagok közötti információáramlás problémái szerepeltek az első helyeken.

2. A szövetkezetek foglalkoztatási szerepvállalása

A vizsgált szociális szövetkezetek foglalkoztatási szerkezetét a női alkalmazottak dominálták, férfítöbbség elsősorban az építőipari jellegű tevékenységet végző szervezetek esetében figyelhető meg. A jellemző kor 26–49 év, azaz a foglalkoztatottak elsősorban a fiatalabb, középkorú, sok esetben családos személyek köréből kerülnek ki. Az 50 év feletti hátrányos helyzetű csoport ezzel szemben lakosságbeli részarányához képest alulreprezentált, különösen a férfiak körében. Ez is rámutat az 50 év feletti álláskeresők fokozottan hátrányos helyzetére, mivel ők, elsősorban azokon a területeken, ahol a szakmai tapasztalat nem jelent potenciális versenyelőnyt (könnyen tanulható és nehezen végezhető munkakörök, ilyen a segédmunka, fizikai munka, ugyanakkor a fizikai teherbírás alapelvárás), hátránnyal indulnak a munkahelyekért folyó versenyben. Ezt a jelenséget valamelyest ellensúlyozza, hogy ott, ahol az álláskeresők kevésbé komoly fizikai igénybevétellel járó feladatokat végeznek, például a textilipar, a varrás, a fonás, a takarítás egyes szegmenseiben, az 50 éven felüliek magas (néhány szervezetnél 50%-ot is meghaladó) részaránya is előfordult.

A hátrányos helyzetű térségekben az egyik legsúlyosabb esélyhátrányt az alacsony végzettség, fokozottan pedig a munkaerő-piaci igényekkel inkoherens képzettségi struktúra jelenti. Kiemelkedő tehát a jelentősége annak, hogy a vizsgált szociális szövetkezetek közel 60%-ában az alapfokú végzettséggel rendelkező álláskeresők voltak meghatározóak. Ebben az értelemben az alacsony végzettség csak áttételesen (a munkaerő-piaci versenyben való boldogulás képességét tekintve) komoly probléma, azaz inkább erősségként értelmezhető, hiszen igazolja, hogy az új típusú szociális szövetkezetek épp ott oldják a foglalkoztatási feszültségeket, ahol azok a legjobban beágyazottak – szerkezeti értelemben. A többségében alacsony végzettségűeket foglalkoztató szociális szövetkezetek versenyhátrányát ráadásul oldja, hogy a foglalkoztatást – előkészítő vagy párhuzamos formában – a vizsgált szervezetek meghatározó hányadában képzéssel egészítik ki, illetve, hogy a kapcsolódó feladatkörök egyébként sem igényelnek számottevően magasabb képzettséget, könnyen betaníthatóak. Egyes szakipari tevékenységeknél (pl. asztalos, bútorigipari munkák, légkondicionáló szerkezetek beüzemelése) a szakképesítés megléte döntő, itt többségében középfokú végzettségű álláskeresők fordulnak elő. A felsőfokú képzettséggel rendelkezők aránya nem számottevő. A részben OKJ-s képzések két fő típusba sorolódnak, egyfelől – és a vizsgált csoportban ez a kör képez kisebb részarányt – a munka elvégzéséhez szükséges szakismeretek elsajátítására irányul (pl. zöldség- és gyümölcsfeldolgozás, tartósítás, élelmiszer, vegyi áru bolti eladó). Másik típusuk általános készségek és kompetenciák elsajátításához kapcsolódik. Ez utóbbi jelentősége nem elhanyagolható, hiszen az ebbe a körbe tartozó kompetencia- és ismeretcsoportok az elsődleges munkaerőpiac által is értékeltek, azaz a tranzitjelleg erősítése, a munkaerő-piaci boldogulás elősegítése felé mutat. A tematika ennél a típusnál rendkívül szerteágazó, találhatóak IT felhasználói szintű ismeretek (pl. számítógép-kezelés, ECDL-modulcsalád tagjai), általános munkavállalói kompetenciák (tanulásmódszertan, kommunikációs képesség, személyiségfejlesztés, önéletrajzírás, álláspályázatok keresése, megpályázása stb.), illetve egyéb technikai tudást adó csomagok (pl. munkavédelem) is. A munkavállalók attitűdje, beállítódása a hátrányos helyzetű csoportban komoly gátját képezi a munkaerőpiacon történő boldogulásnak is, amely nemcsak a nyelvhasználatban, de az álláskeresők teljes személyiségében is megjelenik. Mindez az elhelyezkedés esélyeit csökkenti, ezért némely szociális szövetkezet fontosnak tartja, hogy a tagok önképe is fejlődjön, amelyet önismereti kurzusok tartásával valósítanak meg. Ez utóbbi meghatározó, hiszen csak az elsődleges munkaerőpiac szemléletmódjához igazodó személyiség képes érdemben a versenyszférában boldogulni, ez pedig kimondott hosszú távú szövetkezeti, helyi, regionális, országos, sőt Európai Unió cél.

Az életkor és a képzettség relációjában hátrányos helyzetű csoportok mellett, szélsőséges megoszlás mellett magas részarányt képviselnek a cigányok is, némely szövetkezeteknél közelít a teljes létszámhoz, de nem ritkák az 50%-ot meghaladó részesedések sem. A jelenség összefüggésben áll az új típusú szociális szövetkezetek preferenciatérségekre jellemző, a hátrányos helyzetű településeken tapasztalható magasabb kisebbségi részarányal, amely önmagában is növeli ezen hátrányos helyzetű csoport részvételét, amelyre több esetben a hátrányos helyzet miatt – és a szövetkezet céljainak értelmében – a foglalkoztatási preferenciarendszer is ráerősít. A mintában szerepelt olyan szociális szövetkezet, amely megalakulásában a helyi roma önkormányzattal és csoportokkal való szoros együttműködés képezte az egyik fő hajtóerőt. A sora pályakezdők, szintén szélsőséges eloszlás mellett tapasztalható 10% körüli részarányal, és a megváltozott munkaképességűek zárják. Ez utóbbi csoport az, amelyet a szociális szövetkezeti rendszer is alig, vagy egyáltalán nem volt képes aktivizálni, nemcsak azért, mert foglalkoztatásuk esetenként különös előkészületeket kíván (teljes akadálymentesítés, speciális munkaeszközök), hanem azért is, mert ezen személyek relatív versenyhátránya még a hátrányos helyzetű

álláskeresők körében is kiemelkedő. Jó példát és kivételt mutatnak azok a szervezetek, amelyek a megváltozott munkaképességűek foglalkoztatását előtérbe helyezik, így részarányukat – a lehetőségeikhez mérten – igyekeznek növelni, ezáltal sokszor 10%-ot meghaladó részarányt felmutatni. Az egyéb esélyhátrányok megjelenése elenyésző.

Előremutató, hogy az új típusú szociális szervezetek foglalkoztatási fókuszja igazolt módon a valóban hátrányos és a nagy hányadban halmozottan hátrányos helyzetű álláskeresőkre helyeződik. Ennek megfelelően – rövidtávon mindenképpen – hozzájárul a forma a foglalkoztatási feszültségek oldásához, többször érzékelhető módon szoros kapcsolatban a Start közmunka-program adta lehetőségekkel. Az átlagos foglalkoztatott létszám a megkérdezettek körében 12 volt, 7,3 fős szórással. Több esetben tapasztalhatóak kiugró értékek, esetenként 25–30 fős szervezetek is előfordulnak, míg a jellemző, gyakori méret 10 fő körüli. Az új típusú szociális szervezetek relatív súlya ennek megfelelően igen eltérő, a városokban és a nagyközségekben nem járul hozzá szignifikánsan a hátrányos helyzetű álláskeresők problémájának megoldásához, ugyanakkor ezek azok a gócpontok, amelyek kedvezőbb – akár a kereslet, akár a kínálat relációjában fennálló – adottságaik miatt nagyobb esélyekkel indulnak a hosszú távú fennmaradásért folytatott versenyben. Azokon a településeken azonban, ahol a nyilvántartott álláskeresők száma nem éri el a 100-at, egy 12–20 főt foglalkoztató szociális szervezet jelentős volument képvisel, a fenntartható foglalkoztatás és/vagy a tranzitszerep biztosítása esetén pedig a munkaerő-piaci feszültségek számottevő javítójává válhat. Azokon a hátrányos helyzetű településeken, ahol a szociális szervezetek (az új típusúak és a hagyományosak egyaránt) jelen vannak, az átlagos nyilvántartott álláskeresői szám 187,9, azonban a települések több mint felén nem éri el a 100-at. Még erőteljesebb az arány a teljes hátrányos helyzetű térségre vetítve, amelynek 885 településéből több mint 70%-on kisebb a nyilvántartott álláskeresők száma 100-nál. A szociális szervezetek tehát a térségi viszonyokat is figyelembe véve a stabilitás fokozói lehetnek, még akkor is, ha közvetlen kapcsolatot nem nyújtanak a piaci szférában történő foglalkoztatás irányába (ekkor a fenntartható működés válik a döntő kérdéssé). Különösen igaz ez azokon a településeken, ahol a relatíve alacsony (100 fő alatti) foglalkoztatott létszám alacsony gazdasági aktivitással és magas munkanélküliségi rátával párosul. A 10–20 fő közötti foglalkoztatott létszám még a kisebb településeken is abba a tartományba esik, amely bőven feltölthető a helyi álláskeresőkből, így érthető, hogy a megkérdezett szervezetek meghatározó hányadában (közel 75%-ban) a helyi munkaerő volt domináns többségben. Ezt erősíti, hogy a végzett tevékenységek a legtöbb esetben kompatibilisek a helyi humán bázissal, azaz nem teszik szükségessé például képzettebb álláskeresők távolról történő vonzását. A létszám növekedésével egyre gyakrabban válik szükségessé a környékbeli települések munkaerejének mozgósítása, így a magasabb foglalkoztatott létszámmal bíró szervezeteknél ez sem ritka jelenség. Jellemzően ebben az esetben sem mutat túl a munkaerővonzás a járás határain.

A tagok súlypontja jellemzően a fizikai dolgozók irányába mozdul, amely jelenség módosul a tevékenységi forma munkaerő-igényessége és tudásigényessége függvényében, főleg azokban a szélsőséges esetekben, amelyekben a profil hangsúlyosan csak fizikai (építőipari segédmunkák), illetve inkább szellemi (üzletviteli tanácsadás) kapacitást igényel. A megkérdezett szervezeteknél a szellemi foglalkoztatottak átlagos részaránya valamivel 20% fölött alakult, és jellemzően az alsóvezetők túlsúlya felé mozdult el. Az alsóvezetők aktív részvételére általánosságban szükség van, hiszen a segédmunkák esetében is szükséges legalább egy olyan személy, aki a feladatok helyi koordinációját, a munkaerő kontrollját képes biztosítani. Ennek a rétegnek a hiánya jelentős hatékonyságcsökkenést eredményez, különösen az önálló problémamegoldásra és munkavégzésre kevésbé kompetens, tartós álláskereső, alacsony végzettségű

és motiválatlan munkavállalók körében. Előnyös jelenség, hogy a fizikai dolgozók felé támasztott munkaköri elvárások sokszor vagy már megfelelnek a meglévő adottságoknak (különböző segédmunkák, gyomtalanítás, rakodás, takarítás), vagy a tagok megfelelő képzéseken vesznek részt. A jellemző havi bruttó bér átlaga megközelítette a 115 ezer forintot, amely a minimálbérhez közeli, azt adott esetben néhány százalékkal haladja meg, ugyanakkor 40%-al magasabb a közfoglalkoztatási bérnél, amely már önmagában is jelentős motivációs faktor a tagok számára. A fenntarthatóság tekintetében kulcskérdés, hogy a támogatások intenzitásának csökkenésével, a források elapadásával a tagok termelékenysége összhangban lesz-e majd ezzel a bérszínvonnallal, vagy fenn kell tartani a folyamatos dotációt, esetlegesen a bérszínvonyok módosítását.

A motiváció problémája a tartósan hátrányos helyzetű, a munkaerőpiactól esetenként akár 10 éve elszakadt álláskereső esetében különösen nehéz kérdés, hiszen az eredményes, hatékony munkavégzéshez egyfajta elköteleződés – különösen a szociális szövetkezeti formában – elengedhetetlen. A vizsgálat eredményei rámutattak, hogy ott, ahol motivációs gondok léptek fel, azok hátterében olyan, általában folyamatosan ható tényezők munkáltak, mint a szegénységből adódó kilátástalanság, a reményvesztettség, vagy a hosszú távú gondolkodás hiánya. Ellenpólust maga a lehetőség teremtett, több szövetkezeti vezető is úgy nyilatkozott, hogy már az, hogy elfogadható bérért az érintettek munkát vállalhatnak, gyakran olyan örömforrást jelent, amely az elhivatottságot, a céloknak való elkötelezettséget megalapozza. A tapasztalatok szerint a legnagyobb hatást a szövetkezeti vezetők tették – nagy átlagban – a tagokra, ők voltak azok, akik hozzáállásukkal példát tudtak mutatni, ezáltal az elköteleződésből fakadó feszültségeket oldani. Az érintettek eszközei a motiváció növelésére széles skálán szóródnak, az ismétlődő, gyakrabban megjelenő elemek között olyan jellemzően nem túl költséges, gyorsan alkalmazható megoldások találhatók, mint a megfelelő munkahelyi környezet és légkör kialakítása, a türelmes hozzáállás, a kedvesség, a nyílt kommunikáció, a demokratikus miliő (ahogy az a döntéshozatali mechanizmusban is megjelent). Az anyagi ösztönzők közül elsősorban olyan időszakos jutalmak jelennek meg, amelyek az év egy adott szakához, jeles ünnepéhez (pl. karácsony) kapcsolódnak. Ezek vagy pénzbeliek, vagy valamilyen termékben, szolgáltatásban öltenek testet. Mindezek ellenére – bár 5% alatti részarányban – előfordult már a tagság felfüggesztése is. Bár több szövetkezeti vezető elmondása szerint az elsődleges cél, hogy senkitől ne kelljen megválni – hiszen valahol éppen a szociális érzékenység a szövetkezet egyik mozgató ereje – megesisik, hogy a munkavállaló lehetetleníti el aktív részvételét a termelői folyamatban. Az elbocsátás indokai között nagyobb számban jelent meg a munkavédelmi szabályok nem megfelelő betartása és a gyakori hiányzás, munkaszocializációs problémák.

A szövetkezetek célrendszerét jól érzékelteti, hogy többségében vannak azok a szervezetek, amelyek elsődleges céljuknak a – tranzit foglalkoztatással szemben – a tartós foglalkoztatás lehetőségének megteremtését tekintik. Ezen cél megvalósulása hosszabb időtávon mérhető, az elmúlt 2-3 év tapasztalatai rámutattak a működés nehézségeire, az önfoglalkoztatóvá válás alacsony fokára, amely nehézségek oldásával a jövőben a célok megvalósulhatnak. A legkomolyabb hátráltató faktorok között külső és belső tényezők egyaránt előfordulnak, előbbiek módosítása a belső faktorok átdolgozásán keresztül végezhető el kedvező irányban. A külső elemek közül a legsúlyosabb hátrányt a piaccal való inkoherencia jelenti, egyes termékeknek vagy nincs releváns méretű piacuk, vagy a – hatékony – piacra jutás feltételei korlátozottak (menyiségi és/vagy minőségi paraméterek mentén). További külső tényező a rövid működési idő, amely miatt a hosszú távú hatások vizsgálatára a későbbiekben kerülhet sor. A belső tényezők specifikusabbak, ezáltal könnyebben kezelhetőek. Ezek közé tartozik a dolgozók esetenként alacsonyabb fokú motiváltsága, különösen a magas kockázatkerülés, amely az önfoglalkoztatóvá válás alapfeltételeként jelenne meg. Hasonló korlátot jelen több szociális szövetkezet-

nél maga a tevékenységi forma (pl. textil-, konfekcióipar-, településrendezés stb.), amely az önállóvá válást kevésbé támogatja, vagy azért, mert a piaci viszonyok azt nem teszik lehetővé megfelelő költséghatékonyság mellett, vagy azért, mert a hatékony munkavégzés nagyobb alkalmazotti volument, esetleg a jogszabályoknak való megfelelés érdekében erőteljes anyagi erőfeszítést igényel. Mindezek egy jövedelemhiányos, tőkeszegény társadalmi térben erősen korlátozott erőforrások.

3. A tartós foglalkoztatáshoz szükséges erőforrások

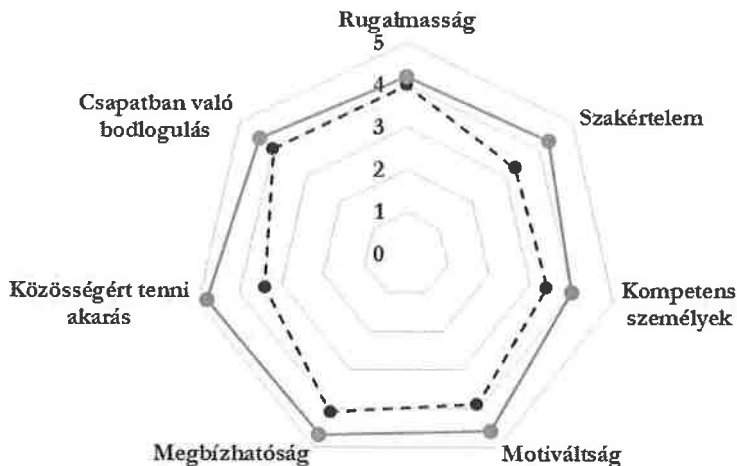
A vizsgálat az erőforrások három klasszikus típusára, a pénztökre, a tárgyi eszközökre és a humán erőforrásra fókuszált. A pénztöke esetében a szervezetek többsége úgy nyilatkozott, hogy a lehetőségek a működéshez megfelelőek, ugyanakkor az eszközök karbantartására, különösen pedig fejlesztésére már nem tudnak megfelelő erőforrást fordítani, amely a hosszú távú fenntarthatóság bázisát gyengíti. Ott, ahol a tőke előteremtése komoly nehézséget jelent, sok esetben meghatározó probléma a fogyasztói igény alacsony szintje, amelyet tovább súlyosbított, ha ahhoz a fizetőképesség hiánya társult. Azokon a településeken, amelyek a szűk helyi kereslet gyenge mobilitási fokkal jár együtt, külön kihívást jelent a termékek szélesebb piacra való eljuttatása, különösen akkor, ha annak ár/érték arányát a szövetkezet szeretné szinten tartani, és versenyképességét így előmozdítani. A készleten maradt termékek tovább emelik a működés költségeit, így a piacra jutás lehetőségeinek fokozása nemcsak a bevételeket tudná növelni, de a kiadásokat is képes lenne csökkenteni. Kiemelt szerepe van mindennek azokban az ágazatokban és termékcsoportokban, amelyeknél a frissesség (pl. a biotermékek egyes tagjai, zöldségek-gyümölcsök) döntő minőségi faktor. A piacra jutás megoldása elérhető az állami koordináció megteremtésével, fokozásával az értékesítésben, esetleg a szövetkezetek olyan partnerekkel kialakított együttműködésén keresztül, amely, akár a versenyszférában működő szereplőként megfelelő keresletet tud a termékekkel szembe állítani. A tőkéhez kapcsolódó problémák nem mutattak szignifikáns ágazati trendeket, azok a legkülönbözőbb tevékenységeknél előfordultak. Azonban nagy általánosságban kiderült, hogy a kereskedelem, egyáltalán a magasabb haszonkulcsú tercier szektorba tartozó szolgáltatások jellemzően jövedelmezőbbek, mint a termék előállító, vagy a termelési – ellátási láncban „hátrébb” helyet foglaló szociális szövetkezetek. Ebben az értelemben a szociális szövetkezetek helyzete kiemelten a válságtérsgben különösen kiszolgáltatott, hiszen többségük az ellátási lánc elején vagy közepén (jellemzően a primer és szekunder szektorban) foglal helyet (közel 55%), vagy gyenge fizetőképességű, szolgáltatásokra irányuló igényt céloz. Nagyobbak a tőkeellátás nehézségei azoknál az új típusú szociális szövetkezeteknél, amelyek kínálata üzletpolitikai és gyakorlati értelemben is döntő részben a helyi lakosságra fókuszálnak. Összességében az a tapasztalat, hogy ha a szociális szövetkezet a helyi erőforrásokat igyekszik mozgósítani tevékenysége során – amely integrált módon kapcsolódik a célrendszeréhez –, ugyanakkor piacát az ésszerű szállíthatóság határáig terjeszti ki – amellyel a keresleti potenciált tudja szélesíteni –, működése jobban megalapozott.

A vizsgált szövetkezetek jellemzően két csoportba sorolhatóak az alapján, hogy bevételeik forrása milyen összetételt mutat. Ott, ahol a jövedelem nagyobb hányada a termék-/szolgáltatás értékesítéséből származik, illetve abból tervezett, problémát jelenthet egy olyan versenytárs közelsége, amely nagyobb, tőkeerősebb, jelentősebb piaci tapasztalattal rendelkezik, így összességében költséghatékonyabban működik. A hasonló piaci szerkezetek az általunk vizsgált példák esetében nem jelentettek piacra lépési korlátot, nem monopóliumról volt szó. A szövetkezeteknek három lehetősége is adódik a versenyből fakadó nehézségek oldására, egyfelől az állami támogatások, pályázati lehetőségek kihasználásával, másfelől a versenytárral való

kooperáció elmélyítésével, amely a tapasztalatcserére is lehetőséget biztosít. A harmadik megoldást a piaci horizont olyan irányú szélesítése adhatja, amelynek alapja vagy az önkormányzattal való szorosabb együttműködés, a közfoglalkoztatással való szorosabb kapcsolódás, esetlegesen extra – kielégítetlen – keresleti rések megtalálása. Ez utóbbira mutatnak példát azok a szociális szövetkezetek, amelyek a húsfeldolgozási tevékenységüket jutányos árú bérvágással, mozgókereskedéssel igyekeznek kiegészíteni. A másik bevételi csoportnál a támogatások szerepe meghatározó a bevételekben, itt a piaci verseny fontossága még kevésbé kiélezett kérdés.

Az indulás óta eltelt idő számos esetben még nem volt elég az önellátóvá váláshoz, így külön említést érdemel a pénztőke viszonylatában a támogatási/pályázati források lehívásának képessége. A kérdés súlyát növeli, hogy a kezdeti – a működésnél magasabb – tőkeigény (pl. gépek beszerzése, épületek kialakítása), illetve a tartalékok hiánya miatt a szövetkezetek jelentős részének ez a fő bevételi forrása. Egyes szövetkezetek a tevékenységüket hosszabb képzési fázissal igyekeznek megalapozni, amely hosszú távú szemléletre utal, ugyanakkor ezeknél a konkrét tevékenység még el sem indult. Ebben a helyzetben a kérdés egyfelől külső elemekből épül föl (állami támogatás jellege, egyéb források elérhetősége), másfelől – a vizsgálatok tapasztalatai alapján – a menedzsment rátermettségétől függően határozódik meg. A munkavállalói kör jellemzően kedvezőtlen szociális helyzetére tekintettel tehát az új típusú szociális szövetkezetek esetében is érvényesül, hogy a vezetői kör rátermettsége meghatározó mind a működés, mind a likviditás biztosítása szempontjából. A kulcsot e tekintetben a pályázatírási képesség, az informáltság jelenti, megelőzve a piaci ismereteket.

A kérdés átvezet a humán bázis értékeléséhez, amely, bár önbevalláson alapult – a vezetők minősítették saját és alkalmazottaik rátermettségét hét dimenzió mentén –, a relatív értékek esetén jó közelítéssel tükrözi különösen a munkavállalókról alkotott vezetői benyomást (1. ábra).

1. ábra: A kérdőívet kitöltő szervezetek vélekedése az alkalmazottaikról (belül) és vezető beosztású tagjaikról (kívül)

Az alkalmazottak értékelésénél a leginkább egységes kategóriát az értékelésben – a korrigált szórásértékek alapján – a motiváltság és a megbízhatóság adták. Utóbbi magasabb fokot ért el, közelített a 4-hez, amelyet a szövetkezeti vezetők elsősorban azzal indokoltak, hogy a halmozottan hátrányos állásuk miatt a lehetőségek szűkössége miatt különösen örülnek minden jöve-

delemszerzési alkalomnak, amelyet ennek megfelelően meg is becsülnek. A motiváltság 3,7-es átlagértékét a korábban bemutatott tényezők mozgatták. Több szervezeteti vezető nyilatkozott úgy, hogy bár a munkavállalók képzettsége és kompetenciái sokszor a tevékenység végzésének hatékonyságát csökkentő hiányosságok, azokat valamelyest ellensúlyozza a szervezetet – kiemelten pedig a munkalehetőség – iránt érzett lojalitás. A képzettség és kompetencia értékei végeztek a minta átlagában is az utolsó helyen, a teljes csoportra véve alig elérve a 3-as átlagot, amely összhangban van a strukturális elemzésnél kapott eredményekkel. A megbízhatóság és a csapatban való boldogulás képessége több esetben kedvezően értékelt tulajdonságok 1 alatti szórásértékekkel, amelyekkel szemben a közösségért tenni akarás már korántsem ért el ilyen jó megítélést. Ez az a tulajdonság, amelyet a megkérdezettek a legszélsőségesebben értékelték. Több esetben kirívóan magas osztályzatok adódtak, amelyek mögött egyfelől a közösség magasabb kohéziója áll, másfelől a tevékenységhez kapcsolódó, vagy kiegészítő munka játszik szerepet. Több olyan szervezetet is a mintába került, amelyek tevékenysége során már adódott példa a közösség számára programok szervezésére. A vezetőség önértékelésében a szakértelem és a kompetencia szintén jellemzően alacsonyabb értékeket kapott, szemben a közösségért tenni akarással, a megbízhatósággal és a motiváltsággal, amely szinte minden esetben erősségnek bizonyult. Az első helyen a közösségért tenni akarás végzett, ráadásul ehhez a kategóriához kapcsolódott a legkisebb szórásérték, amely rámutat, hogy a vezetőség motivációi között a – szervezeteti formával koherens módon – szociális szempontok döntő jelentőséggel bírtak. Ez utóbbi hozzáállás biztató, figyelembe véve azokat a nehézségeket és kihívásokat, amelyekkel a jelenben és a jövőben az új típusú szociális szervezeteknek szembe kell nézniük.

A tárgyi feltételek biztosításában, különösen a tőkeigényes tevékenységeknél, komoly problémát jelent az elérhető források korlátozottsága. Ennek ellenére a vizsgált szervezetek többsége úgy nyilatkozott, hogy az ellátottságuk ezen a téren megfelelő. Problémát jelent továbbá – szorosan kapcsolódva a pénztőke helyzetéhez –, hogy az eszközök egy része felújítást és folyamatos karbantartást igényel. Többen kiemelték, hogy a tevékenységnek helyt adó ingatlan felújítása és karbantartása kiemelkedő jelentőségű jövőbeli feladat.

4. Az új típusú szociális szervezetek szerepe a települési környezet és a helyi társadalom helyzetének javításában

A vizsgált szervezeteknek több mint kétharmada nyilatkozott úgy, hogy – akár közvetlenül, a tevékenysége eredményeként, akár közvetetten – hozzájárul a hátrányos helyzetű települések/ térségek fejlődéséhez. A többség olyan társadalmi/gazdasági hatásokat emelt ki, amelyek a tevékenység folytatásából, egyáltalán a foglalkoztatás elősegítéséből áttételeken keresztül következnek. Ezen hatások megnyilvánulnak a munkanélküliség csökkentésében, a településen élők szociális helyzetének javításában, amely több csatorna mentén is visszahat a helyi gazdaságra. Elsők között csökkenti az állam és az önkormányzatok terheit, hiszen a közfoglalkoztatásra szoruló, esetlegesen passzív eszközökben részesülő álláskeresők száma csökken. A legkisebb településeken, amelyeken az önkormányzat közvetlen, esetenként napi szintű kapcsolatot tud tartani a hátrányos helyzetű személyekkel, a szociális ellátásra fordítandó idő és költségteher is mérséklődhet, amely jelenség kedvező az álláskeresőnek, a családjának és az önkormányzatnak is. Az így felszabaduló erőforrások fejlesztésre fordíthatók, vagy pályázati bázissá is allokálhatók. A magasabb jövedelem a keresletet is indukálja, hiszen ezen a színvonalon a diszkrecionális jövedelem szintje alacsonyabb, a bevételek nagy százalékban fogyasztásban realizálódnak, a megtakarítási ráta alacsony. Harmadik elemként emelendők ki azok a hatások, amelyek a gazdasági dinamizmus – kis lélekszámú településeken ebben a szociális szervezeteknek érzékelhető súlya lehet – fokozódásán keresztül érvényesülnek. Nő a vállalkozói kedv,

a népességmegtartó képesség, a helyben maradó jövedelem, csökken a megélt szegénység mértéke, a bűnözés, javul a települési környezet stb. A további vállalkozások letelepedése – akár kapcsolódva a szociális szövetkezet által kiszolgált piaci szegmens ellátási láncába – növelheti az önkormányzat adóbevételeit, további helyi erőforrást generálva. Ez utóbbi hatás érvényesülését a negatív adóverseny rontja. A vezetőség több esetben úgy nyilatkozott, hogy vélekedése szerint a szövetkezet működése javítja a közösség megítélését, közösségformáló szerepet is felvállal, ezáltal része lehet a településmarketingnek.

A tapasztalatok alapján az új típusú szociális szövetkezetek számos egyéb csatornán hozzájárulhatnak a településen élők életkörülményének javításához, akár szociális boltok működtetésén, akár a települési környezet rendben tartásán keresztül. Több példa adódott olyan esetekre, amelyekben a szociális szövetkezet közterületek, közintézmények rendbetételében, tisztán tartásában vállaltak részt. Korábban említésre került a helyi alapanyagok felvétele, amely – az esetek jelentős részében – minőségi, egészséges és biztonságos élelmiszer-ellátást tesz lehetővé, azzal a fontos kiegészítő hatással, hogy ezáltal a közösség „öntudata”, önértékelése is javul, a termékekkel kapcsolatos megbecsültség és bizalom erősödik.

A szövetkezetek egy része a helyi közösségek számára fontos feladatok kiszolgálása mellett közösségfejlesztő és kulturális tevékenységet is végez. Ezek között találhatóak közösségi rendezvények, akár szélesebb körnek, például gasztronómiai fesztiválok szervezésével, akár maguknak a dolgozóknak, amely utóbbi a kis településeken már önmagában is fejlesztő erejű. Némely esetben a szövetkezet faluház üzemeltetését, kialakítását is felvállalja, ezáltal erősíti a helyiek identitását, a település népességmegtartó képességét. Ebbe a körbe tartoznak azok a tevékenységek, amelyek az önkormányzati és egyéb közösségi intézmények munkáját hivatottak elősegíteni, legyen szó óvodáról, vagy szociális feladatokat ellátó intézményekről.

A legtöbb szociális szövetkezet folyamatos figyelmet fordít – lehetőségeihez mérten – a környezetvédelem és a fenntarthatóság szempontjaira, amelynek következtében a legváltozatosabb megoldások jelennek meg, kezdve a tradicionális gazdálkodás hagyományainak átvételével, alkalmazásával (pl. komposztálás), folytatva a modernebb megközelítésekkel (pl. biogazdálkodás feltételrendszere). A hagyományos kézműves tevékenységekkel, a növénytermesztésben – a fentiekén túl – a tudatos, tervszerű tápanyag-utánpótlással, vegyszermentes, hőkezeléses tartósítási eljárásokkal, ahol erre mód nyílik, újrahasznosított, környezetbarát csomagolóanyagok alkalmazásával csökkentik a környezetterhelést. A szövetkezetek amellet, hogy természetesen figyelmet fordítanak a jogszabályi előírásokra, nem egy esetben nyilatkoztak úgy, hogy a szelektív hulladékgyűjtésre, a hulladék újrahasznosítására kiemelt figyelmet fordítanak. A szállítási lehetőségek korlátozottságából, illetve a térség kedvezőtlen közlekedési viszonyaiból fakadó erősségek az alacsony „élelmiszer-kilométer” és tüzemanyag-költségek, amelyek egyúttal a csomagoló-, tartósító- és egyéb adalékanyagok használatát is kevésbé teszi szükségessé. A kínálat területi kiterjesztésekor ezen előnyök megtartása központi feladattá lép elő.

5. A hosszú távú gazdasági fenntarthatóság

A hosszú távú gazdasági fenntarthatóság vizsgálatának központi kérdése az a látszólagos elmentmondás, amely a szociális szempontokat kiemelten kezelő szociális szövetkezeti célrendszer és a hatékonyságra építő piaci viszonyok melletti rentabilitás között húzódik. A látszólagosság két tényező miatt is hangsúlyozandó. Egyfelől a versenyszféra is érvényesíthet szociális szempontokat működésében, másfelől a szociális szövetkezetek célrendszere nem zárja ki a hatékony piaci részvételt.

A gazdasági eredményesség egyik meghatározó mutatószáma, az értékesítés nettó árbevétele a vizsgált szociális szövetkezetek körében jelentős szórást mutat: a szélsőségek a nulla

forinttól (amely szervezetek még nem kezdték meg a jövedelemtermelő tevékenységet) a negyvenmillió határig terjed. Ebben szerepet játszik, hogy a vizsgálat a tevékenység megindításának évére esett, így az árbevételnél figyelembe veendő az indulás hatékonyságszökkentő hatásai (ki kell alakítani a működés feltételeit, az összehangolt munkavégzés lehetőségét), többek között a begyakorlási görbéből fakadó előnyök nélkülözése, a termékek és szolgáltatások gyengébb bevezetettsége a piacon. Magasabb bevétel többek között a zöldség-gyümölcs nagykereskedelemmel foglalkozó szociális szövetkezeteknél volt megfigyelhető. A tevékenységből származó bevételek az esetek többségében még nem haladják meg a kompozíció 50%-át, azaz számottevő és érzékelhető az állami támogatási, pályázati források döntő szerepe. A bevételek között a vállalati, vagy magán adományok szerepe – általánosságban – nem hangsúlyos. A likviditás biztosításának kulcseleme a pénzügyi tartalékok kérdése, amely területen az új típusú szociális szövetkezeteknek – hacsak az önkormányzat nem járul hozzá a likviditáshoz – csak igen kis hányada áll kedvezően. Többségük tehát számottevő, a tevékenységgel paritásban lévő pénzügyi tartalékkal nem rendelkezik. A képet árnyalja, hogy a likviditási, működési tartalékok képzése az indulás éveiben, különösen akkor, amikor az eredménynek még csak töredéke realizálható, nem alapelvárás, inkább számottevő teljesítmény (figyelembe véve az induláskor felmerülő költségtöbbletet, amely a szervezet felépítéséhez, a termelési folyamat kialakításához és a piacra jutáshoz, a humán bázis fejlesztéséhez kötődik).

A keresleti kérdések esetében a vizsgálat külön mérte fel az igényt és az ahhoz kapcsolódó fizetőképességi viszonyokat. A felbontást a szövetkezeti rendszer gazdasági jellege tette szükségessé, hiszen, ahogy arról a korábbiakban részletesen esett szó, a célpiacok többsége olyan szociális szegmenseket foglal magában, amelyekben a jövedelmezőség megkérdőjelezhető. A vizsgálat eredményei tükrözték ezt a hipotézist, hiszen míg a megkérdőjelezettek több mint 2/3-a úgy foglalt állást, hogy termékére/szolgáltatására az igény fennáll, lényegesen kevesebben nyilatkoztak a fizetőképesség meglétéről. A célpiacok tehát keresleti szempontból gyengék, amelyekre az alább bemutatott módszerekkel a szövetkezetek meghatározó része reflektál. Mindezek mellett a vezetőség az esetek többségében nyilatkozott úgy, hogy megállapításaik szerint a fizetőképesség a térségben csökkenni fog, ezáltal a hosszú távú fenntarthatóság is megkérdőjeleződik. A döntő faktort – időlegesen feltételezve a versenyszféra azonos jövőbeli részvételi arányát a területen – az állami, foglalkoztatáspolitikai eszközök kompozíciója fogja jelenteni, hiszen a hátrányos helyzetű személyek részéről megjelenő igényekhez a legfőbb jövedelmi bázist adott esetben épp az aktív – praktikusán a közfoglalkoztatás – és a passzív foglalkoztatáspolitikai eszközök mennyisége és minősége fogja adni. Elvi síkon, amennyiben a közfoglalkoztatási bér közeledne a minimálbérhez, a programba bevontak számától függően a szövetkezetre eső piaci potenciál exponenciális növekedése valósulhatna meg. Tovább erősíti a fenti megállapítást, hogy a fizetőképességgel kapcsolatos legsúlyosabb problémák a lakossági igényekhez kapcsolódtak, a versenyszféra és az önkormányzati, állami kereslet esetében kevésbé vagy egyáltalán nem merültek föl. A lakossági piac egy meghatározott szegmense gazdaságilag inaktív, így itt a fizetőképességet a nyugellátás mértéke nagyobb részarányban befolyásolja.

A keresleti viszonyokhoz kapcsolódóan a cégek több mint fele úgy véli, hogy a jelenlegi árszinten lényegesen több terméket nem tudna eladni, ugyanakkor készleten sem kell a legtöbb esetben nagyobb mennyiségeket tartani. A területi és strukturális megoszlás határozott tendenciákat mutat. Az indulás éveiben a helyi és a kistérségi kereslet – közel azonos arányban – haladja meg az összes kétharmadát, míg a megyei, a régiós vagy az országos szintű mindössze 10-10% körüli. Összességében a lakossági és a piaci szféra kereslete domináns, ugyanakkor az állami/önkormányzati szférára eső hányad – ahol van ilyen – jellemzően nem több 10%-nál.

A kereslettel kapcsolatos minősítések korrelálnak, egyúttal megerősítik a korábban említetteket, azaz a kereslet minőségi és területi jellegzetességeivel kapcsolatos elégedettség akkor nagyobb, ha az a helyinél magasabb területi szintet és az állami, piaci szférát célozza, tehát ha az értékesítési piac földrajzilag kiterjedt. Ezzel szemben a gyengébb, sokszor a rentabilitási szintet sem biztosító helyi kereslettel kapcsolatosan már kedvezőtlenebbek a meglátások.

A célpiacon keresleti viszonyainak javítására a szervezetek jelentős része tesz erőfeszítéseket, az eszközök azonban, sokszor a lehetőségek által is behatárolt módon, a versenyszférában alkalmazottakhoz képest korlátozott számúak. A szervezetek kevesebb, mint felének nem okozott gondot a fogyasztókkal való folyamatos kapcsolattartás, a többiek nehezen, vagy szinte elérhetetlennek értékelték jelenlegi, illetve jövőbeli lehetséges vevőik körét. Ott, ahol a tevékenységnek voltak előzményei, például a Startmunka mintaprogramban végzett termelés, a termékek ismertsége is nagyobb, segítve ezzel a piaci érvényesülést. Az alkalmazott eszközök között igen változatos megoldások is megjelennek, amelyek adott esetben odáig terjednek, hogy a szervezet valamely tagja személyes megkeresések során mutatja be a szervezet által nyújtott lehetőségeket. A statisztikailag magasabb részarányt elérő módszereket három csoportba lehet sorolni:

- piacbefolyásoló eszközök;
- a termékhez/szolgáltatáshoz kapcsolódó erőfeszítések;
- az ellátási láncban, a partnerekhez kötődő megoldások.

A piacbefolyásoló eszközök között a klasszikus és e-marketing megoldásai szerepelnek, magukban foglalva a stratégiaalkotás iránti elkötelezettséget és igényt, a piackutatást, illetve a szervezet profilját, főbb paramétereit bemutató honlap, adott esetben webshop készítését. A kutatás pillanatában az új típusú szociális szervezetek elenyésző hányada rendelkezett utóbbi megoldásokkal, azonban – igazodva a modern kor elvárásaihoz – a legtöbb vezető rövid távú céljai között szerepel legalább egy általános weboldal elindítása. A marketingeszközök alkalmazásának három legjellemzőbb akadálya a vezetőség idő-, pénz- és szakértelemhiánya, amelyek orvoslására – legalább két faktor tekintetében – a megfelelő tanácsadók igénybevétele megoldást jelent.

Több szervezet próbálkozik a kereslet javításával a termék és/vagy a szolgáltatás fejlesztésén keresztül. Amellett, hogy a minőség alapú szemléletmódot honosítják meg az alkalmazottakban – szemben a gyorsasággal, amelyek a dolgozók végzettségét, kompetenciáit tekintve jellemzően egymás rovására módosítható tényezők – törekednek annak folyamatos javítására. Ezt egészíti ki a termékskála szélesítése, amely különösen azoknál a szervezeteknél járhat eredménnyel, amelyeknél a portfólió mérete a hatékonyságot csak kisebb mértékben befolyásoló elem (pl. élelmiszer-kiskereskedelem). Szekunder jellegű tevékenységnél a minőség növelése és az eszközpark állapota között többen szoros kapcsolatot jelöltek meg, ezáltal hívva fel a figyelmet a korábban bemutatott tőkeszegény állapot keresletet befolyásoló veszélyeire.

A harmadik csoport az ellátási láncban történő, akár előre, akár visszafelé mutató fejlesztést foglalja magában, több esetben az értékesítési csatorna javítását tartalmazza. Utóbbira példa a piac szélesítését lehetővé tevő mozgóárusítás, mozgóboltok létrehozása, többek között az élelmiszer-kereskedelemben. Ez utóbbi tevékenység legsúlyosabb korlátját a mozgó hűtőkapacitás biztosításának költségessége képezi. Több szociális szervezet kiemelte, hogy számára az ügyfelekkel való megfelelő elbánás és a folyamatos kapcsolattartás mennyire fontos, és hogy ezt a magatartást a dolgozók számára is elvárásként támasztják. Az ügyfélkapcsolatok szerepe az összes ágazatban döntő, az új típusú szociális szervezeteknél – különösképpen azoknál, amelyek a helyi keresletre fókuszál-

nak –, azonban még meghatározóbb, hiszen a kis- és aprófalvak a városinál mélyebb közösségi kapcsolatrendszere hamar kiemelheti vagy leronthatja egy-egy termelő/szolgáltató presztízsét. A beszállítói kör esetében egyes szociális szövetkezetek kiemelték, hogy a meglévő partneri kör fenntartása, az állandó partnerek és a folyamatos kommunikáció különösen hangsúlyos. Hogy mindezek megvalósíthatóak legyenek, a szövetkezeteknek túl kell lépniük azokon a kihívásokon, amelyekkel jelen pillanatban szembenéznek, ide értve az anyagi erőforrások hiányát, a minőségi és mennyiségi elvárásoknak való jobb megfelelést, a bevezetési szakasz, a piac kialakításának nehézségeit, és adott esetben a külföldi olcsó termékek versenyét.

A vizsgált szövetkezeteknek több mint fele nyilatkozott úgy, hogy bevételeik jelenleg nem fedezik kiadásait, így működésükhöz egyéb – praktikus pályázati és támogatási – források bevonása szükséges. A jellemző bevétel-kiegészítést a TÁMOP pályázati konstrukcióhoz kapcsolódó jövedelmek képezik, amelyek időlegesen képesek biztosítani a működési költségeket. A kérdést árnyalja, hogy fejlesztésre, karbantartásra, eszközbeszerzésre a lehetőségek igen korlátozottak, mindössze a megkérdezett szövetkezetek kevesebb, mint 10 %-a nyilatkozott úgy, hogy forrásaiból jelentős fejlesztésre is lehetősége nyílik. Igaz ez a kedvezőbb piaci pozícióval rendelkező új típus szociális szövetkezetekre is, amelyek működésük során szintén kiemelkedően kezelik a pályázati források lehetőségét, fenntarthatóságuk ezek nélkül kérdéses. Ugyanakkor az indulás eme korai fázisában a gazdasági fenntarthatóság bevétel/kiadás szemléletű reális megítélése tekintetében figyelembe veendő a szervezetek tevékenysége, amely a primer szektor egyes területein eleve lehetetlenné teheti a korai bevétel-generálást. Ebbe a körbe tartoznak azok a szociális szövetkezetek, amelyek a telepített ültetvények termőre fordulására várnak a termelés fokozásához. A fejlesztések, karbantartási munkák jellemzően nem generálnak foglalkoztatás-bővülést, amelyben szerepet játszik, hogy az eseti munkákra nem toboroznak, szerveznek új munkaerőt. Azt a költséghatékony és alkuképes módon ellátni képes külső vállalkozókra, adott esetben bevált partnerre bízzák. A piaci szféra vállalkozói megbízása mellett szóló érv, hogy a jelentős mértékben pályázati forrástól függő szervezetek a pályázati konstrukció kínálta forrásbevonási és foglalkoztatási lehetőségeken túl csak korlátozott számban képesek munkaerőbázisukat bővíteni. A fentiek következtében a foglalkoztatottak száma jellemzően megegyezik az induló pályázat által támogatottakéval. A jövedelmezőségi helyzet javításának két legfőbb megoldandó akadálya a szűk területi piac fókuszú tevékenység szélesítése, ezáltal a kereslet növelésének lehetővé tétele, hiszen a helyi keresletet gyengíti a fokozott munkanélküliség, amely az új típusú szociális szövetkezetek által kiszolgált térségben általánosan előforduló jelenség.

Az üzleti tervezés, a célirányos piaci cselekvés igénye meghatározó a szövetkezetek eredményessége tekintetében, így egy jó üzleti terv még a piacitól eltérő célrendszerrel rendelkező új típusú szociális szövetkezetek esetében is fontos. Ugyanakkor a szövetkezetek többsége úgy nyilatkozott, hogy nem sikerült megalapozott stratégiai dokumentumot készíteni. Ennek hátterében egyben a versenyszféra számára is fennálló kihívások, például a gazdasági környezet magas fokú bizonytalansága álltak, ugyanakkor jellemzően típus-specifikus problémaként további korlátot jelentett a pályázati periódus idejének rövidegsége, a tőke (a terveknek célszerűen meg kellett előzniük a pályázat beadását, tehát a fő források realizálását), illetve a képzett szakemberek hiánya. A kis termelési volumen, a szövetkezetek termékei iránti időszakos igény, vagy az előállítás szezonális vonatkozásai – például a primer szektor egyes területein, hatást gyakorolva a szekunder feldolgozó kapacitásokra – megnehezítik a keresleti hullámhegyek és -völgyek kisimítását, nehezítik a tervezést.

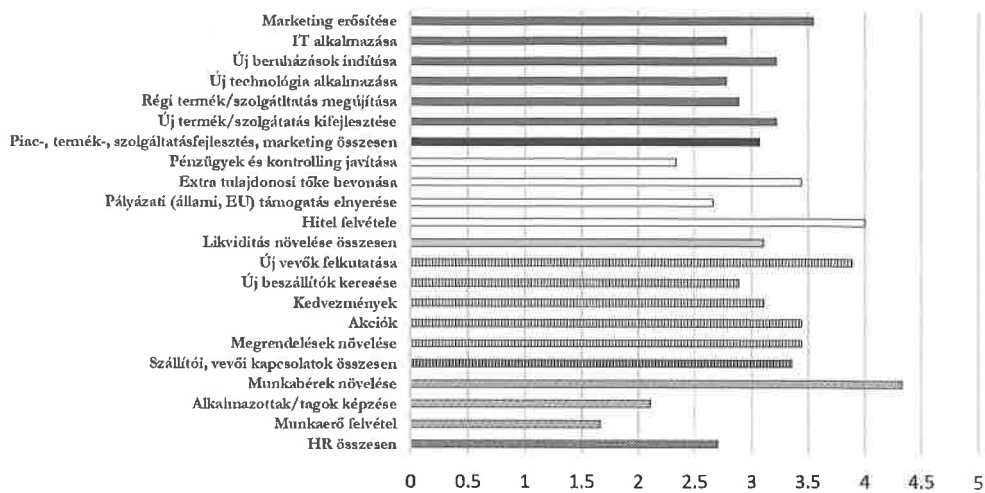
A szövetkezetek több mint fele nyilatkozott úgy, hogy tevékenységében érzékelhető a versenytársak aktivitása, azaz a mintába került szervezetek közös piacokon, szegmensek-

ben tevékenykednek a primer munkaerő-piaci foglalkoztatókkal. A területiséggel kapcsolatos kimutatott trend, hogy a helyi piacot célzó általános és/vagy alapszükségleteket ellátó szervezetek esetében a versenytárs nagyobb valószínűséggel helyezkedik el akár már a településen (amely jelenség különösen hangsúlyos volt az élelmiszer-kiskereskedelemmel, általánosságban a helyi fogyasztókat célzó kereskedelemmel kapcsolatban), vagy annak közvetlen környezetében, a szomszédos községekben, városokban. Ezzel szemben a feldolgozó tevékenységet folytató szövetkezetek versenytársai jellemzően a városokban, a járási központokban végzik tevékenységüket. A szövetkezetek és a tisztábban piaci szereplők viszonyára jellemző, hogy utóbbiak – az adott esetben több évtizedes piaci jelenlét miatt – jellemzően számottevőbb tapasztalattal rendelkeznek, piacuk és beszállítói körtük kiterjedtebb, partnereik stabilabbak, erős, piacképes szakértelemmel bírnak, nagyobbak és tőkeerősebbek, ugyanakkor a szociális szövetkezetek a fontos társadalmi szerepvállalásuk miatt joggal számíthatnak a helyi közösségek lojalitására, megfelelő arculat kialakítása esetén vevőhűségére, egyes, a versenyszféra számára elérhetetlen pályázati forrásokra. A kulcskérdés, hogy ezek a potenciális előnyök képesek-e kompenzálni a foglalkoztatási célrendszerből és a fiatal szervezeti keretektől építkező versenyhátrányokat. A szociális szövetkezetek egyes szereplői hátrányként, mások lehetőségként élik meg a versenytárs jelenlétét. Azok, akik előnyöket említenek, felvetik, hogy megfelelő kommunikáció esetén együttműködés, kölcsönös tanulás is realizálható, hiszen a számottevő tapasztalattal rendelkező versenyszférában fejlődött szervezetek piaca többször csak első ránézésre fedi a szociális szövetkezetek tevékenysége által érintett célcsoportot, megtalálhatóak a közös pontok és a kiegészítő funkciók. Ahol ez nem megoldható, ott a szociális szövetkezetek tudástőkéjének növelése, működési környezetük lehetőségeinek bővítése, illetve a piaci viszonyokhoz folyamatosan igazított proaktív magatartás, a kiszolgáltatlan piaci szegmensekre fókuszálás jelent megoldást.

A vizsgálat rámutatott, hogy az új típusú szociális szövetkezetek innovativitásban jelentősen elmaradnak még a magyar kis- és középvállalkozásoktól is, amelyek körében Szerb László és társai megállapítása szerint az innovációs tevékenység kevesebb, mint 16,9%-ra jellemző.² A megkérdezett szervezetek kevesebb, mint 10%-a nyilatkozott úgy, hogy valamilyen innovációt bevezetett a megalakulás óta. Ebben az arányban közrejátszik az innováció fogalmának eltérő értelmezése is, így a gyakorlatban magasabb arány feltételezhető, amely nem változtat azon a tényen, hogy folyamatos és intenzív, az eszközökre és a technológiákra is kiterjedő fejlesztés a vizsgált körre nem jellemző. A megvalósult innovációk többsége kisebb újításokra, sokszor a versenyszféra által már alkalmazott eljárásokra terjed ki, magában foglalva az értékesítési csatornák – helyi viszonylatban újszerű – megvalósítását (pl. mozgóbolt, házhoz szállított élelmiszer). Mindezek ellenére a legtöbb újítás terén a megkérdezett szociális szövetkezetekre a piackövető magatartás jellemző.

A szervezetek működési problematikájának megismerése közel visz a feszültségek feloldását elősegítő akár állami, akár egyéni cselekvési tervek kidolgozásához, amely tekintetben kiemelt jelentőséggel bír, hogy a legsúlyosabb problémák a szállítói, vevői kapcsolatok területén adódtak, megelőzve a HR-kérdéseket, a likviditás növelését, a piac-, termék-, szolgáltatásfejlesztést, valamint a marketinget (2. ábra).

² SZERB L. és mtsai, *Mennyire versenyképesek a magyar kisvállalatok? A magyar kisvállalatok (MKKV-szektor) versenyképességének egyéni-vállalati szintű mérése és komplex vizsgálata*, in *Marketing és Menedzsment*, 2014/18, 3–21.

2. ábra: Az egyes működéssel összefüggő faktorok átlagos értékei (öt fokozatú skála átlagértékei)

A gyenge beszállítói kör a szervezet teljes tevékenységét képes drámai mértékben lerontani, a vevők megfelelő menedzselése nélkül pedig a hosszú távú gazdasági fenntarthatóság kérdőjeleződik meg. A nehézségek egyaránt jelentkeznek az új vevők felkutatásában és a meglévő vásárlási mennyiségének növelésében, amely összefügg a célszegmens keresleti jellegzetességeivel. Utóbbi a tapasztalatok szerint érdemben azoknak a szervezeteknek jelent lehetőséget, amelyek vállalkozói piaccal rendelkeznek, vagy növekvő népességű településekben, térségekben működnek. Azokban az esetekben, amelyekben a tevékenység a lakossági kereslet kielégítését célozza, a vevők számának növelése a járható alternatíva (amennyiben a térség jövedelmi viszonyaiban nem következik be drámai változás). Az eleve nyomott áras értékesítésből, illetve a piaci ár érzékelt rugalmatlanságából következik a kedvezmények és akciók kialakításának nehézsége, amely beszűkíti az ilyen jellegű piacbefolyásolás lehetőségét. E tekintetben mozgásteret a termék minőségének javítása nyújthat. A fenti kérdések összekapcsolódnak a marketinghez és a humán erőforráshoz kapcsolódó problémákkal, amelyek együtt előrevetítik, hogy a hosszú távú fenntarthatóság tekintetében az értékesítés és az ahhoz kapcsolódó erőforrások, kiegészítő szolgáltatások fejlesztése jelenti a legnagyobb kihívást.

A humán erőforrás motiválásának, illetve jutalmazásának gátja a munkabér növelésének korlátozottsága, amely egyfelől pályázati oldalról behatárolt lehetőségekkel támogatott aspektus, másfelől a munka termelékenységével is összefüggő kérdés. Ez utóbbi szempont nincs közvetlen összhangban a szociális szövetkezetek célrendszerével, a hátrányos helyzetű állás-keresők segítségének igényével. Különösen kedvező, hogy a bért és a marketing feladatokhoz kapcsolódó humán erőforrás problémákat leszámítva a munkaerő felvétele, az alkalmazottak és a tagok fejlesztése a két legnagyobb erősség, alapja pedig a helyi, igen széles állás-keresői kör és a magas létszám, illetve a források képzésre fordíthatóságának lehetősége. A kérdés a magasabb képzettséget igénylő állások betöltésénél éleződik ki, azonban ez nem nehezíti érdemben a tevékenység folytatását, annál inkább a piacon való előrelépést.

A likviditás kérdésköre kettős, mivel abban egyszerre jelenik meg a jellemzően kisebb feszültségeket okozó pályázati források elérése, illetve azok kontrollja, szemben a további, pél-

dául tulajdonosi források, illetve hitelek hozzáférhetőségével. Ez utóbbi az egyik legsúlyosabb likviditási faktor, amely több oldalról is nehézségeket okoz a szociális szövetkezetek pénzügyi lehetőségeinek kibontakoztatásban. A hitelek elérhetőségét egyfelől korlátozza, hogy azok fedezeteként a szövetkezetek ritkán rendelkeznek forgalomképes ingatlannal, adott esetben eszközökkel, egyéb vagyontárgyakkal. Másfelől, sok esetben nincs olyan, a profitabilitást, illetve a lehetőségekben rejlő potenciál kihasználhatóságát igazolni képes üzleti terv, amellyel a hitelkritériumoknak meg lehet felelni. Számos szervezet nem látja a rentabilitás biztosítottágát a pályázati források lejártával, így kifejezetten nehéz a hitelképesség igazolása. A likviditási nehézségekhez, praktikusán a szövetkezet indulásához és a foglalkoztatáshoz felhasznált pályázati forrásokon túlmutató fejlesztésekhez, bővítésekhez kapcsolódik, hogy jellemzően súlyos problémát jelent új beruházások indítása és a sok esetben igen költséges termék és szolgáltatás fejlesztése/megújítása.

A működéshez kapcsolódó nehézségek egy speciális esete is kitűnt a válaszokból, amely a döntően mezőgazdasági, vagy a mezőgazdasághoz szorosan kapcsolódó szociális szövetkezetek életét nehezíti, nevezetesen az időjárás kiszámíthatatlansága. A tapasztalatok rámutattak, hogy az egyre fokozódó időjárási szélsőségeknek való kitettség kiemelten érinti az új típusú szociális szövetkezeteket, mivel egyfelől kisebb volumenben termelnek, területi portfóliójuk szűk, másfelől sem az alkalmazott eljárások, sem a technológia nem teszi lehetővé a versenyszférában általános védekezési megoldások – kárcsökkentő pénzügyi és egyéb módszerek – rendszeres alkalmazását. További szempont, hogy a mezőgazdasági termelés tőkeigényességének fokozásával, ezáltal a kiszolgáltatottság csökkenésével a munkaerőigény a technológia nyomására csökken, a foglalkoztatási cél megvalósítása nehezedik.

A kooperáció a szövetkezetek esetében az egyike azoknak a kitörési pontoknak, amelyek mentén a transzferfoglalkoztatás és a hosszú távú gazdasági fenntarthatóság egyaránt megvalósítható lehet. Ebben a dimenzióban az új típusú szociális szövetkezetek többszörösen beágyazottak, tekintettel erős társadalmi szerepükre, kapcsolatuk a versenyszféránál több elemben épít az önkormányzatokkal való együttműködésre, a további szociális szövetkezetekkel való kooperációra, és természetesen a piaci partnerekkel való jó viszony kialakítására és fenntartására. A működés kezdete óta eltelt második-harmadik évet követően kitűnik, hogy ezen a területen még igen komoly feladatok várnak a szociális szövetkezetekre. A szervezetek több mint négyötöde nem alakított ki kapcsolatot versenyszférában tevékenykedő szereplőkkel, annak ellenére sem, hogy többségük erősen tervezi az együttműködés megkezdését. Esetükben a legfontosabb előnyök között a hosszú távú kapcsolatok kiépítése, a bér munka és a közös piacra lépés lehetőségének javítása jelent meg vezető motivációként. A piaci szféra felé való közeledés remek eszköze lehetne akár egy egyszerűbb bedolgozás jellegű tevékenység is, amely később szélesebb együttműködésben bontakozhat ki. Hasonlóan kedvezőtlen a kép a más szociális szövetkezetekkel való együttműködés terén, ahol – szemben a versenyszférával – a legsúlyosabb probléma az információhiány. A szervezetek alapvetően keveset tudnak egymásról, így az együttműködés lehetőségei is rejtve maradnak. Bízható, hogy ez a nehézség könnyen leküzdhető egy olyan integrált információs rendszer kialakításával, amely legalább a főbb adatokat könnyen elérhető és kereshető módon, elérhetőségekkel együtt tartalmazza a szociális szövetkezetekről. Ott, ahol a válaszadó jelentősebb, nagyobb volumenű feldolgozó üzem vagy forgalmazó, több esetben remek kapcsolatot sikerült kialakítani östermelőkkel, beszállítókkal, nagykereskedőkkel. Az önkormányzatokkal kiépített együttműködések változatos képet mutatnak, kezdve a kapcsolatok hiányától, a látszólagosan át egészen a kiválóig. Utóbbi akkor jellemző, ha a közös érdek a települési feladatok ellátásához kapcsolódik, vagy közvetlenül önkormányzati tagsági vagy polgármesteri elnökségi formában ölt testet.

Az önfenntartás fokozásának igénye a legtöbb szervezetnél megjelenik, kiemelt prioritást kap, elsősorban az egyedi, piacképes tevékenységek, szolgáltatások biztosításában, a minőség szinten tartásával, fejlesztésével, ebből következően a már meglévő vevőkör megtartásával, bővítésével. Ezen tevékenység legfőbb korlátait több szervezet meglátása szerint a korábban vizsgált erőforráshiány jelenti. A további fejlődéshez újabb, lehetőleg megyei vagy országos szintű piacokat szükséges megcélózni, és amennyiben arra a szövetkezetnek lehetősége van, a biztonságot és állandóságot fokozó biztos felvásárlói szerződéseket kötni. Ez utóbbi esetben a diverzifikáció, a minél szélesebb, stabil vevőkör rögzítése kulcsfontosságú faktorok.

Az induláshoz és a fejlődéshez ez idáig az induló TÁMOP- és Leader-pályázatokon elérhető források nyújtották a legnagyobb segítséget, egyes esetekben kiegészülve az önkormányzatok támogatásával (például tőkeemeléshez). Azonban a szövetkezetek a jövőben a decentralizált, valamint a központi kormányzattól is fokozott segítséget várnak, természetesen az anyagiakon túlmutatót. Előbbiek szerepét elsősorban a piacbővítés elősegítésében, a gazdasági kapcsolatok fejlesztésében, valamint a megrendelések növelésében látják. Utóbbitól az erőforrás-horizont szélesítését várják, amely magában foglalja a feldolgozó kapacitások bővítését, az eszközbeszerzést, illetve bér- és járulékfizetési céllal a pénzügyi tartalékképzéshez a pályázati és hitellehetőségek növelését. A jogszabályi környezet módosításán túl a szövetkezetek úgy vélik, hogy céljaik elérését elsősorban egy olyan tanácsadási támogatás segítené, amely magában foglalja a pályázati tájékoztatást, a piacszerzést, a logisztika menedzselését, a projektgenerálást, illetve a fejlesztési és finanszírozási lehetőségek feltárását. Különösen jelentős igény mutatkozott a hálózatfejlesztés támogatására, azaz a kapcsolatok erősítésére minden, a tevékenységben érintett partner között, amely egyfelől alapfeltétele a kooperációnak, másfelől lehetséges horizontot nyújt a lehetőségek kibontakoztatásához.

KÖVETKEZTETÉSEK

A szövetkezetek induláskor kitűzött legfontosabb céljai ez idáig nem egyformán valósultak meg. Míg a helyi gazdaság számottevő fejlesztésének, az önellátás fokozásának, a tranzit szerepnek, tehát a munkaerőpiacra való visszavezetésnek, a fenntarthatóságnak, a folyamatos fejlődésnek, vagy éppen a vállalkozói kedv ösztönzésének eddig kevésbé tudtak megfelelni, addig a társadalmi célkitűzéseknek, a helyben történő tartós foglalkoztatásnak a legtöbb esetben, szinte teljes mértékben. Ez jelenti egyrészt, hogy a foglalkoztatottak mindegyike hátrányos helyzetű térségben él, ugyanakkor jelentős arányban jutnak jövedelemszerzési lehetőséghez az idősebbek, az alacsony iskolai végzettségűek, a nők és a romák is. Így az érintett – főként a kisebb, ezer fő alatti lélekszámú – településeken a hátrányos helyzetű álláskeresőket jelentős részének életkörülményei elsősorban helyben javulhatnak. A nagyobb munkaerő-igényű tevékenységet végző szövetkezetek azonban a térség több településének munkaerő-piaci helyzetére is hatással lehetnek. Az önfoglalkoztatóvá válás alig érzékelhető, amelynek háttérben a piaci lehetőségek hiánya, az alkalmazottak kockázatkerülő magatartása, a megalakulás óta eltelt rövid idő, vagy éppen a szövetkezet fő profiljába illő, az önálló válást nem támogató tevékenységi forma játszik szerepet.

Érzékelhető, hogy piaci, értékesítési szempontból azok a szövetkezetek kerülnek hátrányba, amelyek döntően a helyi/lakossági igények kielégítésére szakosodtak, ahol a fizetőképesség hiánya leginkább jellemző. Ez gyakran párosul a piac alacsonyabb területi kiterjedésével, és így szűkebb értékesítési lehetőségekkel. A kereslet minőségével és térbeli megoszlásával való clógdottság akkor nagyobb, ha a termék- vagy szolgáltatásértékesítés a piaci szférát, illetve a lokális feletti területi szintet célozza, tehát ha az értékesítési piac földrajzilag kiterjedt. A szö-

vetkezetek piaci alapú tevékenységéből származó bevételei a legtöbb esetben nem elegendőek a költségek fedezésére, a hiányzó összeget egyelőre jelentősebb pályázati forrásból, különböző támogatásokból kell pótolni. Pályázati források nélkül még a kedvezőbb piaci körülményekkel jellemezhető szervezetek sem tudnák fenntartani magukat. A problémák tehát elsősorban a piaci lehetőségek további bővítésének nehézségéből és a részben ebből, részben a hitelképesség hiányából adódó tőkehiányból eredeztethetők. A szövetkezetek többsége nem alakított ki együttműködést kisüzemekkel, pedig az a piaci lehetőségek fokozott kihasználásában előrelépést jelenthetne. A további fejlődéshez, a vevőkör bővítéséhez azonban újabb, lehetőleg megyei vagy országos szintű piacokat kellene megcélozni, esetleg állandóságot nyújtó, biztos felvásárlói szerződéseket kötni. Annak érdekében, hogy ezen a téren kedvező irányú változás következzen be, megalapozott marketingstratégia kidolgozására is szükség lesz.

Az új típusú szociális szövetkezetek olyan komplex társadalmi-gazdasági térrendszerbe ágyazottan folytatják tevékenységüket, ahol a működés és a fejlődés elősegítésének kulcsa a helyi öntevékeny cselekvés mellett a sikeres gazdaságfejlesztés feltételrendszerének javítása. Ehhez szükség van az állami, az önkormányzati és az üzleti szektor összehangolt támogatására, a feketegazdaság visszaszorítására, az őstermelők támogatására, a jogi, pénzügyi szaktanácsadói, szakmai szolgáltatói és képzési háttér biztosítására. Elsősorban azért, mert a szociális szövetkezetek versenyképességének fejlesztésével elősegíthető, hogy a gazdasági növekedés a nagyobb hozzáadott értéket megtestesítő termékek és szolgáltatások bővítésével valósuljon meg. Más lehetőség hiányában ugyanis a közfoglalkoztatásból kikerülő, munkatapasztalattal rendelkezők számára – különösen a legelmaradottabb országrészekben, településeken – szinte egyetlen eszközként az új típusú szociális szövetkezetek jelenthetik a megélhetést. Az önelátást, az önfenntartást megalapozó, a tagi munkavégzésre irányuló jogviszony elterjesztésére 2014 végétől egy új a „Sui Generis” programhoz kapcsolódó pályázati forrás is megnyílt, amely felhasználható többek között szakmai, pénzügyi, adminisztratív kapacitások fejlesztésére, illetve a szükséges háttérszolgáltatások biztosítására, valamint a technológia karbantartására, modernizálására, korszerűsítésére, új termelőeszközök beszerzésére is. E pályázatoknál előnyt élvezhetnek az értékteremtő Startmunka mintaprogram alapjain szerveződő szociális szövetkezetek, amelyek elősegítik a két program szinergiákon alapuló összehangolásának megteremtését.

SUMMARY

The first part of our study published in the previous issue explored the spatial specificities of the new type of social cooperatives, in which these organizations showed extreme regional differences. The present study looks at the features of operation, employment role and long-term sustainability, proposing support and further development opportunities. The initially set key goals of the cooperatives have not yet been implemented uniformly. They could not have met the requirements of significant development in local economy, enhancement of self-sufficiency and the transit role, therefore labour market reintegration. However, they already fulfilled the social objectives, namely long-term local employment almost completely. The problems are mainly caused by lack of capital coming from the lack of creditworthiness and the difficulty of further expansion of market opportunities. For further development, new, preferably county or national level markets should be targeted. In order to achieve favourable changes, the development of well-founded marketing strategies will be necessary.

DR. CSÜRKÉNÉ DR. MÁNDI Nikoletta, PhD

Apor Vilmos Katolikus Főiskola

Vác, Magyarország

Család – konstrukció – önsegítés: az „ideális” család modellje**Recenzió Gary CHAPMAN:*****A jól működő család 5 jellemzője című könyvéről***

Gary Chapman keresztény író, párkapcsolati szakértő, házassági tanácsadó, az „öt szeretetnyelv” (*Five Love Languages*) pár- és pszichoterápiás fogalmának megalkotója. A „hétköznapi” pszichológiában jártas olvasó talán e fogalom kapcsán ismerheti elsősorban a szerző nevét, hiszen elmélete hatalmas publicitásra tett szert. A szerző ezen kívül rendszeres előadója bel- és külföldi konferenciáknak a házasság, a család és az interperszonális kapcsolatok témakörében, s nem kizárólag szakmai folyóiratok, hanem a széles olvasóközönség számára íródott hetilapok is rendszeresen citálják teóriáját.

Chapman a személyes szeretetnyelv elméletének megalkotásakor az idegen nyelvhez való viszonyunkból indult ki: ha két eltérő anyanyelvvvel rendelkező ember kapcsolatba lép egymással, csak nehezen vagy egyáltalán nem jön létre közöttük kommunikáció. Ha azonban egyikük megtanulja a másik nyelvét, akkor lehetővé válik a beszélgetés. Ugyanakkor a szerző azt is hangsúlyozza, hogy nehéz helyzetekben az idegen nyelv ismerete sem pótolhatja az anyanyelvet. Az optimális kommunikáció tehát általában akkor jöhet létre, ha mindkét fél megtanulja a másik anyanyelvét – jelen kontextusban a szeretetnyelvét.

A szerző egy másik szemléletes analógiája szerint személyiségünk egy motorhoz hasonlít, amelynek rendszeresen szüksége van üzemanyagra ahhoz, hogy a megfelelő módon funkcionáljon. A házasságban a házastársak feladata nem más, mint egymás „szeretettankjának” a feltöltése. A félreértések, csalódások és házassági problémák hátterében véleménye szerint az áll, hogy szeretetünket nem a partnerünk szeretetnyelvén fejezzük ki.

Az öt szeretetnyelv a következő:

- elismerő szavak;
- minőségi idő;
- ajándékozás;
- szívességek;
- testi érintés.

A szerző erre a világsikert elért elméletére alapozza további könyveit is. A recenzált kötet szintén „alapelméletének” struktúráját követi, s tartalmilag is épít korábbi teóriájára. A jól működő

család öt jellemzőjével ismerkedhetünk meg a könyvben. Családterapeutaként igen nagy érdeklődéssel vettem kézbe a kötetet, s elismerve ugyan az abban leírtak hasznosságát, néhány kritikai attitűddel is jellemezhető ismeretelméleti megfontolást szükségesnek tartok a későbbiekben megemlíteni.

A kötet bevezetőjében a szerző arra a kiindulópontra helyezi a hangsúlyt, amely szerint a házasság válságáról szóló aktuális narratívák nem feltétlenül bizonyulnak igaznak, ő inkább a házasság rendszerének helykeresésre vonatkozó kudarcait fogalmazza meg napjaink domináns jelenségeként. A szerző szerint aránytalanul nagy figyelem fordul a család működési zavarainak feltárására, míg a jól működő család modelljei nem ismertek. E megközelítéssel recenzensként csak részben tudok egyetérteni. A családi kapcsolatok természetesen nem csak patológiát, hanem gyógyító potenciált is nyújthatnak. Azonban a manapság a családokat körülvevő tágabb rendszerek befolyásainak hatása oly mértékben növekszik, hogy a negatív hatásokkal való megküzdés jelentősen megnehezíti a családi mikromilió számára, hogy elsődleges szocializációs funkcióinak eleget tegyen. Mindezekon túl a felfokozott individualizáció, a szekularizáció és az egyéni autonómiaigény is tovább gyengíti a család intézményes alapjait, s a család sok esetben megállapodáson alapuló bázisra helyeződik a korábbi közösségi, hagyományozott, illetve szakrális keretek helyett. E jelenségeket, a családot körülvevő tágabb kontextust a szerző teljesen figyelmen kívül hagyja. Természetesen fontos, hogy a diagnosztizáló és patologizáló megközelítés mellett hangsúlyt kapjon az erőforrásokra való koncentráció, azonban érdemes felismerni azt, hogy a „recept” elsősorban a diszfunkcionális rendszerek gyógyítására kell, hogy irányuljon. Az „ideális család” személyes konstrukció-jellege dominánsabb – tehát nehezebben körvonalazható, tipizálható, „recept-szerűsíthető”, elég, ha csak a „konzervatív”, illetve „liberális” jelzőkkel illetett gyermeknevelési attitűdökre gondolunk, amelyek egyértelműen homályos konstrukciók, valós, egyértelmű, tisztázott tartalom nem köthető a fogalmakhoz.

A szerző látásmódját a családterápia ismeretelméleti hátere mellett – habár az explicit módon nem, inkább csak említés szintjén mutatkozik meg a könyvben – az antropológiai attitűd is színesíti, ez utóbbi látásmódot tükröző gondolatai pedig üdítően hatnak az olvasóra.

A kötet öt nagy fejezetre tagolódik, hűen tükrözve a szerző által kialakított tipológia struktúráját. A szerető család öt alapvető jellemzője tagolja a könyv felépítését. A karakterisztikumokat Chapman egy-egy fejezetben taglalja, amelyeket további alfejezetekre bont.

Az első jellemző a **szolgáltatkészség**. A szolgálat a szerző szerint egyfajta „szolgáló lelkület”, amely nem pusztán a feladatok elvégzését jelenti, hanem életünk egyik legfontosabb hivatását. Külön alfejezet szól a kamaszok és a szolgáltatkészség nem éppen felhőtlen viszonyáról, s az ebből fakadó családi konfliktusok kezeléséről. A korlátok és határok által nyújtott biztonság funkcionálisát emeli ki Chapman mint a tárgykörben kiemelten fontosnak tartott jelenséget. A felnőttek szolgálata a gyermekvállalás tekintetében „legalább huszonnégy havi pelenkázást, öt év fürdetést, akár két éves korig tartó szoptatást, később etetést, 300 darab sebtapaszt, 220 iskolai meccsen és rendezvényen való részvételt, megszámlálhatatlan reggelit, ebédet, vacsorát, és a szolgálatnak még ezernyi formáját jelenti”. A szerző mindemellett hangsúlyozza, hogy az áldozatok ellenére is megéri a szolgáló élet, ha az nem konfliktuskerülésből, illetve félelemből fakad.

A szerető családnak való megfelelés második kritériuma a **házasság meghittsége**. A házastársi egység egyik oldala a testi, szexuális meghittség, azonban ez nem választható el az érzelmi, szellemi és lelki intimitástól. A jelenség nem konzerválható, s a szerző szerint fenntartásának egyedüli módja a kommunikáció. Az önfeltárás és az önfeltárás befogadása, azaz a beszéd és

a meghallgatás egyszerű folyamatáról van szó. Az érzelmi intimitás megélésének akadályai külön alfejezetben szerepelnek. A szerző hat okot azonosít ennek hátterében:

1. nem tisztázott érzelmek;
2. gyermekkori érzelmi sérülések;
3. a várható reakcióktól való félelem;
4. elfogadhatatlannak tartott érzelmek;
5. alapvető zárkózottság, amely az elsődleges szocializációnk során vált karaktervonássá;
6. a házastárs tehermentesítése.

Chapman rögtön válasszal és recepttel is szolgál, 5 pontban sorolja fel, milyen kritériumok teljesülése által tehetjük meghitté és bensőségesse párkapcsolatunkat. Az értelmi (interakciók a felek között), az érzelmi (pozitív és negatív érzelmek megosztása), a társas (a külső kapcsolatok ápolása), a lelki (a hitélet publicitása a házastársak között) és a testi (a szexualitás átélése közelséggel, eggyé válással és kölcsönös örömszerzéssel) meghittség alkotja kritériumrendszerét. Nem ejt szót azonban a családi hagyományok, kultúrák, hiedelmek, vallások és szokások megismeréséről, s arról sem, hogy azok miként befolyásolják a család működőképességét és fejlődését, hogy mindezek miképpen válhatnak a növekedés és a fejlődés erőforrásaivá vagy akadályáivá.

A jól működő család tipológiájának első két jellemzője a szerző által leírtak alapján sematikusnak tűnhet az olvasó számára. A harmadik jellegzetesség, a **szeretetteljes nevelés** fogalma szintén alapvető kritériumnak tűnhet, hiszen egyfajta erkölcsi minimumként konstituálódik a gyermekes családok számára. Ebben a fejezetben a szerző azonban túllép a „hétköznapi pszichologizáláson”, s olyan sommás megállapításokat tesz, amelyekkel érdemes részletesebben foglalkoznunk.

Chapman különbséget tesz a tanítás (nuthezia) és a nevelés (paideia) között. Miközben a görögöknél mindkét megközelítésben a kettő egységén és a tetteken van a hangsúly, addig a modern nyugati világban a szülők hajlamosak csupán az egyikre nyomatékot helyezni. A nyugati társadalmakban a szerző szerint a fókusz a tanításon és a szóbeli intelmeken van. Erőtéljes kritikát fogalmaz meg a verbalitás kapcsán: a „csak szavakkal való nevelés” hatástalanságát hangsúlyozza. A gyermeknevelés 18 éve a kreativitás tekintetében több alapelven nyugszik: a párbeszéd, a bátorítás, a helyreigazítás (fegyelmezés) és a megerősítés. Gyakorlati tanácsai arra vonatkoznak, hogyan fejleszhető a tanítás és a nevelés képessége. A heterogéné váló társadalmi környezet negatív hatásai kapcsán a tudatosságot és a következetességet emeli ki. A minket érintő ellentmondásos üzenetek, a közmegegyezést élvező eszmerendszer vagy életfelfogás hiánya miatt a szülők a szerző szerint nem hagyatkozhatnak ösztöneikre, így a bizonytalanságok kiküszöbölésére az olvasást és az ismeretszerzést ajánlja.

A szabályok mint a gyermek életének rendező elvei azért válnak elsődleges jelentőségűvé, mert a gyermek csak ezek által tapasztalhatja meg tettei következményeit. Chapman három feladatot sorol fel számunkra: a szabályok megállapítását, a következmények felállítását és a szabályok betartását. A szabályok ugyanakkor legyenek tudatosak, közmegegyezést élvezőek, ésszerűek és egyértelműek. Egyáltalán nem ír azonban a szülők szerepéről, arról a kölcsönösségről, amely a szociális tanulás, a szerepvisselkedés vagy az identifikáció kapcsán fontos funkciókkal bír a szabályállítás tekintetében.

A **határok és a tisztelet** témaköre a következő a szerző tipológiájában. Nem pusztán a jól működő társadalom alapfeltételei ezek, hanem az egészséges családi életé is. A szülő-gyermek

viszonylatban 8 stációt azonosít a kötet: a csecsemőkortól a korai kamaszkorig tartó három állomás folyamán megingathatatlan a szülői szellemi pozíció. A 4. fokozattól a 7. fokozatig – a kamaszkortól a fiatal felnőtté válásig egyre csökken a felénk irányuló tisztelet, hogy aztán az „esküvőjük utáni első napon” egy éjszaka leforgása alatt a szülők ismét „zsenivé” váljanak. Talán érzi az olvasó is, amit a recenzens érzett olvasás közben: Chapman egyszerűsít, tipizál és idealizál. Nem veszi figyelembe még egy átlagosnak tekinthető fejlődési életciklus során sem a krízisek indukálta feladatok megértéséhez szükséges problémamegoldások lehetőségét, nem veszi figyelembe a szocio-kulturális hatásokat, s egyszerűen nem képes elengedni a családról alkotott sajátos konstrukcióját. Egy éjszaka alatt nem válunk zsenivé, bármennyire szeretnénk is szülőként azzá válni! A megértésre, az interpretációra irányuló készség előhívása családok történeteinek megismerésén keresztül zajlik: a felmerülő tényeket, gondolatokat „lokalizáljuk”, helyet keresünk számukra egy általánosabb ismeretrendszerben, s azokat egy tágabb konceptuális rendszer vagy elmélet példájaként értelmezzük – azonban a szerzőnél mindez elmarad.

A férj mint szerető családfő: ez az utolsó jellemző a szerző által felállított tipológiában. Chapman a vezető, uralkodó, a szereppel visszaélő, és a passzív, visszavonuló férj két végletes típusának leírása után ismerteti meg az olvasót a „középutas” férjjel. A „jó férj” kritériumainak számbavétele következik, konkrétan 6 előírásnak kell e szerephez megfelelni:

1. feleségét társnak tekinti;
2. feleségével beszélget;
3. fontossági sorrendjében a feleség áll az első helyen;
4. feleségét feltétel nélkül szereti;
5. felesége szükségleteit felfedezi és betölti;
6. lelki és erkölcsi értékei szerint él.

A szerző tehát elsőként a házastársi alrendszer horizontján szemléli a családi rendszer működéséhez szükséges „elég jó” férj szerepét, majd a szülői alrendszerre vált, s a családok életében megmutatkozó, sajnos egyre dominánsabban megmutatkozó „apahiány” állapotról kapunk képet. Az apák hiányát 3 fő okra vezeti vissza:

1. halál, válás, cserbenhagyás;
2. a „van, de mégisincs” (az apa operatív jelenlétének hiánya);
3. a szerepükben bizonytalan apák növekvő száma.

Ismét számszerűsíthető tulajdonságok tárháza következik, a szerető apa 7 jellemzője a következő:

1. aktívan részt vesz a gyermek életében;
2. időt szán gyermekére;
3. szívesen beszélget gyermekeivel;
4. játszik gyermekeivel;
5. értékrendjének átadására törekszik;
6. gondoskodik róluk;
7. feltétel nélkül szereti őket.

Végül e fenti 13 kritériumra építve Chapman egy 13 hetes programot mutat be apák számára.

A fenti felsorolásokból talán kitűnik, hogy a szerző nem vizsgálja meg, hogy a kultúra narratívái milyen módon adnak modellt családi identitásunk meghatározásához, és mi által befolyásolják cselekvési lehetőségeinket. Az ismeretterületről pusztán intuitív képet nyújt, számszerűen behatárolható tulajdonságokra szűkíti le az „elég jó” kategóriáját, merev tipológiákat létrehozva, s nem halad tovább a szükséges erőteljesebb, formálisabb reprezentációk felé.

Ennek egyik nyilvánvaló magyarázata, hogy nem szakkönyvet forgatunk: az önéletrajzi könyvek reneszánszának idején a kötet híven követi a piaci elvárásokat. Olvasóként azonban mégis hiányolom a szerző terápiás praxisában átélt széleskörű tapasztalatainak átadását.

A kötet fejezeteinek végén „**Öné a szó**” alcím alatt a szerző irányított instrukciókat ad az olvasó számára. Valójában a pár-, illetve családterápiás praxisban használatos strukturális technikákhoz és gyakorlatokhoz hasonló feladatok ezek, amelyeket általában kontrollált, külső irányítással, segítő kapcsolati relációban alkalmaznak a szakemberek a tanácsadás, illetve a terápia folyamatában. Éppen ezért kérdéses a recenzens számára, vajon milyen hatékonysággal működhetnek akkor, amikor „önálló életre” kelnek. Tudományosan egy technika alkalmazásának legjobb módja, ha az stratégiába illeszkedik, az adott helyzet elméleti és gyakorlati megfontolásain alapul, és egy bizonyos cél megvalósítását szolgálja. Logikus megítélés, tudományos gondolkodás, analóg és intuitív megértés hiányában könnyen az elérendő cél ellenében hathat ezek alkalmazása. Természetesen nem gondolom azt, hogy egy házaspár terápiás, illetve konzultációs munka nélkül nem képes segíteni házasságuk elrendezésében, újradefiniálásában vagy a rendszer helyreállításában, azonban fontosnak tartom megemlíteni, hogy a kötetben ajánlott gyakorlatok elvégzése nem feltétlenül vonja maga után másodrendű változások létrejöttét.

A kötetet a szerző egyik felnőtt gyermekének versei színesítik, amelyek egyszerűségüknél fogva szépen illeszkednek a törzsszöveghez.

„Szemmel tart egy idegen,

néz és átlát rajtunk.

Amint a reggeli napfény

áthatol az ablaküvegen, és

a reggelire terített asztalt

bevonja.

Csend: Imádkozunk -

ő egyre figyel, szavainkban

keresi a Szót - ez a

család vágyja az új, a másféle ennivalót.”

A kötet lényegében ateoretikus, erőteljesen épít a hétköznapi józan észre (common sense), problémaorientált és fogyasztóbarát. A szerző sajnálatos módon nem talált rá egy olyan hatékony szimbólumrendszerre, amelynek segítségével a jelentésalkotás és a valóság konstrukciójának képességét magáévá tehetné az olvasó a család-konstrukció tekintetében. Az intrafamiális rendszer áll a kötet tematikai fókuszában, ám az nem egészül ki a transzgenerációs minták tárgyalásával, ami pedig elengedhetetlen feltétele a címben megfogalmazott jelenség vizsgálatának. Chapman nem bírálja felül a hétköznapi, pszichologizáló „idealizáció” gyakorlatát, nem valósul meg az individuális, a kollektív és az intézményesített konstrukciók összevetése. Illuzórikus azt hinni, hogy a családi rendszerek gyorsan és mélyrehatóan változtathatók, annak ellenére, hogy a kötet ezt sugallja.

DR. TÖRÖK Péter

Károli Gáspár Református Egyetem
Budapest, Magyarország

Háromszor jobb a fitnessnél. A működő házasság hét alapelve
Előzetes könyvismertető John M. GOTTMANN PhD és Nan SILVER:
***A működő házasság hét alapelve* című könyvéről**

Az angol könyv teljes címe – *The Seven Principles for Making Marriage Work. A Practical Guide from the Country's Foremost Relationship Expert* – azt is jelzi, hogy itt az USA legjobb kapcsolati szakértőjének gyakorlati útmutatójáról van szó. A könyv valóban nagyon gyakorlatias, ráadásul a szerzők közvetlen és humoros stílusából adódóan igen olvasmányos is. Ám ha valaki a házasság védelme melletti megszokott, olykor már-már közhelyszerű tények felsorolása és a rájuk alapozott jó tanácsok tréfás bemutatására számít, az meglehetősen csalódik. Mi több, az elején talán még össze is vonja a szemöldökét. Különösen akkor, ha először végigfutja a könyv fejezetcímeit.

A szerzők valóban szokatlan módon indítják abbéli vállalkozásukat, hogy lándzsát törjenek a házasság értelme és védelme mellett. A címnek megfelelően a könyv ugyan hét alapelvről beszél, de ezt a bevezetőn és az utószón kívül összesen 12 fejezetben tárgyalják. Az esetleges szemöldök-összevonás a harmadik fejezet címénél következhet be, hisz az első fejezet csupán a sajátos – mondhatnánk, kizárólag a dúsgazdag Amerikában megvalósítható – kutatási körülményekről szól, illetve könnyed csuklómozdulattal szétrombol korábbi bestsellerré vált mítoszokat, mint például azt, hogy a férfiak a Marsról, a nők pedig a Vénuszról származnak. A második fejezet is teljesen logikusnak és természetesnek tűnik, amennyiben a sikeres házasságok „hajtőerejét”, vagyis azt vizsgálja, hogy *ténylegesen* mitől működnek azok. Erre épül a hét alapelve.

Ezek után azt várnánk, hogy a szerzők sorban bemutatják a hét alapelvet. De nem, a harmadik fejezet – legalább is a címe – egyesek számára talán még sokkoló is lehet, amennyiben azt eseteli, hogy milyen jegyek alapján lehet a válást megjósolni. Persze ha végigolvassuk az érvelésüket, a megközelítés teljesen logikusnak tűnik: akkor fog egy házasság működni, ha a házastársak elkerülik azokat a tényezőket, „utakat”, amelyek a váláshoz vezetnének. A negyedikről a hetedik fejezetig tartó rész aztán szépen sorba veszi az első négy alapelvet. Ezek azonban nem elvont filozófiai fejtegetések, hanem – ahogy a cím is jelezte – nagyon is praktikus megfontolások, mi több, nagyon is gyakorlatias tálalásban, kézzelfogható javaslatokkal, amelyek a párok által kitöltendő teszteken, azok kiértékelésén, és az eredményekből leszűrt tendékhöz adott számos segítő eszköz bemutatásán alapulnak. Ezek a segítő eszközök lehetnek beszélgetést elősegítő kérdések, vagy az érzelmeit nehezebben kimutató és megfogalmazó fél számára ajánlott kifejezések és szófordulatok, illetve bizonyos szituációkra ajánlott programjavaslatokból állnak.

Különösen is megragadható ez a gyakorlatiasság az ötödik alapelvnél, amely a házassági konfliktusokkal foglalkozik. A nyolcadik fejezet ezt vezeti fel a konfliktusok két formájának bemutatásával, majd a kilencedik foglalkozik magával a – meglehetősen profánnak tűnő, s ezért talán ismét szemöldök-összevonást előidéző – alapelvvvel, nevezetesen azzal, hogy oldjuk meg a megoldható konfliktusokat ... A *hogyanra* ad aztán bőséges útmutatást a tizedik fejezet. Mi több, a következő fejezetben kifejtett hatodik alapelv arra is magyarázatot és gyakorlati példákat ad, hogy mit tegyünk a fel nem oldható, elakadásokat okozó konfliktusokkal.

John M. Gottman nem rejti véka alá zsidó származását, ám ezt is humorosan teszi, a humor válfajához tartozó önironia kedves eszközével. Mindez akár teljesen irreleváns is lehetne, ha nem utalna már a köszönetnyilvánításban is Viktor Frankl egzisztenciális pszichoterapeutára, aki túlélte a dachau koncentrációs tábor megpróbáltatásait, s aki a hihetetlen szenvedésben, zsarnokságban és elembertelenítés közepette is kereste, és megtalálta az értelmet. Ez a kapcsolatokban is meglévő létértelmi keresés lett a hetedik alapelv. „Ez teszi lehetővé, hogy a konfliktusokat átalakítsuk az élet álmait tisztelő és felvillantó új élményekké, hogy megtaláljuk a közös értelmet és megerősítsük a házaspár barátságát.”

Ez a hozzáállás azonban jelzi azt is, hogy a könyv nemcsak gyakorlati útmutató, hanem nagyszerű tanúságtétel is a házasság intézménye mellett. A szerzők pedig elkötelezett hívei annak, hogy minél több párral „megízleltessék” a működő házasságban rejlő csodálatos érzést, illetve az abból származó előnyöket. Ahogy Gottman a rá olyannyira jellemző iróniával megjegyzi: „[g]yakran eszembe jut az, hogy ha a fitnessrajongók heti edzésidejüknek csak tíz százalékát – mondjuk napi húsz percet – fordítanának arra, hogy testük helyett a házasságukkal foglalkoznának, akkor háromszor annyi javulást érnének el egészségükre nézve, mint az edzésen vagy a futószőnyegen.”

A könyv hamarosan megjelenik a Kulcslyuk Kiadó gondozásában.